

Fig. 1. Kirkeladen og kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tithe barn and church seen from the south east.*

SKÅRUP KIRKE

SUNDS HERRED

Historisk indledning. Kirken («ecclesia in Scorp») er tidligst nævnt 1319, da der blev givet fritagelse for 40 dages kirkebod til dem, der besøgte den på udvalgte festdage eller ydede hjælp til dens 'bygningsfond, belysning, prydelser og andre fornødenheder'.¹ I samme forbindelse nævnes, at kirken var viet til Johannes Døberen (*værnehelgen*), samt at den rummede et *Vor Frues Alter* (jf. s. 1775).

1524–26 bidrog kirken med 18 mark til landehjælpen (ekstraskatten). Beløbet svarede til Egense Kirkes bidrag, men var en tredjedel større end bidragene fra Tved og Øster Skerninge (jf. s. 1905, 1831, 1963).²

1583 blev *patronatsretten* tilskødet Johan Bockholt til Klingstrup, der var sognets hovedgård, og hustru Lisbeth Urne sammen med kirkens part af tienden og tre kirkebol, mens kronens part af tienden skulle forblive hos præsten i Svendborg (jf. ndf.).³ Om kirkens nære *tilknytning til Klingstrup* og gårdens skiftende ejere siden 1500-tallets slutning er der talrige vidnesbyrd. Det gælder både for bygningen (jf. kirkeladens

omdannelse til hospital, opførelsen af et *†*gravkapel og korsarmen (s.d.)), glasmalerier, inventaret (jf. altersolv, messehagel, *†*messehagel, dåbsfad, (*†*)herskabsstole og *†*herskabspulpitur, *†*orgel, lysekroner, *†*klokke (s.d.)) og forskellige gravminder (*†*mindetavle, *†*gravkrypt (s.d.)). Særligt markerede Lisbeth Urne (–1584) og hendes anden ægtemand, Johan Bockholt (1537–1601), sig i slutningen af 1500-tallet, mens medlemmer af Valkendorffamilien var aktive i 1600- og 1700-tallet, deriblandt Henning Valkendorf (1595–1658), hans søn søn Jørgen Henning Valkendorf (1661–1724) med sin anden hustru Helle Trolle (1663–1741) og sin søster, Anna Beate Valkendorf (1662–1720) samt Anna Margrethe von Halem (1702–73), enke efter Henning Christopher Valkendorf (1693–1740). Kirken fulgte de skiftende ejere af herregården til 1802, da vicelandsdommer på Fyn, etatsråd Hans Koefoed, overførte den med tiende og patronatsret til sin anden ejendom, Vejstrupgård (Gudme Hrd.), hvis ejere den derpå fulgte.⁴ 1949 overgik kirken til *selveje*.⁵

Fig. 2. Luftfoto af Skårup Kirke set fra sydvest. Foto Sylvest Jensen Luftfoto 1950. I KB. – *Aerial photo of Skårup Church seen from the south west.*

Anneksforhold. Tved (s. 1831) blev anneks 1558.⁶ Kongetienden af Tved blev delt mellem sognepræsten og kirkebygningen, mens kongetienden af Skårup blev lagt til sognepræsten ved Vor Frue Kirke i Svendborg (s. 261). Anneksforholdet varede, dog med flere afbrydelser (jf. s. 1832), til 1842.⁷

Præste- og sogneforhold mv. 1568 var der sognestævne på kirkegården, da Laurids Hansen blev kaldet til kapellan med bopæl i præstegården i Skårup.⁸ 1589 noterede Jacob Madsen, at præsten opbevarede sit øl i tårnet.⁹ O. 1631–35 talte sognet omkring 348 'gamle og unge' kommunikanter; ejerne af Klingstrup sørgede for brød og vin.¹⁰ 1646 oprettede Henning Valkendorf en skole i sognet ('degneskolen') med en sædedegn i stedet for den hidtidige løbedegn fra skolen i Svendborg.¹¹ 1652 indrettede han desuden et hospital for fem fattige i den tidligere kirkelade (s. 1745).¹² 1772 stiftede Anna Margrethe von Halem en skole ('organistskolen'), hvor undervisningen skulle varetages af kirkens organist eller en stedfortræder for denne.¹³ I perioden 1803–94 var sognepræsten tillige forstander for Skårup Statsseminarium, oprindeligt indrettet i en sidefløj til præstegården.¹⁴

Et *†kapel på Klingstrup(?)* antydes muligvis gennem Jacob Madsens omtale 1589 af en derværende *†husalter* med knæleportrætter af ægteparret Johan Bockholt (eller Peder Lykke) og Lisbeth Urne foran et krucifiks.⁹

Sagn. Om præsten 'hr. Split' (dvs. Christian Andersen Spleth, sognepræst 1764–94)¹⁵ siges, at han både kunne mane, vise igen og være to steder på en gang m.m. Bl.a. manede han ved et uheld sin søn i jorden. Sønnen havde for at skræmme sin far taget et lagen omkring sig og opsøgt ham på kirkegården om natten. Da faderen tiltalte ham, svarede han ikke, og faderen begyndte at mane. Da sønnen endelig gav sig til kende, var det for sent, og faderen manede ham helt i jorden og drev en pæl igennem ham.¹⁶

Kirken, der er opført på en lav bakke i den sydlige del af kirkegården, ligger i den nordlige ende af den gamle landsby (fig. 3), der som følge af udstykningsen i anden halvdel af 1900-tallet nu udgør Skårups nordvestlige del. Kirkegården har bevaret sine grænser, som kan føres tilbage til 1822.¹⁷ 1821 var hele kirkegården i meget dårlig forfatning. Det følgende år blev den planeret og udvidet mod nord, hvorved den opslugte den såkaldte »klosterhave«, som tilhørte *†hospitalet*, der var indrettet i den gamle kirkelade (jf. ndf.).¹⁷ Gentagne gange i 1800- og 1900-tallet blev kirkegården foreslået udvidet, men ønsket blev skrinlagt i 1965.¹⁸

Hegn. Kirkegården ligger på et hævet plateau i forhold til det omgivende landskab, der mod øst, syd og vest er afgrænset af en stensætning, som kan ses på matrikelkortet fra 1805 (fig. 3), men formentlig er ældre; imod nord af trådhegn og buskads. Kirkegårdens sydøstligste hjørne er afgrænset af kirkeladen, som ligger en smule lavere i terrænet end kirken (jf. ndf.).

†*Hegn.* 1814 omtales en 'ringmur', formentlig ovennævnte stensætning.¹⁹ 1821 blev kirkegården beskrevet som 'i så slet tilstand, at der ikke findes nogen værre i hele landet.' Hegnet var så ødelagt, at selv det mindste kreatur uhindret kunne gå over, og kirkegården var derfor 'tilflugtssted for omvandrende kreaturer og forhungrede svin'.²⁰ 1822 blev stengærdet omsat.²⁰ Nabogårdens lade dannede skel mod øst indtil slutningen af 1900-tallet; da opsattes en stensætning, der 2005 blev erstattet af den nuværende.²¹

Indgange. Kirkegården har i alt seks indgange. Hovedindgangen vest for tårnet fører ud til en gruslagt parkeringsplads. Den består af en køreport og en ganglåde af sortlakeret smedjærn, ophængt på granitpiller. Et tilsvarende indgangsparti findes ud for våbenhuset i syd (fig. 25), mens en lignende port er i det nordøstlige hjørne af kirkegården. De er tegnet 1951 af arkitekt Ejnar Mindedal Rasmussen (Ollerup).²² Syd for kirkeladen er der en trappe af chaussésten, og for nordenden af kirkeladen er der en tilsvarende stensat sti. I kirkegårdens nordvestlige hjørne findes et ophold i beplantningen, som leder ud til graverhuset (se ndf.).

†*Indgange.* 1806 blev en ny kirkegårdsport anskaffet. 1821 var der fire indgange, som næsten altid stod åbne, hvorfor svin og kreaturer søgte tilflugt på kirkegården. De gamle låger og porte blev nedtaget i forbindelse med omsætningen af stengærdet, og de ønskedes erstattet af en ny indgang foran våbenhuset.²⁰ 1822 manglede både piller, porte og låger stadig.¹⁹ Foran våbenhuset stod i 1940'erne en køreport og to ganglåger i træ med træstolper.²³

Beplantning. Den sydlige indgang er flankeret af to høje lindetræer inden for porten (fig. 2). Langs stensætningen rundt om kirkegården står forskellige buske og hække, herunder avnbøg langs den vestlige del.

†*Beplantning.* I forbindelse med istandsættelsen blev kirkegården 1823 beplantet med 'vækster' og træer.¹⁷ 1842 blev der afholdt auktion over kirkegårdens fældede grantræer.²⁰ 1849 blev der givet tilladelse til, at kirkeejeren måtte sælge poppeltræer fra kirkegården, mod at nye blev plantet i deres sted.²⁴

Bygninger på og omkring kirkegården. Den senmiddelalderlige *kirkelade* står i kirkegårdens sydøstlige hjørne (fig. 1). Dens tagværk er dendrokronologisk dateret til o. 1462 (s. 1770);²⁵ mange af middelalderens kirkelader blev netop opført i sidste halvdel af 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet.²⁶ Den har en rektangulær grundplan på ca. 16,3×7,9 m i udvendige mål.

Murværket er sat i rå og kløvet kamp med de største sten nederst og synlige fundamentskampesten på hjørnerne og under sydgavlen. Røde munkesten er brugt i hjørnerne, murkronen og den nederste del af gavltrekanterne. Skiftegangen er ikke synlig pga. kalkningen. Den øverste del af gavltrekanterne og de fem kamtakker er fra begyndelsen af 1930'erne og muret i krydsskifte af gule teglsten i normalformat. Den yderste kamtak på hver side af gavlen hviler på en falsgesims,

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af ukendt, kopieret 1805 af S. Schultz. Tegnet af Freerk Oldenburger 2017. – Cadastral map.

Fig. 4. Kirkeladen set fra nordvest (s. 1745). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tithe barn seen from the north west.*

og kamtakkerne er alle skråt afsluttet med røde vingetegl.

Den søndre gavltrekanter er dekoreret med to savskifter i gesimshøjde samt tre retkantede højblændinger (fig. 1), som formentlig oprindeligt havde spidsbuede $\dagger$ stik; svarende til kirkens udsmykning på vestforlængelsen og våbenhuset (jf. ndf.). De oprindelige $\dagger$ kamtakker blev taget ned 1803 til fordel for halvvalm (fig. 5).²⁷ I den nordlige gavltrekanter blev der ved en restaurering 1954–55 muret en retkantet glug.

I nordgavlen giver en fladbuet dør fra ombygningen i 1930'erne adgang til bygningen, og midt på vestsiden er der en flad og næsten kurvehanksformet, falsat port fra samme ombygning. To tilmurede, kurvehanksformede og falsede døre på østsiden er fra hospitalstiden efter 1652. Midt for den vestlige side sad en måske oprindelig $\dagger$ dør (fig. 5), som var tilmuret i hospitalstiden.

Kirkeladen har syv vinduer, og det er muligt, at flere kan have rod i oprindelige åbninger. De fleste er i deres nuværende form fra ombygningen til $\dagger$ hospital i 1652, idet de forholder sig til de da indrettede mindre rum (fig. 5). Mod øst er der tre retkantede, kvadratiske vinduer, hvoraf det nordliges og det sydliges indre vanger er ombygget i forbindelse med ombygningen til kapel i 1930'erne (jf. ndf.). To tilsvarende vinduer er indsat i vestsiden og et ligeledes retkantet vindue i sydgavlen. De er alle smigede indvendig på nær det midterste mod øst, som er falsat. Ved indretningen til $\dagger$ hospital blev det nordligste vindue i vestmuren delt af en skillevæg (fig. 5).

Tagværket består af 11 spærfag af blandet eg og fyr med skalke og hanebånd. Tagkonstruktionen er meget ombygget, men dog med enkelte intakte spærfag. Flere spær og hanebånd har tømmermærker af romertal, men de sidder ikke

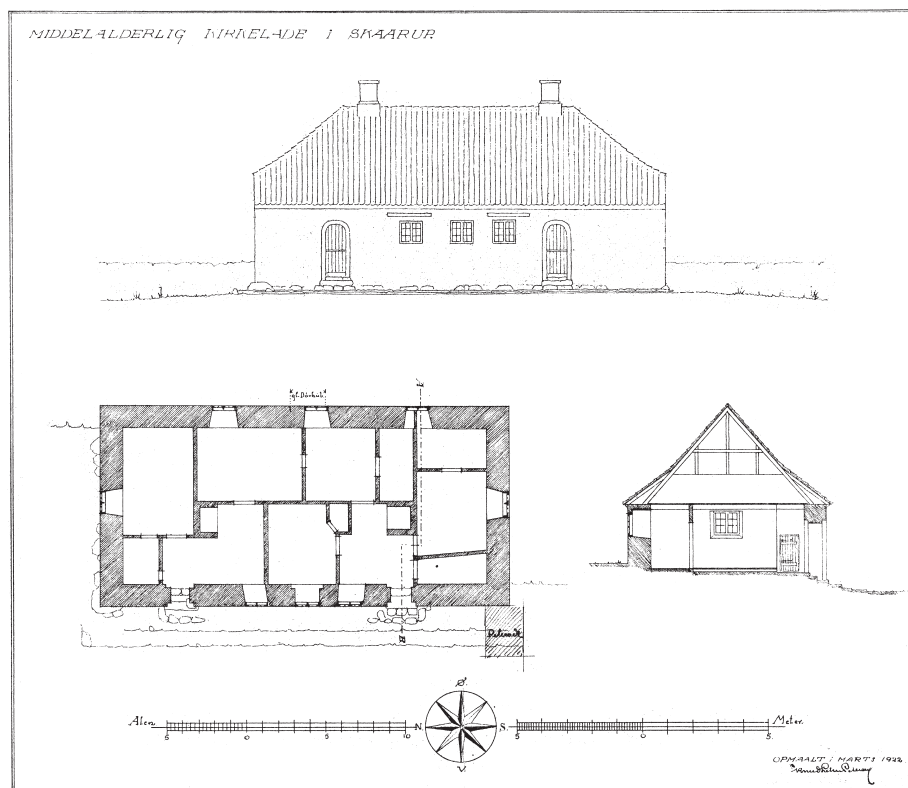

Fig. 5. Opstalt af østfacade, plan og tværsnit af kirkeladen med indretning som hospital (s. 1745). 1:300. Målt og tegnet af Knud Lehn Petersen 1922. I NM. – Elevation of east facade, plan and cross-section of the tithe barn with disposition as a hospital.

i rækkefølge. I 2017 blev der udtaget tre prøver af træværket til dendrokronologisk datering (s. 1770).²⁸

I ladens indre gennemførtes 1997 en udgravning, hvor der blev fundet flere gulvlag. Laden har oprindeligt haft $\dagger$ lergulv.²⁹ Fund af trækul og enkelte jernslagge i lagene over lergulvet tyder på, at laden har været sekundært anvendt til håndværksbrug, inden den 1652 blev til $\dagger$ hospital.³⁰ Ved ombygningen til dette blev der lagt et $\dagger$ teglstensgulv.³¹

Eftermiddelalderlig anvendelse. 4. september 1652 stiftede kirkeejer Henning Valkendorf et $\dagger$ hospital i kirkeladen for fem fattiglemmer.³² Bygningen går under flere navne: »Valkendorfske Kloster« og »Skårup Hospital«. $\dagger$ Hospitalet fik et stykke jord til have nord for kirkegården ('klosterhaven'). To $\dagger$ døre på østsiden og flere kvadratiske vinduer blev indsat. Indretningen blev ændret til 11 min-

dre rum, som havde to $\dagger$ skorstene. I 1920'erne blev $\dagger$ hospitalet nedlagt, og bygningen blev i 1930'erne omdannet til *kapel* og *materialhus*.

Bygningen blev restaureret 1816 og igen 1954–55, og 1984 fik den nyt tag.³³ 1997–98 blev kirkeladen restaureret og ombygget til *aktivitetshus* og *konfirmandstue* ved arkitektfirmaet Clausen & Weber (Svendborg).³⁴ Kirkeladens indre udgøres hovedsagelig af et stort rum. Et brunmalet træloft med synlige bjælker dækker hele bygningen. Gulvet er lagt med kvadratiske, gule fliser. Ladens sadeltag har røde vingetegl og brunmalet sugfjæl. Kirkeladen står hvidkalket både ud- og indvendig.

Umiddelbart uden for kirkegårdens nordvestre hjørne ligger det hvidmalede *graverhus*, opført 1986–89 i teglsten af normalformat og dækket af sadeltag lagt med røde vingetegl.³⁵ Vest herfor er der en *materialeplads*.

Et *†kapel* blev opført på kirkegården 1898.³⁶ Det blev nedrevet i starten af 1930'erne i forbindelse med ombygningen af kirkeladen.³⁷

Syd for kirken ligger *Skårup Seminarium*, oprettet 1803 af sognepræst Peter August Wedel (s. 1815). Den stående nyklassicistiske bygning blev først

opført 1836 i røde mursten med halvvalmet tag. Indgangen markeres med fire pilastre, som bærer en frontispice med den græske gudinde Eusebeia med sine lærlinge. 1920 blev facaderne kalket gule.³⁸ Senere er seminariet udvidet med flere omkringliggende bygninger. 2010 lukkede seminariet.

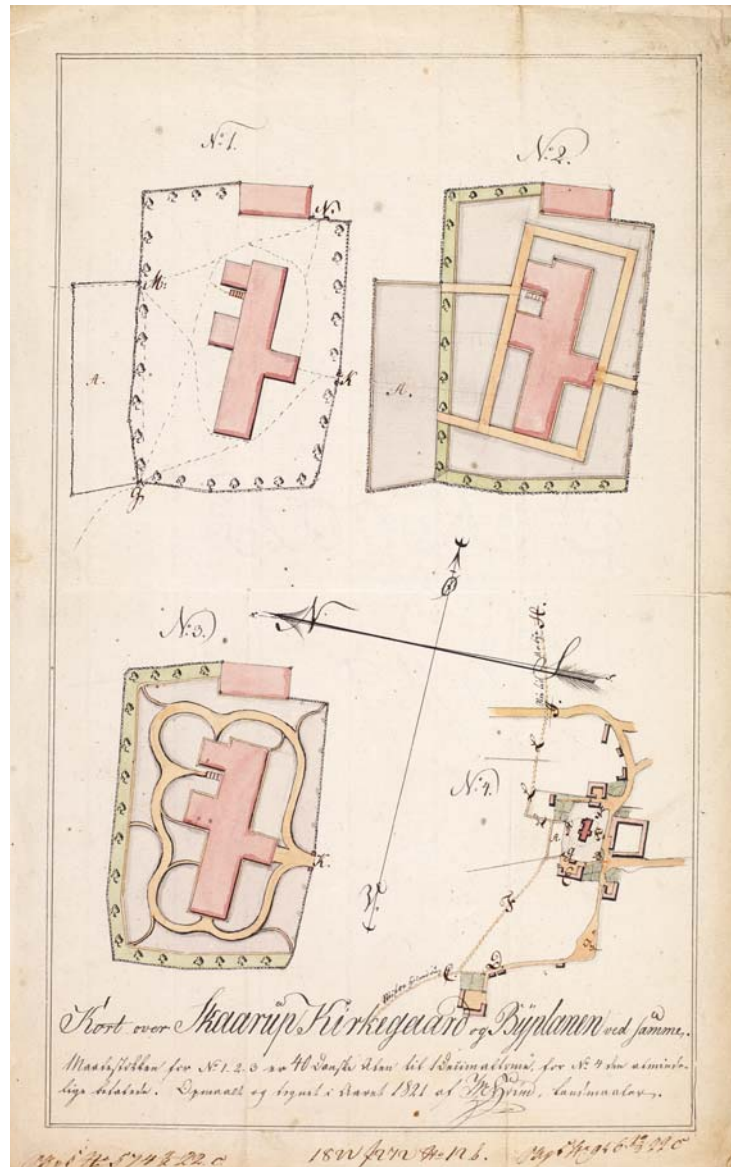

Fig. 6. Kirkegårdsplan. Nr. 1. Opmåling. Nr. 2-3. Forslag til omlægning. Nr. 4. Byplan. Målt og tegnet af M. Holm 1821. I RAO. – Layout of the churchyard 1821. 1. Plan. 2-3. Proposal for new layout. 4. Town layout.

Fig. 7. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The church seen from the north east.*

BYGNING

Kirken består af romansk skib, hvortil blev føjet en senmiddelalderlig vestforlængelse, efterfulgt af et langhuskor. I vest blev siden rejst et tårn, og på sydsiden kom et våbenhus til. 1707–08 blev tilføjet et $\dagger$ gravkapel i bindingsværk på korets nordside. En korsarm mod nord blev opført 1754 på samme sted, hvor en mulig ældre $\dagger$ korsarm havde stået. $\dagger$ Gravkapellet blev erstattet af et grundmuret sakristi 1862. Kirken har en let orientering mod nord.

Af den romanske kirke er kun bevaret skibets langmure, som i dag udgør kirkens tredje og fjerde fag. Til skibet har der utvivlsomt sluttet sig et kor, hvorom intet vides. Skibet har i den ældste fase været ca. 13×8,5 m i udvendige mål. Murenes højde var ca. 4,5 m.

Materiale og teknik. Skibet er opført af granit- og frådstenskvadre over en skråkantsokkel. Frådstenen er hovedsagelig brugt til detaljer i murværket, såsom blændinger. Materialefordelingen er synlig over våbenhusets loft (fig. 13). Her er det

oprindelige pudslag også stadig bevaret. Udvendig mod nord kan ses, at kvadrene ligger i relativt regelmæssige skifter,³⁹ der aftager i højde op mod gesimsen. De nederste skifter har kvaderstørrelser op til 90×90 cm. Skibets sydøstlige hjørne fremtræder ved en lodfuge, hvilket ligeledes er tilfældet for det nordvestlige hjørne, hvor også hjørnesokkelkvadren er bevaret. I en sokkelkvader på skibets nordside er et kvadratisk stenhuggerfelt.

Langmurene er i facaden smykket med rundbuede blændingsfelter med kilestensstik i frådsten og vanger i granit (fig. 13–14); heraf er den sydlige langmurs blændinger bedst bevaret. Sydsiden har otte blændinger af varierende højde, hvis helhed er delvist ødelagt af et ombygget, senmiddelalderligt vindue og våbenhuset. Sammen med sydportalen og formentlig to romanske vinduer, hvoraf kun det vestligste er delvist bevaret (jf. ndf.), dannede blændingerne en regelmæssig komposition. På det østligste hjørne er en højblænding, som udspringer fra soklens overkant og strækker sig

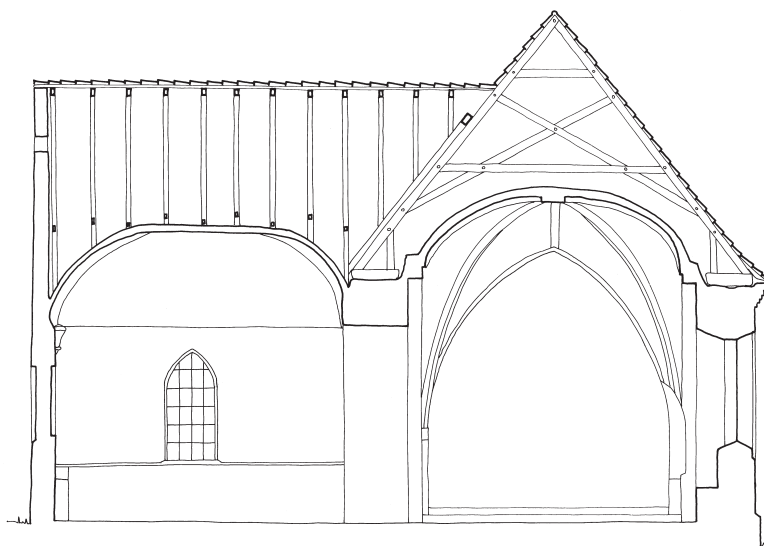

Fig. 8. Tværsnit. 1:150. Målt af E. Mindedal Rasmussen 1951, suppleret af Pia K. Lindholt og Anders C. Christensen, tegnet af sidstnævnte 2018. – *Cross-section.*

knap 3 m op ad murværket. Vest herfor var seks blændinger af vekslende højde og bredde (se fig. 11), hvorefter fulgte syddøren samt en blænding vest herfor.⁴⁰ En del af stikket over den anden blænding fra øst blev senere omsat.

På nordsiden er kun tre blændinger bevaret; en højblænding østligst på det romanske skib tilsvarende den på sydsiden samt en dobbelt- og en enkeltrundbuet blænding, som i dag er synlige i murværket inde i korsarmen (fig. 18).

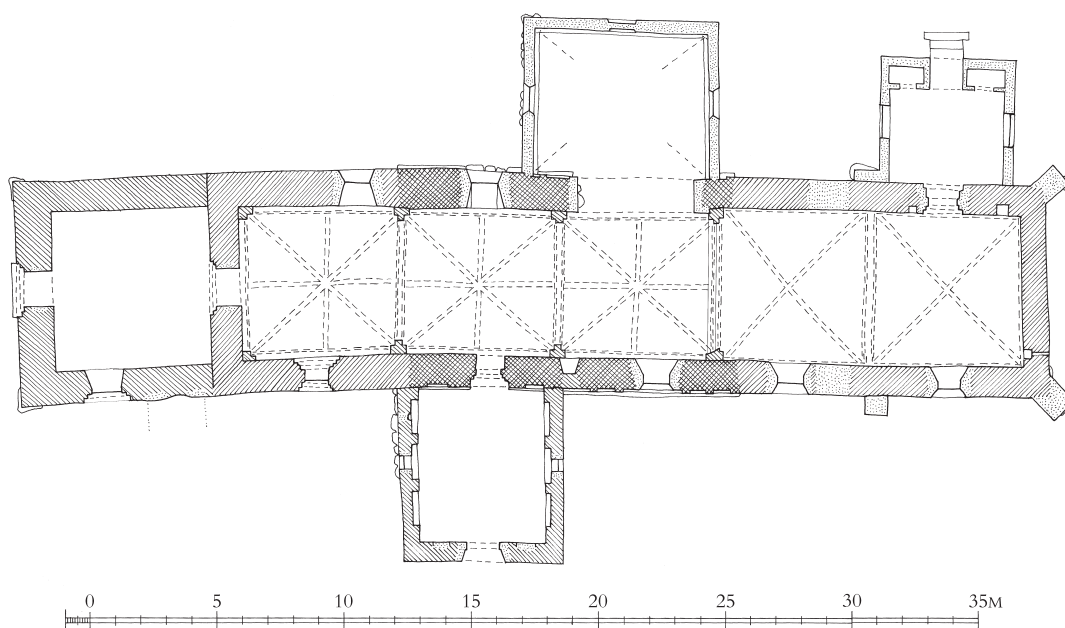

Fig. 9. Grundplan. 1:300. Målt af E. Mindedal Rasmussen 1951, suppleret af Pia K. Lindholt og tegnet af Thomas Bertelsen 2018. Signaturforklaring s. 9. – *Ground plan. Key on p. 17.*

Fig. 10. Romanske blændinger på skibets sydfacade (s. 1749). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Romanesque recesses in the south facade of the nave.*

Bagmurene er sat i rå kamp, mens der er brugt kvadre til åbningerne.

Døre. Nord- og syddøren er placeret over for hinanden i skibets vestlige ende. Kun *syddøren* er endnu i brug; den er sat i granitkvadre, mens bueslaget er omsat i tegl. Bueslagets vederlag på ydersiden har profilerede kragsten. Dørens østre

vange er i lysningen profileret med tre rundstave. Dertil kommer en indvendig vangekvader med et udhugget, stiliseret skib(?) (fig. 17). Rundbuen og vestre vange er på indersiden omsat i teglsten. Den oprindelige dørtærskel er ikke bevaret, men to nyere trin i granit og gule, kvadratiske teglfliser leder op til døren.

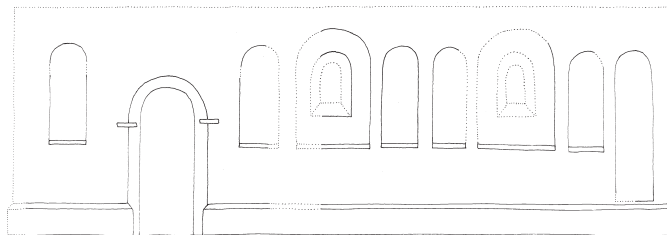
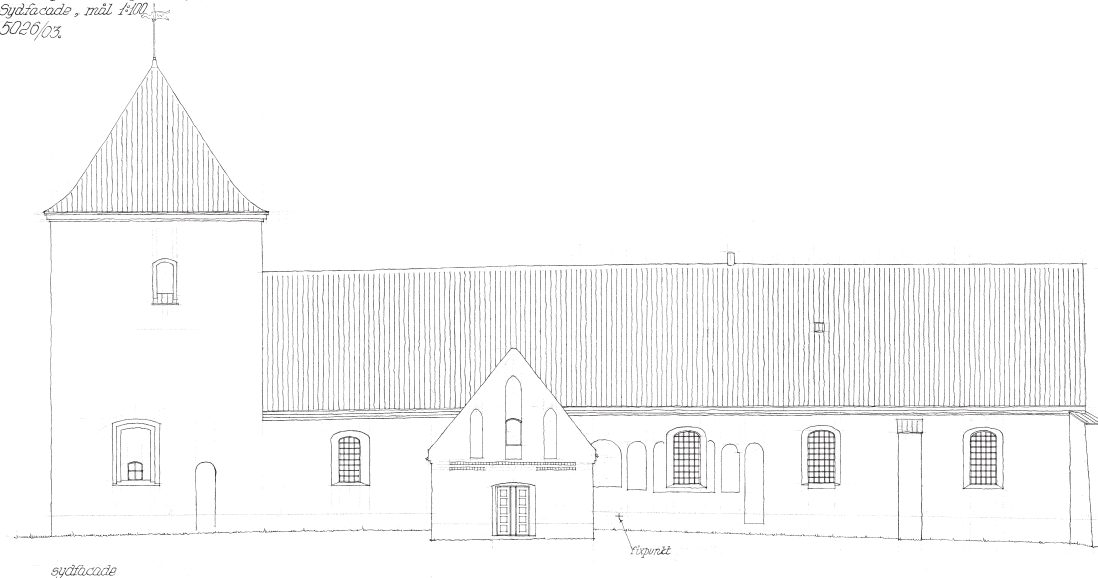
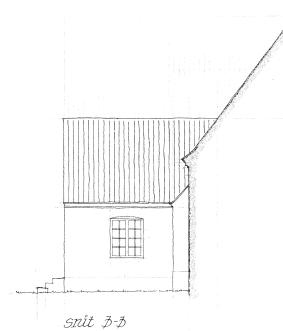

Fig. 11. Rekonstruktion af skibets romanske facadedekoration set mod nord (s. 1749). 1:150. Målt af E. Mindedal Rasmussen 1951, suppleret af Pia K. Lindholt og Anders C. Christensen, tegnet af Thomas Bertelsen 2018. – *Reconstruction of the Romanesque facade decoration of the nave, looking north.*

Skaarup kirke. Opmåling.
Sydfacade, mål 1/100.
5020/03.

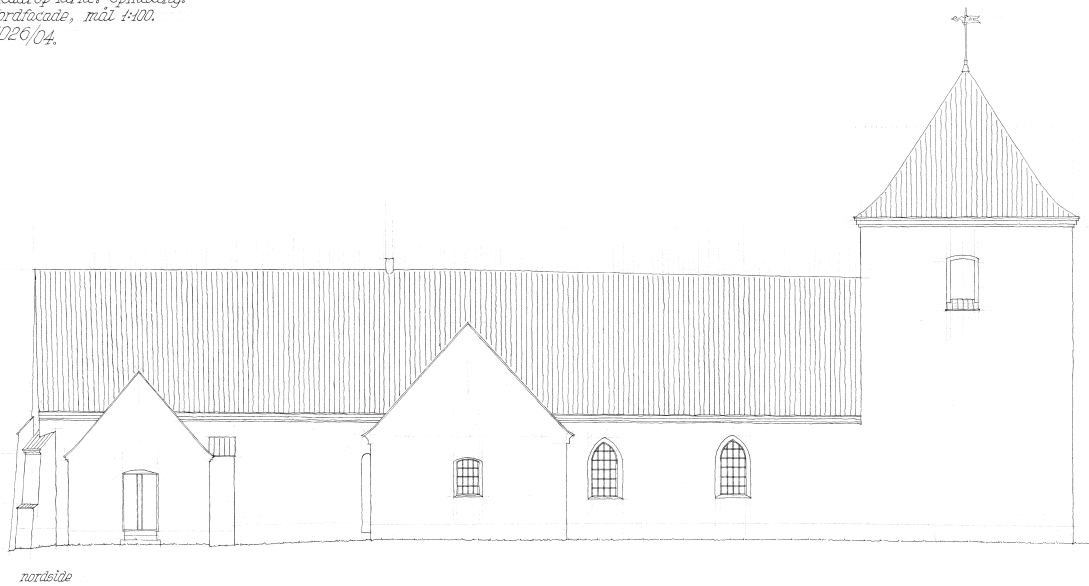
Skaarup kirke. Opmåling.
Vest- & østfacader, mål 1/100.
5020/05.

Olmærp 1 april 1951.
E. Mindedal Rasmussen.
Arkitekt M. A. A.

Fig. 12a-c. Opstalter. 1:300. a. Sydfacade. b. Østfacade. c. Vestfacade af sakristi (snit b-b). Målt og tegnet af E. Mindedal Rasmussen 1951. I NM. — Elevations. a. South facade. b. East facade. c. West facade of sacristy.

*Skårup kirke. Opmåling.
Nordfacade, mål 1:400.
5026/04.*

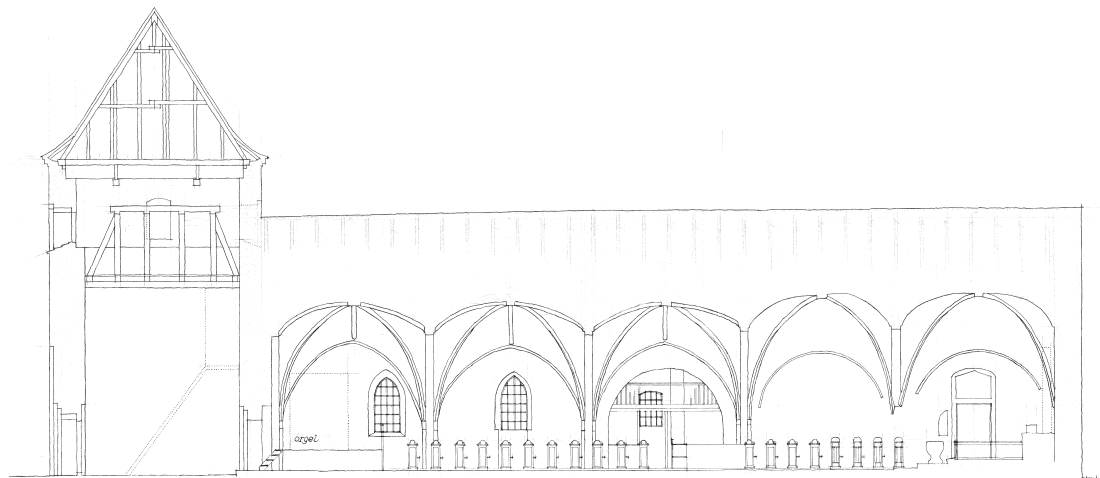
*Skårup kirke. Opmåling.
Vest- & østfacader, mål 1:400.
5026/05.*

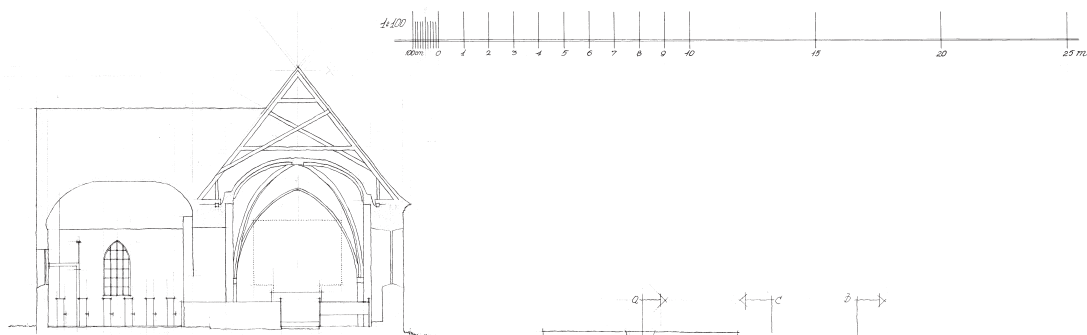
*Ollrup i april 1951.
E. Mindedal Rasmussen.
Arkitekt M.A.A.*

Fig. 12d-f. Opstalter. 1:300. d. Nordfacade. e. Østfacade af korsarm (snit c-c). f. Vestfacade. Målt og tegnet af E. Mindedal Rasmussen 1951. I NM. – Elevations. d. North facade. e. East facade of transept. f. West facade.

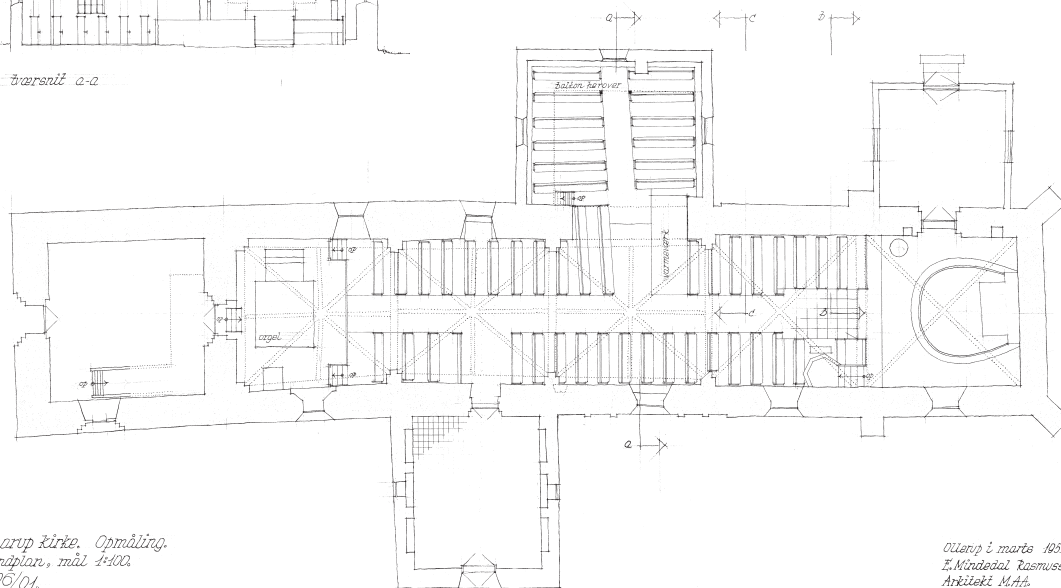
*Skaarup kirke. Opmåling.
Længde- & tværsnit, mål 1:400.
5026/02.*

længdesnit

tværsnit a-a

*Skaarup kirke. Opmåling.
Grundplan, mål 1:400.
5026/01.*

*Oliet i marts 1951.
E. Mindedal Rasmussen.
Arkitekt M.A.A.*

Fig. 12g-i. Snit og plan. 1:300. g. Længdesnit set mod nord. h. Tværsnit set mod øst (snit a-a). i. Grundplan. Målt og tegnet af E. Mindedal Rasmussen 1951. I NM. – Sections and plan. a. Longitudinal section looking north. h. Cross-section looking east. i. Ground plan.

Fig. 13. Romansk murværk set fra våbenhusets loft. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Romanesque masonry seen from the loft of the porch.*

Fig. 14. Våbenhusets indre med romansk syddør set mod nord (s. 1751). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Interior of porch with Romanesque south door, looking north.*

Den tilmurede *norddør*, hvis øvre del er ødelagt af et nyere vindue, kan stadig erkendes udvendig, da der er et ophold i soklen, hvor døren har været. På indersiden står de retkantede vanger med et bomhul i østre vange. Døren var ca. 100 cm bred. Nederst er døren tilmuret med kamp.

Vinduer. Skibets eneste bevarede vindue, som udvendig er synligt i den brede blænding, der dækkes halvt af våbenhuset, er dobbeltsmiget og tilmuret i den ydre murflugt ind til lysningen.

Indvendig er den inderste smig af vinduet synlig i kirkens fjerde fag (fig. 16). Det er ca. 130×80 cm i murflugten, og lysningen er ca. 95×40×50 cm. Der har formentlig været et tilsvarende $\dagger$ vindue i den beskadigede, store og rundbuede blænding (fig. 11), så skibet har haft to symmetrisk placerede vinduer i den søndre langmur. På samme vis har der formentlig været to vinduer i nordmuren.

Indre. Kirken havde sandsynligvis fladt $\dagger$ træloft (jf. s. 1757).

Fig. 15. Syddørens inderside (s. 1751). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Inside of Romanesque south door.*

Fig. 16. Romansk vindue i skibets sydmur (s. 1756). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Romanesque window in the south wall of the nave.*

Senmiddelalderlige ændringer og tilføjelser. I senmiddelalderen blev kirken forlænget med først en vestforlængelse og kort efter et langhuskor i øst. Herefter blev der opført et vesttårn samt et våbenhus foran skibets sydside.

Vestforlængelsen, som er dendrokronologisk dateret til o. 1448 (s. 1770), er opført i rå kamp med bygningsdetaljer i røde munkesten, hvor skiftegangen i den øvre del af murværket ikke er synlig gennem pudningen.

Den sengotiske dør, som gav adgang fra tårnrummet til vestforlængelsen (jf. fig. 19), var tredobbelt falset og fladbuget. Ved restaureringen i 1954–55 blev den inderste fals hugget af for at øge bredden, så den nu fremstår dobbeltfalsat.

I sydmuren er der et dobbeltfals, let kurvehanksformet vindue.⁴¹ Indvendig har vinduet tredobbelt fals, hvoraf den yderste fals løber op i et højt, rektantet spejl, formentlig fra restaureringen i 1954-55.

Vestforlængelsen har som det romanske skib oprindeligt haft fladt træloft.

Forlængelsens vestgavl er bevaret i tårnets østlige murværk og har to savskifter ud for murkronen under tre rundbuede højblændinger (fig. 19); den midterste er højest. 1855 bemærkede biskop Engelstoft, at gavlen havde haft »Tinder«,⁴² hvilket kan anes som kamtakker i murværket fra mellemstokværket i tårnet.

Langhuskoret på to fag, hvis tagværk er dendrokronologisk dateret til o. 1482 (s. 1770), er opført i kamp med gesimser og murkroner i røde muresten. Gesimserne på langsiderne er dobbeltfalsede. Bagmurene er også i kamp, men med større partier af muresten op mod hvælvene (fig. 21).

I andet fags sydmur er der en *†præstedør*, der er tilmuret i muresten, og som har et prydskefte af løbere over det rundbuede halvstensstik.

Koret har kun haft tre høje, falsede og fladbuede *vinduer*. Ét for hvert fag på sydsiden og ét i første fag på nordsiden.⁴³ Nordvinduets oprindelige, dobbeltfalsede stik kan ses over sakristiets loft (fig.

Fig. 17. Stileret skib(?) på syddørens østre vange (s. 1751, sml. fig. 15). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Stylized ship(?) on the eastern side member of the south door (cf. fig. 15).*

Fig. 18. Romanske blændinger på skibets nordfacade (s. 1750). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Romanesque recesses on the north facade of the nave.*

108), men den øvre del er tilmuret 1707/08, og den nedre del blev på samme tidspunkt omdannet til en dør (s. 1765). Vinduerne mod syd, som har smigede vanger og skrå sålbænk, er omsat i nyere tid, hvor stikkene er sænket. De oprindelige fladbuede stik kan anes i murværket. Nederst har vinduet i korets andet fag rester af det nederste af den yderste fals, som ellers er hugget væk.

Ved langhuskorets tilkomst blev der indsat *krydshvælv* i de to nye fag og otte delte ribbehvælv i skibet (jf. ndf.). Krydshvælvene har halvstensstykke, let puklede kapper, hvor isselinjen er næsten usynlig. Hvælvkapperne har vederlag i murværket, som er markeret med et fremspringende skifte. Mellem de to hvælv er der en helstensbred gjordbue med vederlag i murværket.

Fig. 19. Vestforlængelsens gavl set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Gable of western extension looking east.*

I det sydligste hjørne af østgavlen (fig. 20) er der en fladbuet *piscina*, hvis tilmurede udløb er synligt udvendig på gavlen. Nichen måler ca. 48×40×29 cm. Piscinaen var blændet frem til restaureringen 1954-55.⁴⁴

I nordmurens første fag er der to *nicher*. En rektanglet niche er nær det østlige hjørne og måler ca. 63×45×40 cm. Den vestligste har været afsluttet med et muligt spidsbuet bueslag, som nu skæres af 1700-talsdøren til sakristiet (fig. 29). Nichens oprindelige størrelse kan ikke bestemmes, men den måler nu ca. 98×34×28 cm.

Korets gavltrekant er uden dekoration. Taglinjen er sat i gule teglsten af normalformat. Koret har haft $\dagger$ kantakker på østgavlen, men de blev nedtaget ved en større restaurering 1803.⁴⁵

Fig. 20. ($\dagger$)Piscina indvendig i korets østmur (s. 1758). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – ($\dagger$)Piscina in the east wall of the chancel.

Fig. 21. Korets murværk i gavlen set mod øst. Foto 1929. I NM. – *Masonry of chancel in the gable looking east.*

Forud for overhvælvingen af skibet kort efter langhuskorets opførelse blev murene forhøjet med fire skifter af munkesten, så der blev plads i højden til tre otte delte *ribbehvælv* med retkantede, halvtstensbrede ribber. Hvælvene hviler på falsede

hvælvpillen, som har to skifter høje, retkantede kragbånd under vederlagene.⁴⁶ Hvælvene har helstensbrede skjold- og gjordbuer og puklede, halvstenstykket kapper, hvis nederste skifte springer frem fra skjold- og gjordbuerne.

Tårnet har kvadratisk grundplan og er jævnbredt med skibet. Det er i tre stokværk og er rejst op mod vestforlængelsens gavl, hvilket er almindeligt på Fyn. Facaden er i røde munkesten med synlige fundamentsten i de vestlige hjørner. Murene er kraftigt kalkede, så skiftegangen er ikke synlig. En del teglsten virker slidte og næsten udhulede. Østmuren hviler på vestforlængelsens gavltrekant. Bagmuren er sat i rå kamp med de vestlige hjørner i munketegl. Klokkestokværket har fire sekundært udhuggede, diagonalt stillede stilladshuller til *hængestilladser*.

1589 havde tårnet ifølge biskop Jakob Madsen *†*sadeltag, der kan være den oprindelige tagløsning, *†*kamtakker og *†*blændingsdekorationer (fig. 104). 1803 blev både *†*kamtakker og *†*taget nedtaget og erstattet med et pyramidetag.⁴⁵ Angiveligt var der en brand i tårnet i slutningen af 1700-tallet.⁴⁷

Adgangen til tårnet går gennem en dobbeltfalsset, fladbuet dør i et spidsbuet spejl i vestmuren (fig. 24). To trin af granit leder op til dørtrinnet. Det øverste trin er en meget slidt gravsten (s. 1810). I forbindelse med restaureringen 1954–55 blev den oprindelig tredobbelt falsede dørs inderste fals hugget af. Tårnrummet forbindes med skibet ved vestforlængelsens vestportal (s. 1756).

Et stort, fladbuet og dobbeltfalsset vindue giver lys i tårnrummet fra syd (fig. 22). Det er smiget i bagmuren. Det var indsnævret til en lille glug frem til genåbningen 1954–55 (fig. 12a).

Tårnrummet og mellemstokværket er adskilt af et fladt, mørkebrunt træloft fra 1954–55, som bæres af tværgående bjælker. En trætrappe i tårnrummet leder op til mellemstokværket. Herfra leder endnu en trætrappe op til klokkestokværket.

Oprindeligt var der adgang til tårnets øvre stokværk ved et fremspringende *†*trappehus med en spindeltrappe, hvis løb endnu viser sig som en hulning i facaden (jf. fig. 22).⁴⁸ Trappehuset blev nedrevet mellem 1805 og 1855.⁴⁹ Overdøren, som er i mellemste stokværks højde, er fladbuet med retkantede vanger af munkesten (fig. 23). I murlivet inden for overdøren er et lille overhvel-

Fig. 23. Overdør til *†*trappehus set fra tårnets mellemstokværk (s. 1761). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Overdoor to *†*stairwell seen from the middle storey of the tower.

vet rum, som har ført ud i trappehuset. Hvelvet dækkede formentlig hele trappeløbet. Dørens placering tyder på, at tårnet oprindeligt har haft en *†*etageadskillelse i samme højde som nu. Den nuværende trappe og etageadskillelse erstattede 1954–55 en tilsvarende, indvendig *†*trappe, som førte op til en mindre repos i højde med det nuværende loft, hvorfra der var videre adgang til klokkestokværket (jf. fig. 12a).

Klokkestokværket har seks fladbuede, falsede glamhuller; ét i nord og syd og to i øst og vest. Mod nord og syd måler de ca. 195×95 cm i lysningen. De øst- og vestlige glamhuller er mindre; kun 170×60 cm. Det nordlige vindues ydre fals er meget uregelmæssig. Glamhullerne havde nederst indtil 1954–55 en, formentlig sekundær, *†*skrånkant belagt med vingetegl.

Fig. 22. Tårnet set fra syd (s. 1761). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Tower seen from the south.

Fig. 24. Tårnet set fra vest (s. 1761). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tower seen from the west.*

Våbenhuset er opført på kirkens sydside ud for den romanske syddør. Det er opført af røde munkesten i munkeskifte på et synligt kampestensfundament og har flerfalset gesims med sugfjæl under tagudhænget. Gavltrekanter, hvis konturer er ommuret med gule normalsten, har to savskifter i gavlfodshøjde samt tre spidsbuede højblændinger, ligesom vestforlængelsens gavlfod (s. 1757). Gavltrekanter havde indtil 1803 $\dagger$ kamtakker.⁴⁵

Gavlens nyere, fladbuede dør af normalsten er formentlig fra anden halvdel af 1800-tallet, da den 1862 trængte til at blive fornyet og forstørret.⁵⁰ Døren har formentlig erstattet en rundbuet $\dagger$ dør i et spidsbuet spejl, hvilket 1856 blev vist på Burman Beckers skitse (fig. 105). Ved ombygningen blev en del af det nederste savskifte fjernet

(jf. fig. 25). I øst og vest er der et lille spidsbuet støbejernsvindue. En $\dagger$ glug i den nordligste niche i vestmuren gav oprindeligt lys i våbenhuset. Den er nu tilmuret.

I hver af de indre øst- og vestvægge er der tre fladbuede, ca. 30 cm dybe *nicher*, som måler ca. 160×135 cm. I den midterste niche på hver side er der et lille vindue (jf. ovf.). På hver side af syddøren er også en nu tilmuret niche (160×70–80 cm) med en indmuret gravsten (s. 1810) i hver.

Våbenhuset har fladt gipsloft, som ligger i højde med murkronen. 1853 burde loftet hæves en alen, så det hvilede på murlejet. 1855 var loftet nyt, men ikke hævet, hvilket det ville blive ved næste udskiftning. 1875 påtegnedes igen, at loftet burde hæves.⁵¹ Loftet har formentlig ligget på en afsats 230 cm oppe i murværket over nicherne, så våbenhuset havde et styrtrum. I dag bliver våbenhuset brugt som opbevaringsrum.

Fig. 25. Våbenhuset set fra syd (s. 1763). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Porch seen from the south.*

†Korsarm(?). Ud for kirkens tredje fag er mod nord en korsarm. De nederste ca. 125 cm af murværket og fundamentet er sat i kampesten, mens det øvre murværk fra 1754 (jf. ndf.) er af normalsten og tyndere end kampestensmurværket (jf. fig. 26). Dette tyder på, at der kan have været en forgænger, som var eller blev delvist nedbrudt inden korsarmens opførelse 1754. Den ældre korsarms datering er dog uvis.

Eftermiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Korsarmen blev opført ud for kirkens tredje fag mod

nord. Ifølge en indmuret bygningstavle (fig. 27) i nordvæggen er den opført 1754 af kirkeejер Anna Margrethe von Halem, enke efter Henning Christoffer Valkendorf. Den blev kaldt »Skårup-ørekirken«, antagelig fordi beboerne fra Skårup-øre havde plads her (jf. s. 1797).⁵²

Tilbygningen er opført af gule normalsten og har falset gesims. Murene, hvis skifte ikke kan ses gennem pudningen, er ca. 20 cm tyndere end det nederste, kampestenssatte murværk, der kunne stamme fra en ældre †korsarm (jf. ovf.). I

Fig. 26. Korsarmens indre set mod nord (s. 1764). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Interior of transept looking north.*

Fig. 27. Bygningstavle til minde om korsarmens opførelse 1754, opsat af Anna Margrethe von Halem (s. 1765). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Construction tablet commemorating the building of the transept, 1754, set up by Anna Margrethe von Halem.*

bagmuren er en afsats ved skiftet mellem kamp og tegl mellem 80 og 110 cm over gulvet. I gavlen markeres gavlfoden af et let tilbagespring i facaden (jf. fig. 7). I den udekorerede gavltrekanter er der to murankre af jern samt et rundt ventilationshul ind til tagrummet.

To spidsbuede, smigede vinduer i øst og vest giver lys i korsarmen, mens nordmuren har et fladbuet, smiget vindue. Det blev blændet 1954–55, da orglet blev flyttet til korsarmen (s. 1803). De spidsbuede vinduer er muligvis omdannet ved restaureringen 1803 (s. 1767).

Adgangen fra skibet til korsarmen går igennem en rundbuet arkade af munkesten.

Korsarmen er dækket af et pudset grathvælv af træ (fig. 28). Trækonstruktionen hviler i de nordlige hjørner på to profilerede vederlag i muren (jf. fig. 26), som antyder, at hvælvet kan have haft en $\dagger$ stukdekoration.

Bygningstavle (fig. 27), 1754, udført i sandsten og stuk med reparationer i cement,⁵³ 90×120 cm. Tavlen har våbenskjolde for slægterne Valkendorf og von Halem samt versalindskrift i relief: »H. C. Valkendorp A(nn)o 1754 [A]M v Halem«, alt indsat i en kartoucheramme med rudemønstrer bund og bladværksornamentik. Tavlen, der er gråmalet med forgylde detaljer, er indmuret i korsarmens nordvæg (jf. fig. 26).

Et $\dagger$ gravkapel i egebindingsværk blev opført 1707/08 af kirkeejer Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle på korets nordside, hvor sakristiet står i dag (jf. ndf.).⁵⁴ Det målte ca. 6,3×5,2 m. Det sengotiske vindue i korets nordmur blev ombygget til en falset dør fra korets første fag ind til kapellet. Vinduets stik fremstår derved som et højt, fladbuet spejl over døren (fig. 29). Det udfyldes ind mod koret af en våbentavle (s. 1811). I hvert fald fra 1814 blev gravkapellet benyttet som sakristi.¹⁹

Fig. 28. Korsarmens træbyggede hvælv set mod nord (s. 1765). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wood-built vault of transept, looking north.*

Det blev beskrevet som mørkt og fugtigt og ønskedes genopført i grundmur,⁵⁵ hvilket skete 1862, da bindingsværksbygningen blev revet ned.

Et grundmuret *sakristi* blev opført på korets nordside 1862⁴² som erstatning for $\dagger$ gravkapellet af bindingsværk fra 1707/08 (jf. ovf.). Tilbygningen er af gule normalsten, hvis skiftegang ikke er synlig, på en retkantet sokkel af tegl og har falset gesims. Gavltrekanter har øverst et rundt ventilationshul.

Nordmuren har en retkantet dør i et meget fladbuet spejl (jf. fig. 7). Tre granittrin leder fra kirkegården op til døren. Øst- og vestmuren har hver et retkantet vindue med samme fladbuede spejl som døren i nord. De er udført ved restaureringen 1954–55 (s. 1768).⁵⁶ Hvordan $\dagger$ 1800-talsvinduerne var udformet, vides ikke.

Det vestlige hjørne af sakristiet er bygget sammen med en stræbepille (jf. ndf.), hvis afslutning med røde vingetegl går i ét med sakristiets tag.

Adgangen til sakristiet fra koret går gennem den fladbuede, falsede kapeldør fra 1707/08 (s. 1765). Sakristiet er indrettet med et træbygget

vindfang inden for norddøren. På hver side af vindfanget er to indbyggede skabe. Rummet er dækket af et fladt gipsloft.

Fig. 29. Dør 1707/08 til sakristiet (s. 1766, jf. s. 1811), tidligere til gravkapel. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Door, 1707/08, to the sacristy, formerly to a sepulchral chapel.*

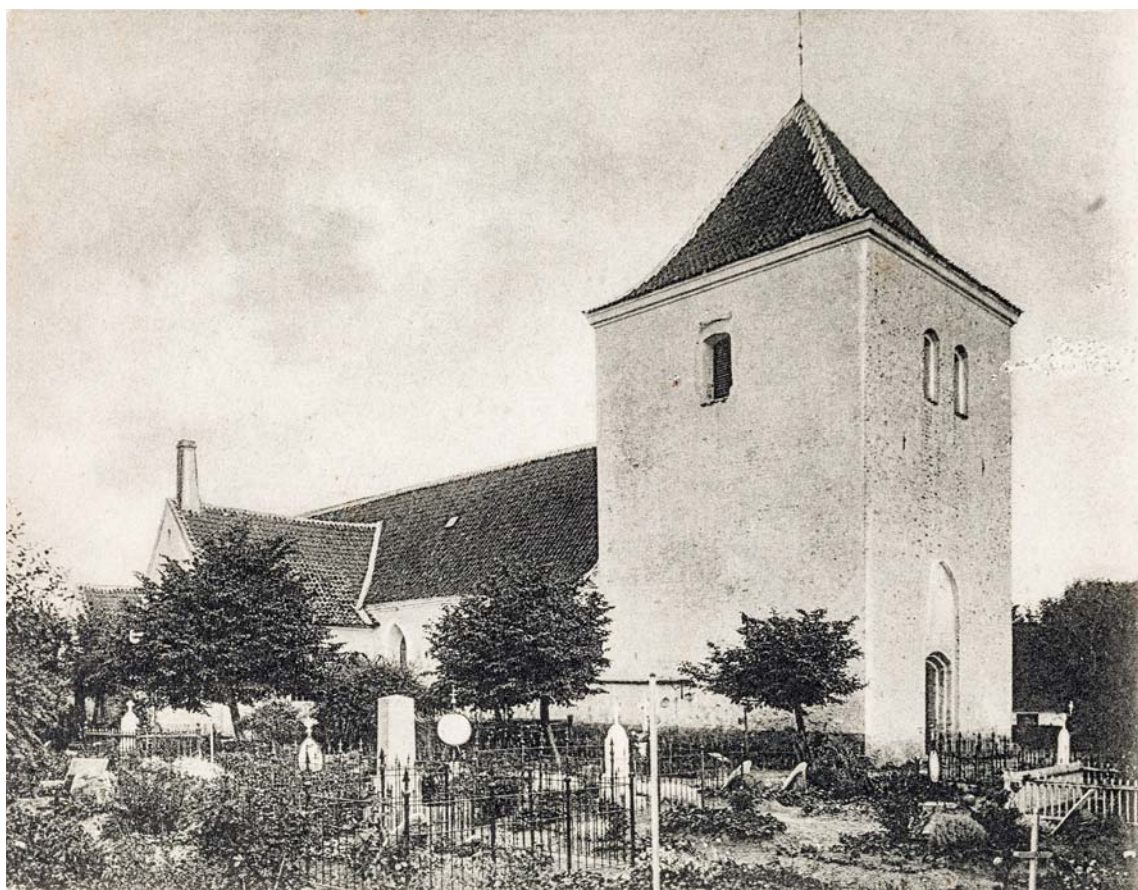

Fig. 30. Kirken set fra nordvest. Postkort fra begyndelsen af 1900-tallet. I NM. – Church seen from the north west.

På langhuskorets østlige hjørner samt ved overgangen fra første til andet fag på begge sider af koret er muret fire *støttestiller*, hvis datering ikke kan afgøres, på kampestensfundamenter med murværk i teglsten af både munkeformat og normalstørrelse. Pillerne har skråtag med røde vingetegl. Pillen på det nordøstre hjørne af koret har desuden en afsætning med vingetegl midt på fronten. Pillen på nordsiden mellem første og andet fag er bygget sammen med sakristiets murværk. 1870 var de søndre piller så forfaldne, at de burde genopføres fra grunden,²⁰ hvilket ikke synes at være sket. Ved restaureringen 1954–55 blev de østlige piller på koret understøbt.

I korets andet fag er der i nordmuren ca. 2 meter over gulvet en tilmuret, fladbuet dør, som gav adgang udefra til et *†herskabspulpitur*, opført o. 1755 (s. 1800), ved en 'klodset stentrappe'.⁴²

På oversigtsplanen af kirkegården 1821 kan stentrappen ses mellem korsarmen og sakristiet (fig. 6). Herskabspulpitret blev nedtaget 1863, hvor også døren blev tilmuret med teglsten i normalstørrelse.⁴² Døren blev udhugget delvist bag hvælvets skjoldbue.

Under koret findes en nu utilgængelig *†gravkrypt*, som kun erkendes ved en rund luftkanal i korets sydmur (jf. s. 1812).

1884 omtales et *†benhus* under skibets gulv med adgang via en dør eller lav åbning i sydmuren.⁵⁷ Der er ingen spor herefter,⁵⁸ og der kan måske snarere være tale om en knoglekule.

Vedligeholdelse og istandsættelser. Kirken blev omfattende repareret i 1803, 1817, 1838 og 1954–55.¹⁹ 1803, hvor etatsråd Hans Koefoed stod for restaureringen, blev *†kammene* fjernet fra korets østgavl, våbenhusets gavl og tårnet, som fik

Fig. 31. Skibets tagværk set mod øst (s. 1768). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Roofing of nave looking east.*

nyt pyramideformet tag.⁴⁵ De nye gavltrekanter konturer blev ommuret med normalsten. Derudover fik kirken ni nye jernvinduer.¹⁹ 1817 og 1838 blev kun omtalt, at kirken var under hovedreparation.¹⁹

Seneste omfattende restaurering blev gennemført 1954–55 af arkitekt E. Mindedal Rasmussen (Ollerup). Forud for restaureringsarbejdet blev kirken opmålt (fig. 12a-i). Ved restaureringen blev korets indre afgrænsning flyttet, hele kirken fik nye gulve, der blev opsat nyt loft i tårnet, og vestforlængelsens vestportal og tårnets vestdør blev ændret. Kirkesynet 1956 bifaldt det smukke resultat.²²

Efter den store istandsættelse blev kirkens bagmure repareret 1985.²¹ 1997 fik kirken nye, blyindfattede vinduer.²¹

Gulve. Alle gulve er lagt ved restaureringen 1954–55. I koret ligger røde, blankpolerede Ølandsfliser, mens skib og korsarm har fladelagte, gule teglsten i normalformat lagt i skaktavl; under stolestaderne er der bræddegulv. Tårnets gulv består af kvadra-

tiske, gule fliser omgivet af gule teglsten i normalformat. I våbenhuset ligger et lignende mønster af kvadratiske, grå fliser omkranset af gule og røde normalsten i hele og halve sten. Kvadratiske, grå Ølandsfliser dækker sakristiets gulv.

† *Gulve.* 1860 lagdes gulvet med fliser i koret og skibets gang og bræddegulv under stolene.⁵⁴

Tagværk. Korets tagværk, dendrokronologisk dateret til o. 1482, består af 11 spærfag med to hanebånd, et krydsbånd, som skærer nederste hanebånd, spærsko og -stivere; alt bladet sammen mod vest. Tagværket er nummereret fra øst mod vest med stregnumre i syd og firkantstik i nord (fig. 32). Tagværket er af eg med nyere udskiftninger af fyr.

Skibets 13 fag, fornyet o. 1500–10, har også to hanebånd, et krydsbånd, som skærer nederste hanebånd, spærsko og -stivere. Øverste hanebånd, som er placeret højere end korets øvre hanebånd (fig. 31), og krydsbåndet er bladet mod øst, mens nederste hanebånd er tappet ind i spærene. Tagværket er nummereret fra øst mod vest med

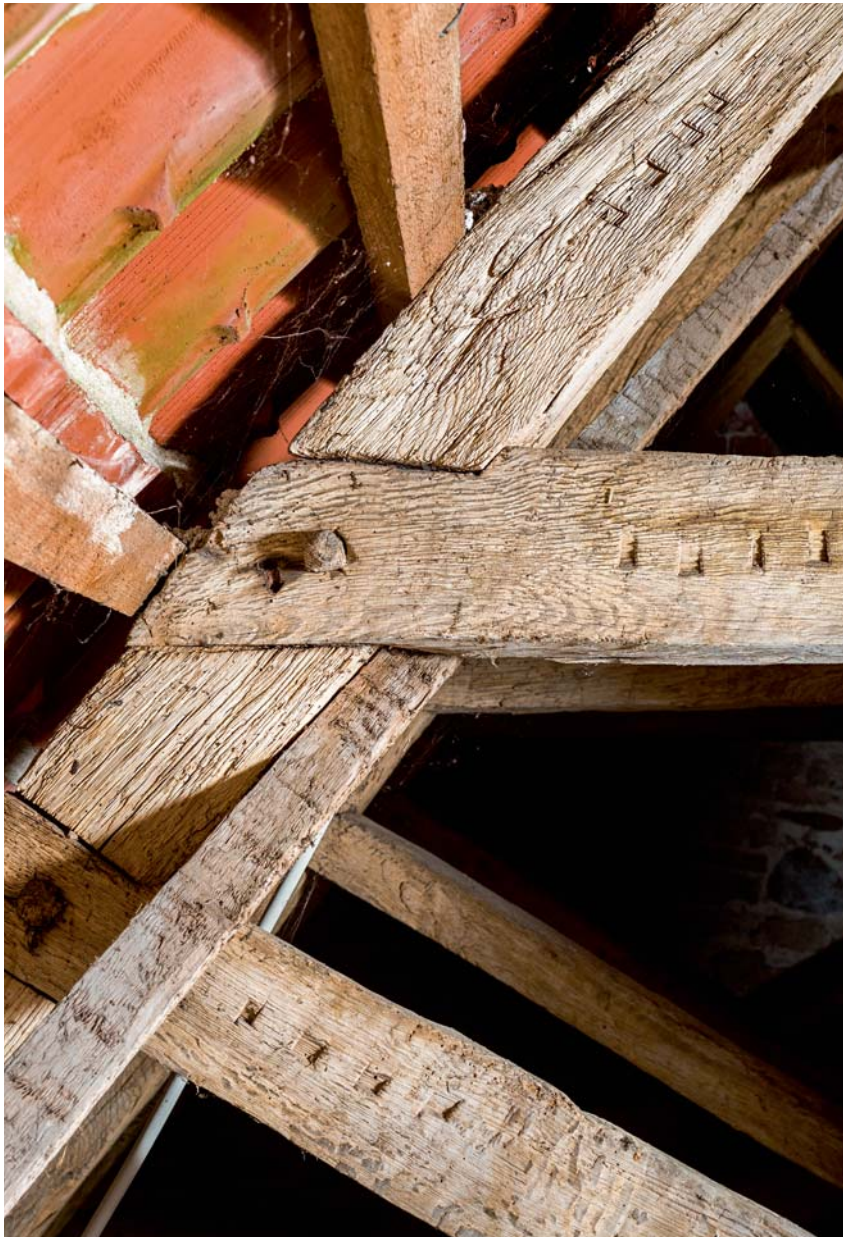

Fig. 32. Tømmermærker på fjerde spærfag fra øst i koret (s. 1768). Foto Arnold Mikelsen 2017. – *Timber markings on fourth roof truss from the east in the chancel.*

romertal i nord. Tagværket er af eg med nyere udskiftninger af fyr. To skråstivere og et hanebånd over skibet er fornyet 1947.²²

Vestforlængelsens otte fag, dateret til o. 1448, har som kor og skib to hanebånd, et krydsbånd, spærsko og -stivere, som alt er bladet mod vest. De øverste hanebånd har oprindeligt været tap-

pet ind i spærene ca. 20 cm under deres nuværende placering. De blev formentlig flyttet, da hele skibet fik hvælv i stedet for træloft. Tømmeret er uregelmæssigt mærket med stregnumre i nord og firkantstik i syd, dog nummereret fra vest mod øst; enkelte numre er uden for rækkefølgen.

Fig. 33. (†)Vindfløj fra tårnets spir (s. 1770). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – (†) *Weather vane from the spire of the tower.*

Tårnets pyramidespir fra 1803 består af seks fyrrespær i hvert verdenshjørne med to hanebånd fra hjørne til hjørne, hvor det nederste er støttet af korte, vandrette bånd.

Våbenhusets tagværk har seks spærfag og to gratspærfag af fyr, som blev opsat 1979.²² Hvert fag har et bladet hanebånd mod nord; dog har spærfaget i gavlen to. To stormlægter er bladet på spærfagene i både øst og vest. Tømmeret er genanvendt, da der er ældre udsnit til bladninger i tømmeret.

Korsarmens tagværk, formentlig fra opførelsen 1754, er på fem fag af fyr med indtappede hanebånd (jf. fig. 28). Konstruktionen er senere forstærket med tilsvarende spærfag i fyr, som står mellem de oprindelige fag, og tre stormlægter, en i øst og to i vest.

Sakristiet har fem spærfag med et bladet hanebånd og et gratspærfag af fyr; tømmeret er formentlig fra opførelsen 1862. Enkelte spær har

tømmermærker af romertal, men de sidder ikke i rækkefølge, hvorfor spærerne kan være genanvendt.

Dendrokronologiske undersøgelser. 2017 blev der udtaget 18 boreprøver af egetømmeret fra korets, skibets, vestforlængelsens og kirkeladens tagværker.⁵⁹ Alle 18 prøver kunne dateres. Fra koret blev udtaget fem prøver, som kunne dateres til o. 1482 (jf. ovf.). Skibets fem prøver blev dateret til o. 1500–10 (jf. ovf.). Fra vestforlængelsen blev der taget fem prøver, som blev dateret til o. 1448 (jf. ovf.). Af kirkeladens tagværk blev der udtaget tre prøver, som kunne dateres til o. 1462 (s. 1746).

Klokkestolen er opbygget af fire lodrette stolper samlet med en vandretliggende bjælke i bunden og i toppen. Konstruktionen bliver støttet af dobbelte skråstivere på hver side af hver stolpe. Alt tømmeret er eg med tømmermærker af stregnumre på skråstiverne. Selve konstruktionen er ca. 275 cm høj. Mellem stolperne hænger tre klokker (s. 1806).

Tagbeklædning. Kirken er tækket med røde vingetegl. I korets og skibets tag er fem små støbejernsvinduer, mens våbenhuset har et tilsvarende vindue mod vest, korsarmen ét mod øst og sakristiet ét mod vest. Biskop Jakob Madsen omtalte 1589, at kirken var tækket med bly, mens østenden og tårnet bar tegl.⁹ Nordsiden blev delvist fornyet 1944. 1979 fik våbenhuset nyt tag og loft.²²

Opvarmning. Kirken fik fjernvarme i slutningen af 1960'erne,²¹ og ved den indvendige istandsættelse 2006 blev der installeret radiatorer under bænkenene.²¹

†*Opvarmning.* 1875 fik kirken to nye kakkellovne i skibet.³⁷ En †skorsten til et varmeapparat nævnes 1935.²² Indtil restaureringen 1954–55 var en stor jernovn placeret i skibet og arkaden, men ved restaureringen fik kirken et elektrisk varmeanlæg.²¹

På tårnets spir er en faneformet *vindfløj* med initialerne »HK« for Hans Koefoed, som stod for ombygningen af kirken 1803. En (†)*vindfløj* ligger i dag på tårnets loft, men må tidligere have siddet på tårnets spir. Fløjen er formet som en fane med årstallet »1934« og afsluttes med en fugl af blik (fig. 33).

Kirken står hvidkalket ude og inde. De nederste ca. 60 cm af facaderne er tjærede.

Fig. 34-35. Glasmalerier, 1707, med våbenskjolde og navne for Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle, indsat i vinduet i korets østfag (s. 1771). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Stained glass, 1707, with arms and names of Jørgen Henning Valkendorf and Helle Trolle, in the window in the east bay of the chancel.*

GLASMALERIER

1-2) (Fig. 34-35), 1707, to ens ruder, ca. 16×18 cm, delvist udviskede, med våbenskjolde for Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle i gule, grå, violette og sorte nuancer. Under skjoldene er indskrift med sorte versaler: »Ioren Hennig Valekendorph[!] Helle Trolle Anno 1707«. Ruderne, der muligvis kan stamme fra ægteparrets $\dagger$ gravkapel (s. 1811), er indsat i vinduet i korets østfag.⁶⁰

KALKMALERIER

1954 fremdrog konservator Egmont Lind enkelte, til dels meget dårligt bevarede middelalderlige kalkmalerier på skibets sydvæg.⁶¹

Middelalderlige kalkmalerier. 1-2) (Fig. 36), to identiske indvielseskors, røde med sorte konturer, er malet på det ældste pudslag på sydvæggen i kirkens tredje og fjerde fag.

$\dagger$ *Middelalderlige kalkmalerier*, formentlig fra 1400-tallets første fjerdedel, malet på sydvæggen i kirkens tredje fag vest for det udvidede vindue og fortsættende mod vest ind bag hvælvet. Her påvistes rester af tre hovedløse figurer iført korte kofter med lange tragtformede ærmer, lange snævre hoser og spidse sko, hvorunder en smal

bort af enkle, rødbrune ranker. Borten konstateredes også på den anden side af hvælvpillen i fjerde fag. Bevaringstilstanden var meget dårlig, og malerierne overdækkedes atter.

Fig. 36. Kalkmaleri af indvielseskors på sydvæggen i kirkens fjerde fag (s. 1771). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wall paintings of consecration crosses on the south wall of the fourth bay of the church.*

Fig. 37. Korets indre set mod øst. Foto Kristian Hude 1910. I NM. – *Interior of chancel looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventargenstande er de to romanske døbefonte, hvoraf den ene, der aldrig er færdiggjort, indtil 1954 tjente som fod for den anden. Fra senmiddelalderen, o. 1475–1500, stammer altertavlen og korbuekrucifikset.

Dåbsfadet er et Nürnbergerarbejde fra 1500-tallet, skænket 1694 af jomfru Anna Beate Valkendorf. Altersættet er fra 1588 og skænket af kirkeejер Johan Bockholt. Stolestaderne rummer genanvendt materiale fra

slutningen af 1500-tallet, men er i øvrigt fra 1929 og 1977; af fire (†)herskabsstole fra o. 1625–50 er bevareret otte gavle. Prædikestolen er fra samme periode. Oblatæskan fra 1693 er udført af guldsmed Ove Mortensen, Svendborg, og foræret af kirkeejер Jørgen Henning Valkendorf og hustru Helle Trolle; året efter bekostede ægteparret fornyelsen af alterkalkens bæger, og 1701 skænkede parret en stor lysekroner. Kirkens pengeblok er formentlig tilkommet o. 1650–1700. Orgelfacaden er fra 1755 og skænket af kirkeejер Anna Margrethe von Halem sammen med et torgel; fra et

Fig. 38. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Interior looking east.*

samtidigt $\dagger$ orgelpulpitur er bevaret fire malerier, som indgår i det nuværende orgelpulpitur fra 1977. 1756 donerede hun desuden en messehagel, syet af Claus Birchum. Et kirkeskib er ophængt 1801; et andet skib, »Mindet«, er fra o. 1850. De tre klokker er omstøbt 1833, 1837 og 1856. Alterstagerne fra 1862 er skænket af 'kirkebesøgende'; sygesættet er udført o. 1862 af guldsmed Niels Christopher Clausen, Odense. Fra anden halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet hidrører bl.a. en kirkestævnetavle, en alterkande, en syvstage og en ske. En lysekrone er skænket 1954 af Christen Mortensen Christensen og hustru Hansigne, alterbordet og alterskranken er fra 1955. Dåbskanden fra 1974 er udført af guldsmed Bent Exner, ligesom en ske. Orglet er fra 1976.

Farvesætning og istandsættelser. Altertavle og prædikestol står siden en restaurering 1929 med gråt rammeværk med røde, blå og forgyldte profiler; reliefferne er polykrome med dæmpede farver på grågul bund. Orgelpulpitret har lysegråt rammeværk, orgelfacaden er rødmalet med grå profiler og rig forgyldning; stolestaderne har siden 2006, da det historiske inventar blev restaureret, haft brunviolette gavle og sæder samt grå ryg.

I forbindelse med østudvidelsen i 1400-tallets sidste fjerdedel (s. 1757) må der være opført et nyt alterbord. I samme periode tilkom den femfløjede altertavle og korbuekrucifikset.

Det ældste inventarium, fra 1576, giver en status over kirkens beholdning 40 år efter reformationen, herunder en omtale af flere, formentlig middelalderlige genstande. Heri opregnes kirkens løsøre: et altersæt, to messehagler og en messeskjorte, et alterbordspanel med malet draperi, et (monstrans)skab, fire lysestager, et 'ildkar', et missale, en messekløkke og tre klokker i tårnet samt de nødvendige alterbøger (bibel, graduale, salmebog, alterbog, passionale samt kirkeordinansen).⁶²

I anden halvdel af 1500-tallet fik kirken en $\dagger$ lektorieprædikestol, opsat foran åbningen til koret.⁶³ Den romanske døbefont stod allerede 1589 i koret, og ved vestvæggen fandtes et pulpitur. I århundredets sidste del opstilledes faste stolestader. To præste- og degnestole, omtalt 1862, der stod på hver side af alteret, kunne stamme fra denne periode; de kan dog også være tilkommet senere.

Formentlig i 1600-tallets anden fjerdedel blev lektorieprædikestolen erstattet af en prædikestol med

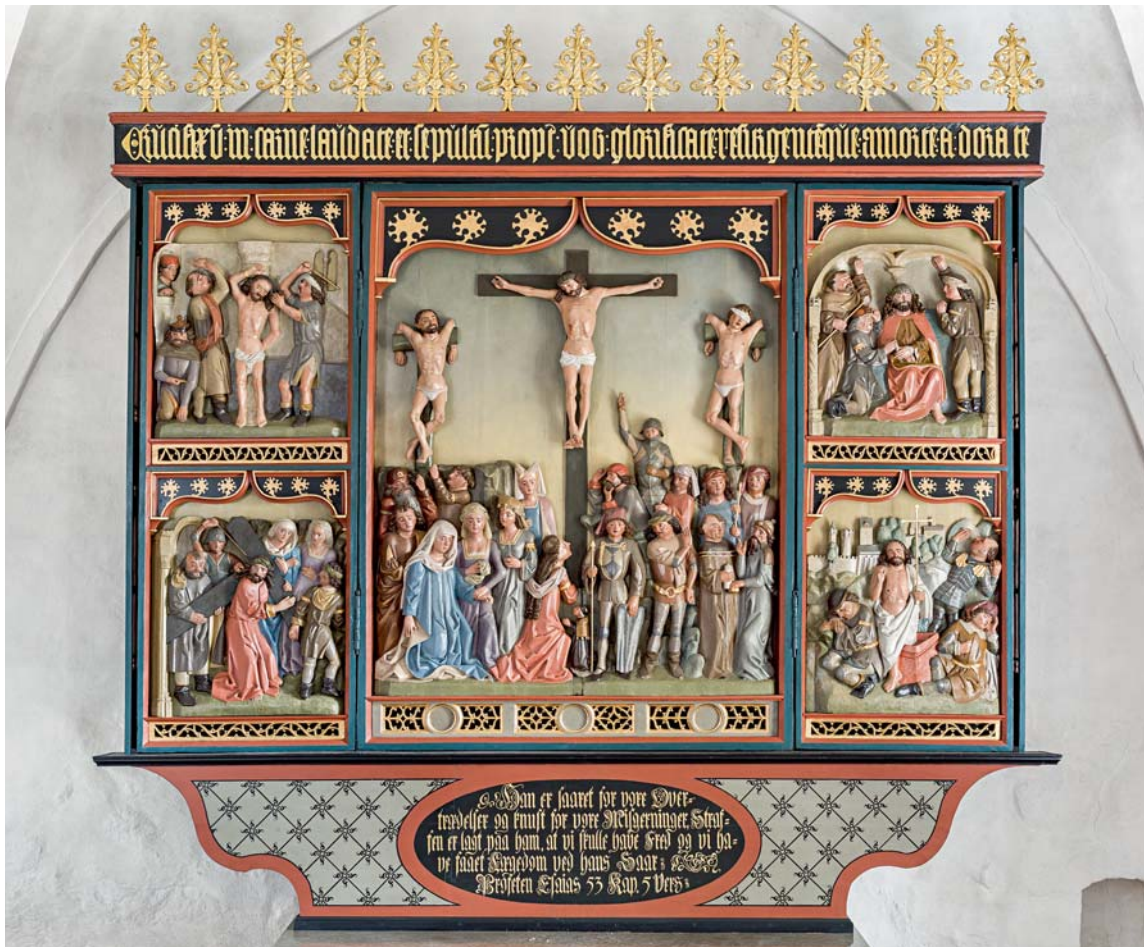

Fig. 39. Senmiddelalderlig altertavle, o. 1480-1500 (s. 1775). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Late Medieval altarpiece, c. 1480-1500.*

evangelistrelieffer ved sydvæggen, og der opsattes herskabsstole til ejerne af Klingstrup østligst i skibet. O. 1700 skænkede Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle flere mindre inventargenstande.

1754 bekostede Anna Margrethe von Halem opførelsen af en korsarm (s. 1764), der indrettedes med stolestader og et pulpitur langs nord- og vestvæggen. Hun lod desuden et herskabspulpitur med udvendig adgang opsætte ved nordvæggen i langhusets andet fag, og 1755 skænkede hun kirkens første orgel, der fik plads på et orgelpulpitur ved skibets vestvæg. Ved visitatsen 1789 blev kirken karakteriseret som 'smuk'.⁶⁴

I forbindelse med en hovedreparation 1803 blev inventaret 'opmalet og forskønnet'.¹⁹ 1845 blev altertavlen ombygget og forsynet med bl.a. et nyt, buet topstykke; 1863 blev herskabspulpeturen taget ned. Ved restaureringen 1878 blev præste- og degnestolene fjernet og alterskranken udvidet, så koret, der kun synes at have omfattet langhusets østfag, fremstod mere rum-

meligt.²⁰ Samtidig blev inventaret egetræsmalet med forgyldte detaljer.

Ved en renovering af inventaret 1929 blev altertavlen istandsat og tilføjelserne fra 1845 fjernet, prædikestolen flyttet et fag mod øst og forsynet med en ny trappe og stolestaderne fornyet; dog bibeholdtes de gamle gavle. Endvidere blev orgelpulpeturen over vestindgangen erstattet af et lavt podium foran døren, og der anskaffedes et nyt orgel.

1954-55 gennemførtes en omfattende restaurering, idet koret blev udvidet til at omfatte langhusets to første fag. Prædikestolen blev flyttet et fag mod vest til sin tidligere placering og stolestaderne ligeledes rykket mod vest, mens kirkens andet fag udover døbefonten blev møbleret med løse stole. I korsarmen blev det gamle pulpitur taget ned, og i stedet blev orglet med tilhørende podium opsat foran nordvæggen. 1977 opførtes et nyt orgelpulpitur ved skibets vestvæg over indgangen, og korsarmen blev atter møbleret med stolestader.

Alterbord (jf. fig. 57), 1955, af frådsten med alterbordsplade af rødgrå, poleret Ølandssten, 222×149 cm, 113 cm højt.

†*Alterborde*. 1) Middelalderligt, i det oprindelige kor. 2) Antagelig samtidigt med østudvidelsen i 1400-tallets sidste fjerdedel (s. 1757), af mursten; angivelig fandtes frådsten som 'løst materiale' i fundamentet.⁶⁵ Bordet, der stod 'umiddelbart op ad østvæggen', var 1921 helt dækket af nyere fyrretræspaneler (†alterbordspaneler nr. 2).⁶⁶ Det blev nedbrudt 1955.

†*Sidealter*, viet til Vor Frue, omtalt 1319.⁶⁷

†*Alterbordspaneler*. 1) Omtalt 1576, beskrevet som 'et alterlagen og forhæng på et malet panel'; formentlig et illusionistisk malet draperi.⁶² 2) Omtalt 1921, 'moderne' fyrretræspanel (jf. ovf.).

Knæleskammel, 1955, af bejdset eg, betrukket med lysebrunt skind.

Altertavlen (fig. 39-50 og 109), o. 1480-1500, fremstår i dag som en trefløjet skabsaltertavle med faste bag- eller standfløje, alt placeret på en predella med svungen kontur (sekundært udsavet). Midtskabet har en figurrig Golgatascene, mens fløjene fremviser fire scener fra Kristi lidelseshistorie. I sin oprindelige skikkelse har altertavlen efter alt at dømme været udformet som en femfløjet tavle (pentaptych) med to sæt hængslede og bevægelige fløje samt et sæt faste bag- eller standfløje. Altertavlen har således kunnet fremtræde i tre forskellige stillinger, tilpasset kirkeåret (jf. ndf.). Tavlen nuværende fremtræden skyldes en gennemgribende istandsættelse og nystaffering 1929 ved Harald Munk.

Altertavlen måler 343,5×349,5 cm. Heraf måler midtskabet 227,5×172,5 cm og de hængslede, nu (formentlig siden 1845) fikserede, inderste sidefløje 227,5×85,5 cm. Midtskabets bagbeklædning består af lodrette, glatte planker med nyere, påsatte tværstivere. Til dets bagkant er fæstnet et sæt faste standfløje, 227,5×92 cm, ligeledes bestående af lodrette, glatte planker med nyere tværstivere. Standfløjene er i den nuværende opstilling kun vanskeligt tilgængelige, men det må antages, at der er tale om de oprindelige, faste standfløje.⁶⁸ Mht. eksistensen af de bevægelige yderste fløje fremgår denne kun af hængselspor (jf. ndf.). Tavlen hviler på en glat predella, 69×376/216 cm,

med sekundær, svungen kontur, muligvis udsavet 1845. Fløjene er indsat i en samtidig ramme, hvis lodrette sideplanker (22 cm brede) har stavværk med spidse firpas i gennembrudt arbejde. Hver sides stavværk er delt i to etager af en fembladet rosetmedaljon, som på venstre side er dobbelt, på højre side enkelt. Foroven er en fremspringende gesims, der på frisen har indskrift med relief-minuskler; som skilletegn ses dobbelte punkter: »Crucifixu(m) in carne laudate et sepultu(m) propt(er) vos glorificate resurgente(m)que a morte adorate« (Lovpris ham, der blev korsfæstet i kødet, herliggør ham, der blev begravet for jer, og tilbed ham, der genopstår fra døden). Øverst er 13 store spydblomster anbragt langs gesimsens overkant.⁶⁹

Midtfeltet og sidefløjenes figurfremstillinger har fodfelter med gennembrudt rankeslyng, i midtfeltet med indsatte cirkelmedaljoner, og kronen (siden 1929) af æselrygbuer på småkonsoller. Oprindeligt var der over sidefløjenes nedre figurgrupper stavværksbaldakiner kronet af en opadvendt rundbuerække med små korsblade, som delvist dækkede fodfeltet ovenover (jf. fig. 50); disse fjernedes 1929.⁶⁶ Figurerne er klædt i samtidsdragter. Kvinderne bærer lange kjoler til dels med firkantede halsudskæringer og forskellige former for hovedbeklædning, flere af fornemt præg. Mændene er klædt i lange kjortler eller kortere kofter med stramme hoser og spidse sko eller støvler samt varierende hovedbeklædninger. Soldaterne er i harnisk.

Midtskabets *Golgatascene* (fig. 40) omfatter i alt 21 figurer. Foroven ses de tre korsfæstede. Jesus hænger i strakte, næsten vandrette arme, hovedet, med turbanlignende tornekronen, hviler på højre skulder, øjnene er lukkede og munden let åben. Ribbenene er fremstående, mellemgulvet indtrukket og højre fod er lagt over venstre; det smalle lændeklæde er bundet foran og snippen ført ind mellem benene. Han flankeres af de to røvere, der er ophængt på T-kors med armene ført bag om korsets tværarmer og krydsede, optrukne ben. De bærer begge korte underbenklæder; den 'gode' røver på Jesu højre side er skægget og har blikket vendt mod himlen, den 'onde' røver på venstre side har bind for øjnene. Ved foden af

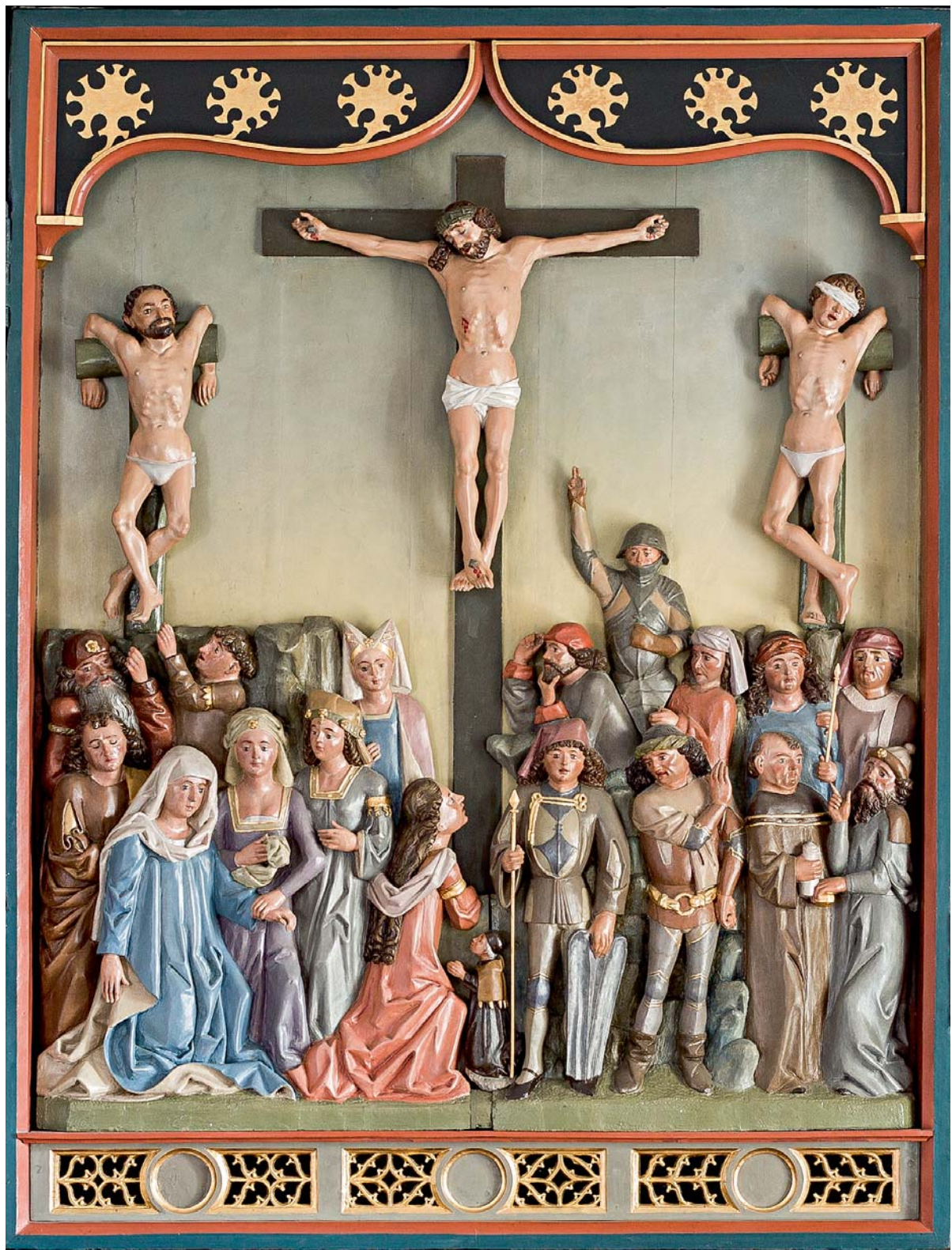

Fig. 40. Golgathascene i altertavlens midtfelt, o. 1480-1500 (s. 1775). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Calvary scene in central panel of the altarpiece, c. 1480-1500.*

korset knæler en kvinde, formentlig Maria Magdalene, med langt, udslået hår, løst holdt sammen af et hovedlin, der er faldet ned på skuldrene, og ansigtet vendt mod Kristus. Umiddelbart under korset og vendt mod kvinden ses en diminutiv, knælende og profilvendt figur, formentlig altertavlens stifter, klædt som en kannik med kalot, fodlang kjortel og en kort kappe, kantet med haler af dyreskind, over skuldrene (fig. 41). På hver side af korset ses en folkemængde. I forgrunden til venstre støttes den segnende Maria af Johannes og en uidentificeret kvinde. Nærmest Jesu kors ses endvidere to fornemt klædte kvinder, den forreste med opsat, flettet hår og rosetprydet hat med opsmækket skygge, den bageste med høj, tvedelt hovedbeklædning. Bag Johannes står

Fig. 41. Stifterfigur af knælende kannik (s. 1777). Detalje af altertavlen o. 1480-1500. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Founder figure of kneeling canon. Detail of altarpiece, c. 1480-1500.*

Fig. 42. Spottende mandsfigur (s. 1777). Detalje af altertavlen o. 1480-1500. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Mocking male figure. Detail of altarpiece, c. 1480-1500.*

Longinus, hvis blinde øje blev helbredt af blodet fra Jesu sår, samt en hjælper; begge har med løftet hånd grebet om et nu forsvundet spyd.

I højre side nærmest korset ses to soldater, den ene med skjold og spyd, og ved siden af dem står to mænd vendt mod hinanden. Den ene, med skaldet isse, er klædt i en lang, løs munkekutte og holder en skriftrulle i hånden, den anden, med langt skæg og rosetprydet hovedbeklædning, har løftet højre hånd med strakt pege- og tommelfinger og holder en kantet beholder (et blækhus?) i venstre, formentlig en fremstilling af Pontius Pilatus, der dikterer til en skriver.⁷⁰ Bag dem står tre mænd, den ene med et spyd, og nærmest Jesu kors ses en profilvendt mand, der spottende griber sig om hagen og rækker tunge (fig. 42). Hævet over forsamlingen ses bagest en soldat, der peger mod korset som illustration af ytringen: »Sandelig, den mand var Guds søn« (Mark. 15,39).

Fig. 43–44. Passionsrelieffer i altertavlens sidefløje, o. 1480–1500 (s. 1778). 43. Hudflettelsen. 44. Tornekroningen. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Passion reliefs in the side panels of the altarpiece, c. 1480–1500. 43. The Scourging. 44. The Crowning with Thorns.*

Sidefløjene omfatter to figurfremstillinger i hver side. Scenerne beskrives her fra venstre mod højre. Øverst til venstre ses *Hudflettelsen* (fig. 43). Jesus, iført lændeklæde, er bundet til marterpælen med højre arm over hovedet. To bøddler står klar til slag med løftet arm; den højre trækker samtidig i Jesu hår og holder en stav, den venstre bøddels slagvåben er gået tabt. En tredje bøddel knæler på jorden ved siden af, formentlig i færd med at binde et nu tabt ris. Gennem en vinduesåbning i venstre side betragter en mand mishandlingen. Øverst til højre ses *Tornekroningen* (fig. 44). Jesus er vist siddende iklædt kappe over kjortel, mens to vagter presser tornekronen ned over hans hoved med nu tabte stænger. En tredje vagt knæler ved Jesu side. Motivet er anbragt under en dobbeltarkade, der ved siderne bæres af snoede søjler med rudemønstrede prydbælter og høje kapitæler med små fremspring, hvorpå der kan have stået *†*figurer.⁷⁰ Nederst til venstre vises

Korsbæringen (fig. 45), indsat som ovennævnte i en pillebåret arkade, hvoraf dog kun venstre side er gengivet.⁷⁰ Kristus bærer et T-kors over venstre skulder, og bag ham griber Simon af Kyrene om korsstammen og hjælper med at løfte det; i baggrunden ses en soldat med stokken løftet til slag. Foran korset går en vagt. Bagved står Maria og en kvinde med rosetprydet hovedlin og kjole med firkantet udskæring, svarende til kvinden, der i midtfeltet står ved siden af Maria. Nederst til højre er en fremstilling af *Opstandelsen* (fig. 46). Kristus, svøbt i ligklædet, træder ud af graven med højre hånd løftet til velsignelse og en korsstav i venstre. Omkring ham ses to sovende vagter, mens en tredje flygter i bestyrtelse. I baggrunden Jerusalems bymur og tårne.

Tilstedeværelsen af det yderste, bevægelige *†*fløjpar kan som nævnt ovf. kun udledes af hængselspor, i dag knap synlige gennem sprækken mellem midtskabet og sidefløjenes inderkant.⁷⁰

Fig. 45–46. Passionsrelieffer i altertavlens sidefløje, o. 1480–1500 (s. 1778). 45. Korsbæringen. 46. Opstandelsen. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Passion reliefs in the side panels of the altarpiece, c. 1480–1500. 45. The Bearing of the Cross. 46. The Resurrection.*

Staffering. Den nuværende, polykrome staffering stammer fra 1929. Skabets rammeværk er blågråt og rødt. På rammens venstre yderside er indskrift med sorte versaler: »Restaureret aar 1929 Iens Ladegaard Edvard Iensen Harald Munk«. Gesimsens frise er sort med forgyldt indskrift, baldakinerne har ligeledes sort bund med forgyldte ornamenter. Stavværket i midtskabets fodfelt er lysegråt med forgyldning; også de øvrige fodfelter og spydblomsterne øverst er forgyldt. Figurfelternes baggrund er lys grågul. Jesus er vist i rød klædning eller med hvidt lænde- eller ligklæde, mens de mandlige figurer er klædt i brunt, gråt og grønt, nogle med rødlig turban eller kalot og flere med forgyldte bæltter, dragtdetaljer eller våben. De kvindelige figurer har blå, grå eller violette kjoler med hvidt eller lyst hovedlin og forgyldte prydelser, dog har Maria Magdalene mørkt hår og rød kjole. Predellaen har inden for en rød ramme skråtstillet rudemønster med sort på lysegrå bund. Midt på er

en tværoval medaljon i rød ramme med indskrift med forgyldt fraktur på sort bund (Es. 53,5). Af den oprindelige staffering var 1929 næsten intet tilbage; dog påvistes på det inderste fløjpars bagside punslede mærker efter glorier (jf. †malerier ndf.).⁷¹

(†) *Malerier.* Antagelig o. 1721, udført af 'en maler fra Faaborg';⁷² malet på det inderste fløjpars bagsider og de faste bagfløjers forsider (jf. ndf.). Ingen af malerierne er tilgængelige i dag. 1) (Fig. 48), *Moses*, stående i trekvartprofil med lovens tavler ved sin højre side. Grisaillemaleri med rødbrune streger mod en mørkere bund, malet på bagsiden af den inderste, venstre fløj (jf. fig. 47). 2) (Fig. 48), *Aron*, stående i trekvartprofil med røgelseskarret i venstre hånd. Grisaillemaleri, svarende til nr. 1, malet på bagsiden af den inderste højre fløj (jf. fig. 47). 3–4) (Fig. 49), storbladet ranke-maleri med kraftigt konturerede, mørkegrå blade på lysere grå bund, malet på forsiden af de faste bagfløje (jf. fig. 47).

Fig. 47. Den senmiddelalderlige altertavle med lukkede inderfløje (anden stand) med grisaillemalerier, formentlig o. 1721 (s. 1779). Foto 1929. I NM. – *The Late Medieval altarpiece with closed inner panels (second state) with grisaille paintings, probably c. 1721.*

Fig. 48. Moses og Aron, malet på bagsiden af den senmiddelalderlige altertavles inderste fløje, formentlig o. 1721 (†)altermalerier nr. 1-2) (s. 1779). Foto i NM. – *Moses and Aaron, painted on the back of the innermost panels of the Late Medieval altarpiece, probably c. 1721 (†)altarpieces nos. 1-2).*

†Malerier. 1-2) 1929 påvistes punslede mærker efter glorier 'i hovedhøjde' på det inderste fløjpars bagsider (fig. 109).⁷¹ Her har således været udført figurfremstillinger, måske med stående helgenfigurer, der kan have haft paralleller på forsiden af det yderste †fløjpar. 3-4) 1929 påvistes 'hist og her' en mørk brun farve på kridtgrund under (†)rankemaleriet på de faste bagfløjenes for-

side. 5-8) Også det yderste, bevægelige †fløjpar må oprindeligt antagelig have båret malerier på for- og bagsiden.⁷³

Ikongrafi og stil. Et forlæg for Golgatasenen lader sig ikke umiddelbart påvise. Sidefløjenes passionsrelieffer synes at bygge på grafiske forlæg af den tyske kobberstikker og guldsmed Israhel van Meckenem (o. 1445-1503) fra o. 1480,⁷⁰ om end

Fig. 49. Rankemalerier, malet på forsiden af den senmiddelalderlige altertavles faste bagfløje, formentlig o. 1721, ((†)altermalerier nr. 3-4) (s. 1779). Foto i NM. – *Vines painted on the front of the fixed back panels of the Late Medieval altarpiece, probably c. 1721 ((†)altarpieces nos. 3-4).*

figurerne er langt mere plumpe og forenkledede i forhold til den tyske mesters spinkle og livligt gestikulerende personer;⁷⁴ i mindre omfang synes stik af den tyske grafiker Martin Schongauer (o. 1450-91) at danne forlæg. I Hudflettelsen er Kristusfiguren, om end med ændret arm- og benstilling, samt bøddlen til højre, der trækker i Jesu hår, udført efter Meckenem. Det samme gælder den venstre bøddel, som dog er drejet til profil, og den siddende bøddel, der er flyttet til motivets venstre side.⁷⁵ I Tornekroningen, der er friest i forhold til Meckenems stik, er motivet drejet, så Kristus sidder med front mod beskueren, og den knælende figur er placeret ved hans højre side.⁷⁶ Derimod følger Korsbæringen Meckenem tæt; blot har Maria og den anden kvinde i baggrunden byttet plads.⁷⁷ Hvad angår Opstandelsen, synes motivet at rumme elementer fra stik af begge de nævnte grafikere. Den sovende soldat i forgrunden til højre er således hentet fra Meckenems stik, ligesom det muligvis gælder Kristusfiguren. Derimod har den

sovende soldat i venstre side forlæg i Schongauers stik, ligesom hoved- og håndstilling hos den stående soldat i baggrunden har stor lighed med den knælende soldat i forgrunden på dette stik.⁷⁸

Altertavlens mester er ukendt. Den har samme opbygning som tavlen i Bjerreby og kan være blevet til i et nordtysk værksted.⁷⁹

Ændringer og istandsættelser. Som nævnt var altertavlen efter alt at dømme i sin oprindelige skikkelse udformet som en pentaptych, dvs. en skabsaltertavle med et par faste bagfløje og to sæt bevægelige sidefløje, der kunne åbnes og lukkes i tre forskellige stillinger. Indersiden eller første stand viste figurreliefferne (som tavlen står i dag). I anden stand blev det inderste fløjpar lukket, således at malerierne på bagsiden af dette og formentlig ligeledes på forsiden af det yderste fløjpar var synlige. I tredje stand blev også det yderste fløjpar lukket, så bagsiderne, ligeledes formentlig med malerier, vendte mod kirken, ligesom malerierne på forsiden af de faste standfløje også blev synlige.⁸⁰

Ved visitatsen 1589 beskrev Jacob Madsen altertavlen som 'en skøn tavle (på) alteret, krucifiks, røvere, Lidelsen og Opstandelsen på fløjene'.⁹ O. 1721 blev den renoveret af 'en maler fra Fåborg'.⁷² En broget staffering, der blev konstateret, men ikke nærmere beskrevet i 1920'erne, er formentlig udført på dette tidspunkt.⁸¹ Det samme gælder to grisaillemalerier af Moses og Aron på det inderste fløjpars bagside samt rankemalerier på de faste bagfløjers forside (jf. ((†)altermalerier ovf.). Antagelig blev også det yderste, bevægelige fløjpar forsynet med nye malerier ved denne lejlighed.

Ved restaureringen 1803 blev altertavlen 'opmalet og forskønnet'.⁸² 1845 blev den renoveret og ombygget af snedker Thomas Hansen, der forsynede den med et fladbuet topstykke med påsømmede stjerner langs bueanten og et kors på midten (fig. 50); også medaljonerne i midtskabets fodfelter blev prydet med stjerner.⁸³ Antagelig var det ved denne restaurering, at de yderste bevægelige fløje blev afmonteret og kasseret og de faste standfløje anbragt bag midtskabet, hvor de blev genfundet 1929 (jf. ndf.). Rammeværkets forkanter blev dækket af rundstave, således at det tilbageværende inderste fløjpar ikke længere kunne bevæges. Formentlig i samme omgang blev

Fig. 50. Senmiddelalderlig altertavle, o. 1480-1500, ombygget 1845 (s. 1782). Foto Poul Nørlund 1914. I NM. – *Late Medieval altarpiece c. 1480-1500, rebuilt in 1845.*

predellaen påsat lister, som dannede to skriftfelter, hvori indstiftelsesordene var malet med forgyldt fraktur på sort bund (fig. 50).⁸⁴ Afslutningsvis blev tavlen marmormalet i grå nuancer af malermester J. M. Graack.⁸⁵ En oplysning om, at muremester Albretsen 'nedbrød muren under altertavlen', lader sig ikke umiddelbart forklare.²⁰

1878 blev altertavlen egetræsmalt med forgyldte detaljer og indskrifter;⁸⁶ den blev opma-

let i samme farver 1912. Predellaen var gråmarmorert med forgyldt frakturskrift på sort bund; 1921 nævnes, at der skimtedes en ældre indskrift under den eksisterende.⁶⁶

I forbindelse med restaureringen 1929 blev altertavlen taget ned og skilt ad. Ifølge restaureringsrapporten fandt man 'bag tavlens midterparti (...) endnu et par floje, der nu dannede en slags bagklædning på alterskabet; tavlen har

altså oprindelig været dobbeltfløjet, hvilket også hængsler på fløjene bar vidnesbyrd om. På forsiden af disse fløje findes malet (...) rankeværk' (jf. (†)malerier nr. 3-4 ovf.).⁷¹ Ved samme undersøgelse konstaterede man malerierne af Moses og Aron på det inderste fløjpars bagsider (jf. (†)malerier nr. 1-2 ovf.) og de punslede mærker fra fløjenes oprindelige udsmykning (jf. †malerier nr. 1-2 ovf.). Efter alt at dømme er de fundne 'ekstra' fløje identiske med de faste bagfløje; således kan man i sprækken mellem rammeværket og de bevægelige fløjes yderkant skimte rankemalerier på bagfløjenes forsider, svarende til fig. 49.

Ved restaureringen 1929 blev tilføjelserne fra 1845-ombygningen fjernet sammen med resterne af de oprindelige stavværksbaldakiner. Der udførtes nye, kølbuede baldakiner over figurgrupperne, og spydblomsterne blev genopsat langs

frisens overkant. Figurerne blev suppleret med manglende dele og en del af spydblomsterne fik nye bladspidser.⁸⁷ De 'genfundne' fløje med rankemalerier blev anbragt som faste bagfløje bag de bevægelige sidefløje efter alt at dømme svarende til deres oprindelige funktion, om end dette ikke nævnes i restaureringsrapporten. Endelig blev tavlen nystaffet. En konserverende restaurering er udført 2006.

Altersæt. 1) (Fig.51), 1588, bestående af kalk og disk, skænket af Johan Bockholt.⁸⁸ Kalkens bæger er fornyet 1694, knoppen er nyudført af Helga og Bent Exner 1972.⁸⁹

Den 20 cm høje *kalk* har sekstunget fod med ornamentet standkant på tilsvarende fodplade. Omkring foden er et bånd med giverindskrift med versaler: »Ano 1588 Iohan Bokholts fæderne ochk møderne«, og på to af fodtungerne er spor af

Fig. 51. Altersæt nr. 1, 1588, skænket af Johan Bockholt. Kalken har bæger fra 1694 og knop fra 1972 (s. 1784). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Communion set no. 1, 1588, donated by Johan Bockholt. The chalice has a cup from 1694 and a knob from 1972.*

to næsten helt udpudsede våbenskjolde (Bockholt og ukendt; sidstnævnte antagelig Johan Bockholts mødrene våben).⁹⁰ Skaftet er seksidet med grave-rede blade, og knoppen, i gotisk stil, har seks ru-debosser med graveret roset eller Jesusmonogram (»IHS«) mellem bladtunger. Bægeret, med udad-skårnede sider, har langs mundingsranden indskrift med versaler: »Schaarup Kirckis kalck reno-veret ved Sl. MB J-HV HT« (dvs. salige Margre-the Bille, Jørgen Henning Valkendorf, Helle Trolle). Under initialerne er graverede våbenskjolde for de nævnte slægter, svarende til oblatæskan (jf. ndf.), og derunder årstallet »1694«.

Året efter donationen, 1589, blev sættet beskrevet af biskop Jacob Madsen som en 'statelig for-gyldt kalk og disk'.⁹ 1694 blev bægeret fornyet, antagelig af guldsmed Ove Mortensen, Svendborg, på bekostning af Jørgen Henning Valkendorf (jf. oblatæske ndf.).⁹¹ Om restaureringen 1972 vidner en versalindskrift under fodpladen: »Denne kalk er restaureret af Helga og Bent Exner 1972. Foden og cuppa er forstærket – nodus er nylavet – ny lueforgyldning«.⁹²

Dysken, 16,8 cm i tværmål, har glat fane og i bunden firpasformet fordybning med dobbelte rammelinjer, der mod midten løber ud i små, lil-jeagtige ornamenter.

2) Nyere, antagelig o. 1970.⁹³ *Kalken*, 21,5 cm høj, har cirkulær, profileret fod, der er drevet op i et cylinderskaft, flad, sekskantet knop og højt, slankt bæger med hældetud. Ingen stempler. *Dysken*, 16,7 cm i tværmål, er glat. Under bunden stemplet: »C. C. Hermann Sterling Denmark«.

†*Altersæt*, omtalt 1576. Sættet opbevarede i en *†pose* af sort fløjel.⁶²

Oblatæske (fig. 52), 1693, udført af guldsmed Ove Mortensen, Svendborg, og skænket af Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle. 6,5 cm høj, 9 cm i tværmål; metallet er gennemtæret flere steder. Æsken har ottetunget form. På siden er graveret tre våbenskjolde, i midten for slægten Valkendorf flankeret af initialerne »JH« (Jørgen Henning), tv. Bille (for hans første hustru, Elisabeth Margrethe Bille (†1688)), og th. Trolle samt initialerne »HT« (Helle Trolle) (jf. også al-terkalkens bæger ovf.). På det sidstnævnte skjold er hjelmprydelsens troldehoved bortskåret, så der

Fig. 52. Oblatæske, 1693, udført af guldsmed Ove Mortensen, Svendborg, og skænket af Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle (s. 1785). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wafer box*, 1693, by the goldsmith Ove Mortensen, Svendborg, and donated by Jørgen Henning Valkendorf and Helle Trolle.

nu er et hul. Langs lågets kant er to graverede grene med blomsterknopper og blade, bundet med en sløjfe og omsluttende en indskrift med versaler: »Denne esche er givet oc altid skal brv-gis til Skorvps Kirckis kirke brød 1693«. Under æskens bund er mesterstempel for Ove Mortensen.⁹⁴ Æsken er nært beslægtet med oblatæskan i Rudkøbing Kirke (s. 1419).

Sygesæt (fig. 53), o. 1862, udført af guldsmed Niels Christopher Clausen, Odense, bestående af kalk, disk og oblatæske. *Kalken*, 9,5 cm høj, har cirkulær fod med standkant, flad knop og bæger med mundingsprofil. På den ene side af bæge-ret er graveret »IHS« (Jesusmonogram) i stråle-krans. Under fodens bund er tre stempler: Me-sterstempel »NCC« for Niels Christopher Clau-sen,⁹⁵ bymærke for Odense⁹⁶ og vægtangivelse 13L(od)4G(ram)«. *Dysken*, 7,5 cm i tværmål, har graveret »IHS« i bunden, og under bunden tre næsten helt udpudsede stempler. *Oblatæskan*, 1,2 cm høj, 5,2 cm i tværmål, er cirkulær. På låget Jesusmonogram og under bunden tre stempler, svarende til kalken. Sættet opbevares i et samtidigt

Fig. 53. Sygesæt, o. 1862, udført af guldsmed Niels Christopher Clausen, Odense (s. 1785). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Communion set for the sick, c. 1862, by the goldsmith Niels Christopher Clausen, Odense.*

etui af træ beklædt med brunt skind og foret med rødt fløjl. 1862 påpegede synet, at kirken manglede et sygesæt.⁵⁰ Et tilsvarende sæt, dateret 1870, findes i Kerteminde Kirke (DK Odense 1957).

Alterkande (fig. 54), o. 1850–1900, af sølvplet, 31,5 cm høj, med cirkulær fod og ægformet korpus, hvorpå graveret kløverbladskors, indrammet af to krydslagte grene med spidse blade og blomster. Den svungne hank er fæstnet med et fembladet ornament.

Skeer. 1) 1919. Den 16 cm lange ske har gennembrudt laf og ornamentering af blade og bånd på skaftet. På skaftets bagside er ejerindskrift med skriveskrift: »Skaarup Kirke 1925« samt tre stempler: Mesterstempel »MR«, muligvis for guldsmed M. Rathje, Svendborg (1893–), Københavnsmærke 1919 og guardejmærke for Christian F. Heise.

2) Nyere, udført af guldsmed Bent Exner, 14,5 cm lang, med svungent skaft, der spidser til for enden. På bagsiden lødigheds- og mesterstempel: »925S Exner«.

Alterstager (fig. 55), 1862, af sølvplet. De 58 cm høje stager har ottesidet fodplade med profileret, klokkeformet fod, hvorover hullet og slankt, konisk skaft med profilled forneden. Den ene stage har på fodpladen graveret giverindskrift med

Fig. 54. Alterkande, o. 1850–1900 (s. 1786). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Altar jug, c. 1850–1900.*

skriveskrift: »Gave til Skaarup Kirke af taknemlige Kirkebesøgende i Sognet til Guds og Kirkens Ære. 1862«. ⁹⁷ Under bunden er tre stempler: Fabrikmærkerne »HCD« og »I« for elektropletfabrikant H. C. Drewsen, København, samt et utydeligt stempel. ⁹⁸ Tilsvarende stager findes i Pårup Kirke (DK Odense 2669).

†*Alterstager*. 1) Omtalt 1576, af tin. ⁹⁹ 2) O. 1625-50 ('fra Chr. IV's tid'), af messing, 45 cm høje, med opdrevne bukler på fodskål, midtknop og lyseskål. Skaftets nedre del var ottekantet, dets øvre del snoet. ¹⁰⁰ 1921 stod de i sakristiet.

Tre nyere *trestager* af messing, 50 cm høje, med cirkulær, profileret fod og cylinderskaft med slyngget overdel er opstillet i vinduerne i skibets vestfag.

To †*lysestager* af jern er omtalt 1576. ⁶²

Syvstage, begyndelsen af 1900-tallet, en såkaldt Titusstage fra Lauritz Rasmussens Bronzestøberi i

Fig. 55. Alterstager, 1862, udført hos elektropletfabrikant H. C. Drewsen, København (s. 1786). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Altar candlesticks, 1862, made at electroplate manufacturer H. C. Drewsen, Copenhagen.

Fig. 56. Messehagel nr. 1, 1756, syet af Claus Birchum og skænket af Anna Margrethe von Halem (s. 1787). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Chasuble no. 1, 1756, sewn by Claus Birchum and donated by Anna Margrethe von Halem.

København. Den 36 cm høje stage er forsølvet og har ottekantet fod i tre afsæt samt leddelte arme.

†*Alterbøger m.m.* 1) Formentlig middelalderlig, omtalt 1576, et 'gammelt' missale (messebog) af pergament. ⁶² 2) O. 1572 modtog kirken som påbudt via stiftsskriveren i Odense et eksemplar af Hans Thomesens salmebog. Med bogen fulgte en jernlænke til at fastgøre den; lænken var dog så skrøbelig, at den ikke kunne bruges. ⁶²

†*Monstrans*, omtalt af biskop Jacob Madsen 1589 (en »Magestrans«). ⁹

†*Røgelseskar*, omtalt 1810, da sognepræsten meddelte, at han ved lejlighed ville indsende et 'jern røgelseskar' til Oldsagskommissionen. ¹⁰¹ Muligvis identisk med et †ildkar, omtalt 1576 (jf. s. 1805).

Messehagler. 1) (Fig. 56), 1756, syet af Claus Birchum og skænket af Anna Margrethe von Halem.

Fig. 57. Korets indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Interior of the chancel looking east.*

Af rødt fløjlkantet med guldgalon og blonde af guldtråd. På ryggen er et krucifiks, 50 cm højt, broderet i højt relief med forgylt og uforgylt sølvtråd samt farvet silketråd. Kristusfiguren, med stråleglorie, hænger i næsten strakte arme. Hovedet falder mod højre skulder, benene er let bøjede med knæene mod venstre, fødderne er fæstnet med to nagler. Lændeklædet er opbundet på højre hofte med snipper til begge sider. Korset er anbragt på en Golgatahøj og har øverst et ark med »INRI«. Kristi vunder er fremhævet med rød tråd (hovedparten nu falmet til en lys farve), torne kronen med brun. Korsets konturer samt INRI står med sort tråd, mens Golgatahøjen er grøn med guldgalon fornedet.

1922 blev messehagelen istandsat. Inde i den fandtes en lille papirstrimmel med indskrift: »Jeg Claus Birchum, som er Foget og tiener, hos Frue Walchendorph her paa Klingstrup (dvs. Anna Margrethe von Halem), haver syet dette alter tøye af nye d: 16 Decbr. 1756«. Strimlen blev genindlagt i hagelen sammen med en seddel om istandsættelsen 1922. Den er senest istandsat 1997.

2) 1986, udført af Rigmor Storm,¹⁰² af violet fløjlkantet med applikeret kors af silke i dæmpede gule,

grå, blå og violette nuancer på ryggen. Hagelen er ophængt i en montre i tårnrummet (jf. fig. 19).

†*Messehagler*. 1) Omtalt 1576, 'gammel', af grønt fløjlkantet.⁶² 2) Omtalt 1576, af rødt fløjlkantet.⁶² 3) 1581, skænket af Johan Bockholt. 1589 beskrev Jacob Madsen den som 'skøn'.⁹ 4) Formentlig 1956,²² af vævet, grønt stof med gyldent gaffelkors på ryggen.¹⁰³

†*Messeskjorte*, omtalt 1576.⁶²

†*Messeklokke*, omtalt 1576, 'lille'. Klokken hang ved alteret.⁶²

Altersranken (jf. fig. 29 og 57), 1955, af eg, er tresidet og består af parvis anbragte, profilerede stave under tilsvarende håndliste. Knæfaldet har hynder af lysebrunt skind.

†*Altersranke* (jf. fig. 47 og 50), tidligst omtalt 1878, da knæfaldet blev 'udvidet',²⁰ udført af træ og opstillet i hestekoform. Den bestod af kegleformede balustre med midtring under en håndliste. Nedtaget 1954-55.

Døbefonte. 1) (Fig. 58), romansk, af rød granit, ca. 51 cm høj, placeret på en sekundær fod af lysere, rød granit; den samlede højde er 87 cm. Kummen (75 cm i tværmål) har let skrånende sider. Dens øvre del er smykket med en rund-

Fig. 58-59. Romanske døbefonte. 58. Nr. 1 (s. 1789). 59. Nr. 2, aldrig færdiggjort (s. 1790). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Romanesque fonts*. 58. No. 1. 59. No. 2, never finished.

Fig. 60. Dåbsfad, 1500-tallet, skænket 1694 af Anna Beate Valkendorf (s. 1790). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Baptismal dish, 1500s, donated in 1694 by Anna Beate Valkendorf.

buefrise, og om munden er en tovsnoning, der afbrydes af fire mandshoveder; mod nordvest dog af en hel figur med kors på maven, der også bryder arkaderækken. Under kummen er et diminutivt, cylinderformet skaftled. Den pyramidestubformede fod er udført 1955.

Fonten tilhører sammen med nr. 2 og fonten i Tved (s. 1861) en lille, lokal gruppe.¹⁰⁴ 1589 og siden stod den i koret (jf. fig. 12g),⁹ anbragt oven på nr. 2, der tjente som fod (s.d.). 1955 blev den opstillet på en ny fod i nordsiden af korets andet fag (jf. fig. 57).

2) (Fig. 59). En aldrig færdiggjort romansk font af lys rødlig granit, 70 cm høj, anbragt på en sekundær fod af tilsvarende materiale; samlet højde 94 cm. Kummen (81 cm i tværmål) er revnet foroven i den ene side, og hulningen er ikke udhugget dybere end 3–4 cm. Den har let bugede sider og udsmykning som nr. 1 med mandsfiguren på siden mod syd. En vulst markerer overgangen til det tilsvarende bugede og indknebne, nærmest skålformede skaft. Den kvadratiske fod er udført 1955.

Arbejdet med stenen må være opgivet, da den revnede i forbindelse med udhulingen af kummen.

I stedet blev den vendt på hovedet og anvendt som fod for nr. 1, delvist nedgravet i jorden, således at kummens udsmykning ikke var synlig. I forbindelse med fontens flytning 1954 (jf. ovf.) blev den gravet op og året efter anbragt på sin nuværende plads i tårnrummets nordside (jf. fig. 19).¹⁰⁵

Dåbsfadet (fig. 60), et Nürnbergerarbejde fra 1500-tallet, er skænket 1694 af Anna Beate Valkendorf.¹⁰⁶ Af messing, 63,5 cm i tværmål. I bunden er en fremstilling af Bebudelsen, og omkring den et bånd med en uforståelig majuskelindskrift samt en frise med springende hjorte og hunde og små stemplede, næsten udpudsede ornamentter.¹⁰⁷

Frisen gentages på fanen, der inderst har en bort af stemplede rosetter og derunder graveret giverindskrift med kursiverede versaler: »Jomfru Anna Beata Walckendrup haver til Guds ære og Skaarupe Kirkes daab til prydelse givet dette vand becken 1694 som til ævindeligh eie vdi fundten skal forblive« samt to våbenskjolde for hendes fædrene og mødrene slægt, Valkendorf og Kruse.

Dåbskande, 1974, udført af Bent Exner. Den 24 cm høje kande, af messing, hviler på tre ben. Korpus er keglestubformet og hanken lige. Under bunden mesterstempel: »Exner 1974«.

†*Dåbskande*, omtalt 1862, af sortlakeret tin.¹⁰⁸

Korbuekrucifiks (fig. 61), o. 1475–1500. Den 118 cm høje Kristusfigur hænger i strakte, næsten vandrette arme. Hovedet (fig. 63), med stor, turbanagtig tornekrone, falder mod højre skulder, øjnene er lukkede og munden let åben med synlige tænder. Håret falder frem over skuldrene i snoede lokker, skægget er kort. Ribbenene er tydeligt markerede, mellemgulvet indtrukket og kroppen muskuløs med fremtrædende årer; hænderne er krummet om naglerne, og højre fod er lagt over venstre. Det smalle lændeklæde er viklet om hofterne, det har midtsnip og desuden en kort, nedhængende snip i højre side.

Korstræet, ca. 230×190 cm, har firpasformede endefelter med evangelisternes symbolvæsener, alle med skriftbånd. Tv. ses Mattæus (fig. 62), th. Lukas, foroven Johannes og forneden Markus. I korsskæringen er en glorie, og på den lodrette korsarm over Kristi hoved et skriftbånd. Selve Kristusfiguren er fæstnet til at smalt kors, der er fastgjort oven på korstræet.

Fig. 61. Korbuekrucifiks, o. 1475-1500 (s. 1790). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Chancel arch crucifix, c. 1475-1500.*

Den nuværende *staffering* stammer fra 1915 og er udført på grundlag af oprindelige farvespor. Kristusfiguren har lys, let gullig legemsfarve, øjenlågene er grønsorte, læberne indvendig røde, udvendig sorte og tænderne hvide. Hår og skæg er mørkebrunt, tornekronen grøn, og fra vunderne er røde bloddråber. Naglerne er sorte, lændeklædet forgyldt. Korstræet er grønt med mørkebrune kanter, glorien er forgyldt, og skriftbåndet hvidt med sorte versaler: »INRI«. Endefelterne har rød bund, blå hulkel og forgyldt platte. Mattæusenglen har naturlig karnation og forgyldt hår og klædning, de øvrige evangelistsymboler er helt forgyldte, skriftbåndene er hvide. På bagsiden af korsarmen er indskrift: »Restaureret 1915 under Nationalmuseet Johs. Mallings«. ¹⁰⁹

1915 var krucifikset i dårlig stand. Kristusfigurens højre arm, skulderpartiet og det forreste af tornekronen var stærkt ormædt, og på korstræet var evangelistsymbolernes over- og underdele samt tre af gloriens fire kvartcirkler faldet af (jf. fig. 111). Ved istandsættelsen samme år blev armen fornyet, og der blev indsat nyt træ i skuldrene og tornekronen; endvidere blev de manglende dele på korstræet fornyet. Den oprindelige *arm* er i NM (inv.nr. D132/1968). ¹¹⁰

Fig. 62. Mattæusenglen. Detalje af korbuekrucifiks (s. 1790). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *St. Matthew angel. Detail of chancel arch crucifix.*

Fig. 63. Kristus. Detalje af korbuekrucifiks (s. 1790). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Christ. Detail of chancel arch crucifix.*

Krucifikset har fællestræk med korbuekrucifikset i Odense Skt. Hans fra 1400-tallets sidste fjerdedel (DK Odense 1367) og med det tilsvarende i Ribe Domkirke (DK Ribe 433). Det må oprindeligt have været ophængt i korbuen; 1855 hang det på korsarmens østvæg (jf. fig. 111). ¹¹¹ Efter istandsættelsen 1915 blev det ophængt på sin nuværende plads på nordvæggen i korets andet fag (jf. fig. 57).

Prædikestol (fig. 64–67), o. 1625–50. Kurven omfatter fire fag mod kirkerummet. Storfelterne flankeres af joniske hermer, skiftevis kvindelige og mandlige, med karakteristiske, cirkelrunde maver og armene krydset under brystet; en af de to mandlige tager sig til skægget med højre hånd (fig. 67). På skafterne er forskelligt udformede frugtklaser, ophængt i ringe. Storfelterne har bueslag med attisk slyngbånd, hvilende på volutkonsoller, hvorunder relieffremstillinger af de fire evangelister, jf. ndf.; i sviklerne er diamantbosser. Frise- og postamentfelterne adskilles af hjørnefremspring, foroven med løve- og diademhoveder, forneden med diamantbosser; under sidstnævnte er drejede kugler, der flankerer hængestykker med volutter. Frisefelterne udfyldes af rulleværkskartoucher med frugter og rosetter,

Fig. 64. Prædikestol, o. 1625-50 (s. 1792). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Pulpit, c. 1625-50.

mens postamentfelterne har indskrift i form af skriftsteder på latin (tre) og dansk (et) med delvist sammenskrevne reliefversaler, korresponderende med motiverne i storfelterne. De fire relieffer viser evangelisterne, de tre første anbragt på et flise-gulv, den sidste i et græsklædt landskab. Regnet fra opgangen ses: 1) (Fig. 66), Mattæus, siddende med bogen i skødet. Ved hans side er et bord med fjerpen og blækhus, og bag dette står englen, som støtter bogen med sin højre hånd. I postamentfeltet læses: »Mat□ Qværite primvm regnvm Dei et ivstitiam eivs« (Matt. (6) Søg først Guds rige og hans retfærdighed). 2) Markus siddende ved et bord, hvorpå en læsepult; bag bordet ligger løven. I postamentfeltet: »Mac[!] 10 Sinite Parvnlos[!] ad me venire et ne prohibveritis eos« (Mark. 10. Lad

de små børn komme til mig, det må I ikke hindre dem i). 3) Lukas siddende ved et bord med bogen i skødet; på sargen er hans navn anført med fordybede versaler: »S Lvcas«. Bag bordet ligger oxen. Postamentfeltet har: »Lvc 21 Himmel oc iord skvllø forga men mine ord forgar«[!]. 4) (Fig. 65), Johannes, siddende under et træ med bogen i skødet. Ved hans venstre side sidder ørnen, og på en træstub står blækhuset. Hans navn er anført med fordybede versaler på en firkantet sten i græsset: »S Ioannes«. I postamentfeltet læses: »Ioh 10 Ove[!] meæ vocem meam avdivnt et vitam æternam do ilis[!]« (Joh. 10. Mine får hører min røst, og jeg giver dem evigt liv). Motiverne bygger på grafiske forlæg (om end med ændret placering af symbolvæsenerne) af Virgil Solis (o. 1514–

Fig. 65–66. Detaljer af prædikestol. 65. Evangelisten Johannes (s. 1794). 66. Evangelisten Mattæus (s. 1794). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Details of pulpit. 65. John the Evangelist. 66. Matthew the Evangelist.*

62), anvendt bl.a. i Frederik II's Bibel 1589; dog er Lukasfiguren udført efter et andet forlæg.¹¹²

Under kurven er en ottekantet *bærestolpe* fra 1929. *Opgangspanelet* har vandrette profiler svarende til kurvens. Dets storstykke har en enkelt fylding, mens frisen og postamentet er glatte. Trappen er moderne.

Prædikestolens *staffering* omfatter siden 1929 gråt rammeværk med forgyldte detaljer, de vandrette profiler er gråblå, røde og forgyldte. Storfelternes relieffer har dæmpede farver på lys, grågul bund, sviklerne er sorte ligesom frise- og postamentfelterne, idet førstnævnte har ornamenter i guld og gråt, sidstnævnte forgyldte indskrifter. Den oprindelige staffering var polykrom og omfattede bl.a. grøn farve på hermernes skafter;⁸⁴ under storfelternes relieffer var kartoucher med evangelisternes navne.⁶⁶ 1803 blev prædikestolen 'opmalet og forskønnet'.¹⁹ 1878 blev den ege-træsmalet med forgyldte indskrifter, profiler og hængeornamenter på hermeskafterne.⁸⁴

En muret *†opgang* er omtalt 1860.⁵⁴ 1862 fandtes en *†opgang* af træ.¹¹³ 1929 blev prædikestolen restaureret, og en muret *†støtte* under kurven (jf. fig. 37) erstattet af den nuværende bæresøjle.¹¹⁴

Prædikestolen er opsat på sin oprindelige plads i sydsiden af langhusets tredje fag med opgang fra koret; 1929–55 var den opsat et fag længere mod øst (jf. fig. 12i).

†Lektorieprædikestol. Biskop Jacob Madsen noterede 1589, at prædikestolen var opsat 'over koret med pulpitur af fyr'.⁹ Der er sandsynligvis tale om en såkaldt lektorieprædikestol, dvs. en prædikestol, der er indrettet som en fremspringende karnap i forbindelse med et pulpitur, anbragt foran korbuen. Typen kendes fra adskillige kirker, bl.a. Kerteminde (DK Odense 1981) og Davinde (DK Odense 3679), men kun to er bevaret i deres oprindelige sammenhæng, nemlig i Ulfborg (Ringkøbing Amt) og Thise (Hjørring Amt).¹¹⁵

Stolestader. Skibets stolestader (jf. fig. 38 og 113) er fra 1929 med genanvendte dele, formentlig dels fra slutningen af 1500-tallet, dels fra o. 1625–50. Korsarmens stolestader (jf. fig. 26) er fra 1977. I skibet findes 15 stole i sydsiden, idet rækken er afbrudt af gangen til våbenhuset, og 18 stole i nordsiden; i korsarmen står to blokke af seks stole.

Fig. 67. Herm. Detalje af prædikestol (s. 1792). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Herm. Detail of pulpit.*

Stolestadernes endegavle fordeler sig i fire grupper:

A) (Fig. 112), med topstykker fra slutningen af 1500-tallet, formentlig før 1589 (jf. ndf.), om end med senere ændringer (1929).¹¹⁶ De i alt 17 glatte gavle, 108,5 cm høje, har vandret afdækning, hvorover halvcirkulært topstykke med små hjørneudvidelser forneden. På ni af gavlene har topstykket en udskåret halvros, mens der på otte gavle kun er spor efter udskæringer allerøverst.¹¹⁷ På fire gavle er desuden spor af trekantbosser over rosetten. Topstykkernes oprindelige form er ukendt; de fremtræder nu stærkt beskåret. Gavlene er opstillet i midtskibet umiddelbart efter nedennævnte.

B) (Fig. 68–69), o. 1625–50. Otte gavle, opsat som de forreste i midtskibets stolerækker. Disse tilhørte herskabsstole, jf. ndf. (s. 1797).

C) (Jf. fig. 38), 1929, 11 gavle, svarende til type A, dog er topstykket glat. Gavlene er opstillet bagest i skibet samt ved udgangen til våbenhuset.

D) (Jf. fig. 26), 1977, 14 gavle, svarende til type C. I korsarmen.

Samtlige stole har mod væggene glatte gavle uden topstykke, skibets stole har fyldingsryg og korsarmens glat ryg, alt fra 1929 og 1977 ligesom sæderne, hvorpå der ligger hynder af brunviolet uld. For- og bagpanelerne, formentlig ligeledes 1929 og 1977, har fyldinger på begge sider.

Endegavlene er 2006 malet brunviolette med en omløbende, lysebrun profil, sæderne er brunvio-

lette, og ryglænene samt gavlenes vandrette profil er lysegrå. Forpanelerne har rødt rammeværk og brunviolette fyldinger med lysebrun profil. På de ældste gavle var den oprindelige staffering mønjerød eller sort,¹¹⁸ mens tre lag grå og hvidgrå maling må være påført i 1700-tallet og første halvdel af 1800-tallet. 1878 var stolene egetræsådrede,²⁰ 1929 blev de malet grå og 1955 oxidrøde. De nyere stolestader i korsarmen var blågrå.

(†)Stolestadedøre. Korsarmens stolestader var endnu 1921 lukket med glatte fyldingsdøre med bukkehornsagtige hængsler.⁶⁶ Et antal døre anvendtes siden som panel omkring varmeanlægget. Dele af panelet blev 1955 henlagt på tårnloftet.

Fig. 68. Stolegavle fra (†)herskabsstole, o. 1625-50, med våben og initialer fra 1686 for Jørgen Henning Valkendorf og Anna Beate Valkendorf (s. 1797). Foto Arnold Mikelsen 2017. – *Pew ends from (†)family pews, c. 1625-50, with arms and initials from 1686 of Jørgen Henning Valkendorf and Anna Beate Valkendorf.*

Ændringer og istandsættelser. 1589 beskrev Jakob Madsen stolestaderne som 'passelige' (passende).⁹ O. 1720 trængte de fleste stolestader til reparation, og adskillige mandsstole var så ødelagte, at de burde fornys.¹¹⁹ 1754 må stolestader fra skibet være flyttet til den nyopførte korsarm; 1855 nævnes, at de var beregnet til beboerne i Skårupøre.⁴² 1803 blev staderne malet og forskønnet.¹⁹ 1862 strakte stolestaderne sig fra langhusets andet fag til tårnet, mens der var ni rækker stole i hver side af korsarmen.¹¹³ Blandt de forreste stole i skibet var flere såkaldte vendestole med parvis sammenstillede gavle og sæde på begge sider, jf. fig. 21 og 37.

1929 blev stolenes sæder og ryglæn fornyet; desuden udførtes et antal nye gavle.²¹ Ved restaureringen 1954-55 blev stolene atter ombygget, bl.a. sænkedes sædet. Samtidig blev skibets stolestaderækker rykket mod vest og staderne i korsarmen borttaget for at give plads til orglet (jf. ndf.). 1977 udførtes nye stolestader til korsarmen.¹²⁰

†*Præste- og degnestole*, omtalt 1862, to lukkede stole med bræddegulv. Præstestolen stod ved alterets nordside, degnestolen ved sydsiden.¹¹³ 1878 blev stolene flyttet fra koret.²⁰

(†)*Herskabsstole* (fig. 68-69), o. 1625-50, for ejerne af Klingstrup. Bevaret er otte gavle, som

Fig. 69. Stolegavle fra (†)herskabsstole, o. 1625-50, med våben og initialer fra 1686 for Henning Valkendorf og Kirsten Kruse (s. 1797). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Pew ends from (†)family pews, c. 1625-50, with arms and initials from 1686 of Henning Valkendorf and Kirsten Kruse.

indgår i det almindelige stoleværk, opsat forrest i hver side (jf. B ovf.).

Hver gavl, 147 cm høj, er prydet med to smalle, joniske pilastre med prydbælter med beslagværk, rosetter og bosser, anbragt på et fælles, glat postament og med tilsvarende, fælles frise.¹²¹ Gavlene afsluttes af en vandret profil, hvorover trekantet gavlstykke udført 1955.

Gavlene er brunviolette med lysebrune profiler, pilastrene lysegrå, postamentet, frisen og gavlfeltet sort. Fire af gavlene har i frisefeltet sekundære ejerindskrifter i form af våbenskjolde, initialer og

Fig. 70. Pengeblok, o. 1650-1750 (s. 1799). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Poor box*, c. 1650-1750.

Fig. 71. *Lås, 16-1700-tallet, formentlig fra en *†*dørfløj (s. 1800). I Svendborg og Omegns Museum. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Lock, 16-1700s, probably from a *†*door leaf.

årstal for ægteparret Henning Valkendorf og Kirsten Kruse samt to af parrets børn, Jørgen Henning og Anna Beate: På den anden gavl i nord-siden ses våbenskjold for Kruse, initialerne »CK« for Kirsten Kruse og årstal »1686«, på den tredje gavl (feltet beskåret) våben for Valkendorf, initialerne »HV« for Henning Valkendorf og årstallet »[1]686« (fig. 69). I sydsiden ses på den anden gavl våbenskjold for Valkendorf, initialerne »IHV« for Jørgen Henning Valkendorf og årstallet »1686«, på den tredje gavl er tilsvarende udsmykning med initialerne »ABV« for søsteren Anna Beate Valkendorf (fig. 68). De øvrige fire gavle er uden indskrift og skjolde. Gavlene var oprindeligt malet med mønje- eller oxidrød farve; de sekundære farvelag svarer til det øvrige stoleværk (jf. ovf.).¹²²

Stolene har antagelig altid stået som de forreste ved koret. 1921 fremstod gavlene med rundet afslutning (jf. fig. 21 og 50), og mellem dem var oprindelige, glatte døre med en fylding.⁶⁶ 1955 opsattes de trekantede gavlstykker.

*†*Lukket stol(?). 1712 omtales kaptajn Claus von Rønnows (*†*1674) stol 'inden for kirkedøren' (jf. s. 1814).¹²³ To *†*stolestadegavle i senrenæssance, dvs. o. 1620-50, hver smykket med en bred pilaster med kanneleret skaft og bosseret bryst, der 1921 var opstillet 'midt for indgangen',⁶⁶ dvs. ved våbenhuset, kan muligvis stamme fra denne stol.

Løse stole (jf. fig. 57), 1955, af eg med flettet sæde, opstillet langs korets vægge samt i tårnrummet.

Fig. 72. Orgel, 1976, med orgelfacade fra $\dagger$ orgel nr. 1, skænket 1755 af Anna Margrethe von Halem (s. 1800). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Organ, 1976, with organ casing from $\dagger$ organ no. 1, donated in 1755 by Anna Margrethe von Halem.

Bænk, 1929(?), med rundbuet gavl mod væggen og fyldingsryg, rødmalet med mørkebrunt sæde. Opstillet i tårnrummets sydvesthjørne.

Skabe. 1-2) Antagelig 1955, to hjørneskabe med låger på to sider er opstillet i sakristiets hjørner mod koret. Skabene er malet rødbrune med en mørkere profil og dørgebr af messing.

$\dagger$ *Monstransskab*. Inventariet 1576 nævner et »wferdigt«, dvs. ubrugeligt eller itugået skab med to rum,⁶² formentlig et monstransskab (jf. $\dagger$ monstrans s. 1787).

Pengeblok (fig. 70), o. 1650-1700, 110 cm høj, af træ, anbragt på en sokkel med afskårne hjørner af rødgrå granit. Blokhuset og skaftet er helt dækket af pånaglede jernplader samt fem omløbende jernbånd; på skaftets hjørner og soklen er lodrette bånd. Låget har overfaldslukke i form af to hængslede jernbånd, som lukkes med hver sin hængelås. Blokken er yderligere sikret, idet også to af de vandrette jernbånd er hængslede og lukkes over øskner, hvorigennem er stukket et langt spir. Øverst dobbelt pengetragt. Blokken står

Fig. 73-74. Musicerende figurer på orgelpulpitret, malet 1755 (s. 1802). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Musician figures on the organ loft, painted in 1755.*

i våbenhusets nordvesthjørne (jf. fig. 14). 1862 stod den i korsarmen.¹¹³

(†) *Pengebøsse*, 1800-tallets slutning, 18 cm høj, af messing, delvist itu. Bøssen, med flad bagside og buet forside, har pengerille øverst og lukkes med to overfaldslukker. Den opbevares i sakristiet.

Dørfloje. Udvendige: 1) Antagelig 1863, dobbeltfloj, hver floj med fem profilerede, rombeformede fyldinger. Udvendig lys grå, indvendig rød. I sakristiet. 2) (Jf. fig. 24), 1955, let kølbuet dobbeltfloj aflakeret eg. Hver floj har på indersiden 2×7 fyldinger, ydersiden består af lodrette planker. Beslået med små rosetter af sortmalet jern, på indersiden endvidere hjørnebeslag. I vestindgangen. 3) (Jf. fig. 25), 1955, fladbuet dobbeltfloj, i øvrigt svarende til nr. 2. I våbenhuset. *Indvendige:* 1) Antagelig 1863, dobbeltfloj med 2×5 fyldinger og stort, svejftet låseblik af jern med hjørnerosetter. Anbragt som vindfang for sakristiets norddør. 2) (Jf. fig. 14-15), o. 1875,³⁷ rundbuet dobbeltfloj, hver floj med to fyldinger og med runde knapper på rammen. Mørkegrå. Mellem skibet og våbenhuset. 3) (Jf. fig. 19), 1955, svarende til udvendig floj nr. 3. Mellem skibet og tårnet.

En *★lås* (fig. 71), 16-1700-tallet, af sortmalet smedjern, 38 cm lang, stammer formentlig fra en *†dørfloj*. I Svendborg og Omegns Museum (inv.nr. SOM 11.493).

† *Pulpiturer.* 1) 1589 fandtes et pulpitur 'for tårnet for unge folk', dvs. ved vestvæggen.⁹ Pulpitret må være nedtaget senest 1755 (jf. *†orgelpulpitur* nr. 1).

2) (Jf. fig. 12g-h), formentlig 1754, opsat langs korsarmens nord- og vestvæg, benyttet af menighedens medlemmer fra Skårupøre, siden (1855) af seminaristerne.¹²⁴ Pulpitret, der havde brystning af smalle tremmer, beskrives 1953 som 'tarveligt'. Det blev nedtaget ved restaureringen 1954-55.

† *Herskabspulpitur*, o. 1755, opsat på bekostning af Anna Margrethe von Halem¹²⁵ i nordsiden af langhusets andet fag med adgang via en udvendig trappe af sten (jf. s. 1767). 1803 blev det malet og forskønnet.¹⁹ 1860 fandt synet, at det var til vansir for kirken og burde nedtages,⁵⁴ hvilket skete 1863.⁴²

Orgel (fig. 72), 1976, med ti stemmer, to manualer og pedal, bygget af P. Bruhn & Søn, Årslø, med genanvendelse af facaden og nogle af

Fig. 75-76. Musicerende figurer på orgelpulpituret, malet 1755 (s. 1802). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Musician figures on the organ loft, painted in 1755.*

piberne fra $\dagger$ orgel nr. 1. Mindre omdisponering foretaget 2011 af P. G. Andersen & Bruhn. Disposition 1976: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Gemshorn 2', Mixtur III. Svelleværk: Gedakt 8', Dækfløjte 4', Principal 2', Quint $1\frac{1}{3}'$. Pedal: Subbas 16'. Kopler: SV-HV, HV-P, SV-P. Disposition 2011: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8'*, Oktav 4', Principal 2', Mixtur III. Svelleværk: Gedakt 8', Dækfløjte 4'*, Gemshorn 2', Quint $1\frac{1}{3}'$. Pedal: Subbas 16'. Kopler: SV-HV, HV-P, SV-P. De med * mærkede stemmer rummer piber fra $\dagger$ orgel nr. 1.¹²⁶ På orgelpulpituret med spillebord i orgelhusets nordre gavl.

Orgelfacaden, 1755, fra $\dagger$ orgel nr. 1, tilhører den for barokorgler sædvanlige type med tre halvrunde, fremspringende tårne, hvorimellem små pibefelter, alt hvilende på en rigt profileret, forkroppet sokkel og kronet af en tilsvarende gesims. Tårne og felter kantes foroven og forneden af akantusranke i gennembrudt arbejde, og tårnene flankeres af tilsvarende vinger. Sidetårnene krones af opretstående, fligede bladornamenter, centraltårnet af en bladværksrocaille med et asymmetrisk felt, hvori

malede våbenskjolde for slægterne Valkendorf og von Halem. Rammeværket er siden 1976 malet rødbrunt med vandrette profiler i gråt og guld, bladværket er forgyldt. Oprindeligt var orglet hvidmalet med forgyldte detaljer;²⁰ endvidere sås 1921 indskriften: »Anno 1755 Fornyet 1875«.⁶⁶ 1929 blev facaden malet i grå nuancer; over pibefelterne læstes årstallene »1755« og »1929«.

$\dagger$ Orgler. 1) (Jf. fig. 77), 1755, med 13 stemmer, ét manual og pedal, bygget af anonym mester, skænket af Anna Margrethe von Halem 'for god skik og orden i sangen'.¹²⁷ Disposition: Principal 8 fod, Gedacht 8 fod, Oktav 4 fod, Oktav 2 fod, Siefliöt $1\frac{1}{2}$ fod, Cedecima 1 fod, Mixtur 4 Fag, Cimmel 3 Fag, Dulcian 8 fod. Pedal: Subbas 16 fod, Oktav 8 fod, Oktav 4 fod, Trompet 8 fod.¹²⁸ Hovedrepareret og ombygget o. 1835 af P. M. Gudme, Svendborg; ombygget eller fornyet 1875, sandsynligvis af samme.¹²⁹ Orgelfacaden træværk og et antal piber indgår i kirkens nuværende orgel (s.d.), mens nogle mindre, originale prospektpiber fra facadens to pibefelter opbevares ved kirken. På $\dagger$ orgelpulpitur nr. 1 i skibets vestende.

Fig. 77. †Orgel nr. 1, 1755, ombygget og udvidet o. 1835 og 1875, på †orgelpulpitur nr. 1 (s. 1803). Foto Kristian Hude 1910. I NM. – †Organ no. 1, 1755, rebuilt and expanded c. 1835 and 1875, on †organ loft no. 1.

2) 1929, med ti stemmer, to manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa,¹³⁰ med genanvendelse af ældre pibemateriale samt orgelfacaden fra 1755.¹³¹ Disposition: Manual I: Principal 8', Gedakt 8', Fløjte 4', Mixtur III. Manual II: Rørfløjte 8', Quintatøn 8', Oktav 4', Gemshorn 2', Cymbel III; svelle. Pedal: Subbas 16'. Kopler: II-I, I-P, II-P. Tutti. Pneumatisk aktion, keglevindlader. De med * mærkede stemmer rummede ældre pibemateriale. Facadens træværk samt en del af instrumentets ældre pibemateriale er genanvendt i kirkens nuværende orgel.¹³² Orglet stod på †orgelpulpitur nr. 2 i skibets vestende med spillebord i orgelhusets nordre gavl, men blev 1954-55 sammen med dette flyttet til nordre korsarm med sydvendt facade og spillebord i orgelhusets østre gavl.¹³³

Orgelpulpitoret (jf. fig. 72), 1977, er tegnet af arkitekt Lars Mindedal med fire genanvendte fyldingsfelter fra 1755. Pulpitoret, der er opsat ved skibets vestvæg over indgangsdøren, hviler på en indmuret, tværgående bærebjælke, støttet af to retkantede piller. Brystningen er tresidet og består af paneler med seks fyldingsfelter mod kirkerummet og to på hver side; en profilliste markerer overgangen til et lavt postament. Rammeværket er malet lysegråt med forgyldte og røde profiler. I de fire midterste fyldinger, der er genanvendt fra †orgelpulpitur nr. 1, er malerier af musicerende personer, iklædt løse kjortler og kapper samt sandaler, hvis remme er bundet midt på benet. Figurerne er anbragt i arkitektoniske rammer med søjler, balkoner og buer mod en landskabelig baggrund. Motiverne er udført af en uidentificeret maler, antagelig efter grafiske forlæg. Fra syd ses: 1) (Fig. 73), 69,5×51 cm, en mand, der spiller dulcian; han er iført gyldenbrun kjortel og rød kappe. Ved hans fødder ligger trompet og sinke (krumhorn). 2) (Fig. 74), 69,5×58 cm, en kvinde (eller en ung mand med langt hår), der spiller på harpe; iført kort rødlig klædning og lang blå kappe. Ved fødderne ligger en lut og et nodehæfte. 3) (Fig.

Fig. 78. Kirkestævnetafle, o. 1850-1900 (s. 1804). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Parish meeting board c. 1850-1900.

Fig. 79. (†)Salmenummertavler, o. 1850-1900 (s. 1803). Foto Arnold Mikkelsen 2017. –
(†)Hymn boards, c. 1850-1900.

75), 69,5×57 cm, en mand, som spiller violin. Han er klædt i blå kjortel med lys kappe, hans venstre fod hviler på et lukket nodehæfte. Ved hans højre side ligger en lut, og til venstre står en basgambe; på muren bag ham ligger et opslået nodehæfte. 4) (Fig. 76), 69,5×52 cm, en mand, der spiller trompet. Han er iført rød kjortel med blå kappe. Ved hans fødder ligger et valdhorn og en obo.¹³⁴ De øvrige seks fyldinger har blågrå marmorering.

†Orgelpulpiturer. 1) (Jf. fig. 77), 1755, opsat ved vestvæggen over døren til tårnrummet, antagelig bekostet af Anna Margrethe von Halem i forbindelse med donationen af orglet. Pulpituret var oprindeligt båret af fire glatte, runde træsojler; brystningspanelet mod kirkerummet udgjordes af de fire bevarede fyldinger med musikantmalerier.¹³⁵ O. 1843 blev pulpituret udvidet med to fag i bredden og muligvis også i dybden;⁵⁴ 1855 strakte det sig over halvandet fag frem til indgangen fra våbenhuset.⁴² Efter udvidelsen hvilede det på 2×4 søjler. Brystningspanelet havde en tværrektangulær fylding midt for, flankeret af to smalle fyldinger, mens de gamle fyldinger med malerier var opsat parvis ved enderne.¹³⁵ Udvidelsen var bekostet af seminariet, som på dette tidspunkt efter aftale med kirkeejeren varetog vedligeholdelsen af orglet.⁵⁴ 1878 blev rammeværket ege-træsmalet.¹³⁶ Pulpituret blev nedtaget 1929.

2) (Jf. fig. 12g og i), 1929, et lavt pulpitur eller podium, anbragt ved vestvæggen, således at det spærrede for adgangen fra skibet til tårnet, med opgang via to trapper langs skibets nord- og sydvæg. I brystningen, der bestod af panelværk med 2×5 fyldinger, genanvendtes de fire felter med malede musikanter fra forgængerens. 1954-55 blev pulpituret flyttet til korsarmen, hvor det opsattes foran nordvæggen.¹³⁷ Nedtaget 1977.

Ti salmenummertavler (jf. fig. 38), 1955, rektangulære, malet mørkegrå med forgyldt profil, er ophængt i kirken. To af tavlerne er påmalet »Daab« og »Nadver« med forgyldt antikva. Cifrene, til ophæng, er af messing.

(†)Salmenummertavler. 1) (Jf. fig. 79 samt fig. 37), antagelig o. 1850-1900, seks tavler af træ, 105×57 cm, med svejft overkant og hul til ophæng, til skydebrikker. Tavlerne er gråmalede, brikkerne hvide med sorte cifre. Tavlerne, der blev nedtaget 1955, hænger i tårnets mellemstokværk.

2) (Jf. fig. 79), antagelig o. 1850-1900, to tavler, 104×32 cm, næsten svarende til ovennævnte, påmalet »Daab« og »Nadver« med sort antikva. I tårnets mellemstokværk.

En moderne præsterækketavle, af glas med indskrift med grå kursiv, opregner »Præster ved Skårup Kirke« siden reformationen. På tårnrummets nordvæg.

Fig. 80. Lysekroner nr. 1, 1701, skænket af Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle (s. 1804). Foto Arnold Mikelsen 2017. – Chandelier no. 1, 1701, donated by Jørgen Henning Valkendorf and Helle Trolle.

Kirkestævnetavle (fig. 78), o. 1850–1900, 34×27 cm, af sortmalet træ med svejftet overkant og ophængningshul. Indskrift med forgyldt skrift: »Lyses til Kirkestævne«. Tavlen hænger på sakristiets vestvæg.

Lysekroner. 1) (Fig. 80), 1701, skænket af Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle. Kronen har 2×6 s-svungne arme med kugleled på midten. Armene bærer profilerede lydeskåle, og mellem dem er et tilsvarende antal pyntearme med bladled og muslingskalsformede skåle med småspir; mellem de to kranse er yderligere fire pyntearme med kuglestav. Balusterskæftet, med kugle- og skiveled, krones af en flakt ørn og afsluttes for enden af en stor hængeskugle med profileret, dråbeformet knop. På den ene side af kuglen er giverindskrift med versaler, til dels kursiverede: »Anno 1701 hafuer velbr. hr. ambt mand Jørgen Hen-

ning Valchendorph til Klingstrup hans kongelig majestæts ampt mand ofuer Rugaards Ampt og hans kier-elskelige frue velbr. fru Helle Trolle gifuet denne liuse-kronne her til Schaarup Kircke Gud fornemmelig til ære og kircken til zirat og prydelse«. På den modsatte side er et opbyggeligt vers med antikva og enkelte versaler:

»En Liuse Krone her udi GUDS Tempel henger
Wed Ordets Klare Lius huer Christen Siæl Sig trenger
At blive ret opliust i sit formørket Sind
Og gaa paa Dyders Vey til Liusets Jesum ind«.

Over verset er tre sammenstillede våbenskjolde for slægterne Bille, Valkendorf og Trolle, og under disse en sekundær indskrift med versaler til minde om en istandsættelse, bekostet af kirkens ejer: »Repareret 1840 af P.T. Møller L. K.«. Kronen er ophængt i en sort jernkæde med forgyldte kugler i kirkens tredje fag.

Fig. 81. Kirkeskib nr. 1, o. 1801-02 (s. 1806). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Church ship no. 1, c. 1801-02.*

2) 1900-tallets begyndelse, af jern, femarmet, med profilerede, tragtformede lydeskåle, hvorunder spiralornamenter, der gentages på skaftet. I sakristiet.

3-5) (Jf. fig. 26 og 38), 1954/55, den ene skænket af Christen Mortensen Christensen og hustru Hansigne. Barokkopier, udført efter en lysekrone fra 1713 i Nørre Lyndelse Kirke (*DK Odense* 3964), med 2×6 s-slyngede arme med delfinled og profilhoveder i de indre slyng. Balusterskaffet kronet af en flakt ørn og afsluttes forneden med en hængekugle med profileret knop. Kronerne er ophængt i sorte jernkæder i kirkens andet og fjerde fag samt i korsarmen; førstnævnte har på hængekuglen giverindskrift med versaler: »Skænket Skaarup Kirke aar 1954 af Christen Mortensen Christensen og hustru Hansigne født Hansen Aabyskov«. ¹³⁸

6) Nyere barokkopi med 2×6 fligede, s-svungne arme med dyrehovedprofiler i de indre slyng, balusterskaffet og hængekugle med profileret knop. Ophængt i en messingkæde i tårnrummet (jf. fig 19).

7) Nyere barokkopi med fem s-svungne arme, balusterskaffet samt hængekugle med profileret knop. Ophængt i en messingkæde i våbenhuset.

Lampetter. 1) 1955, 12 barokkopier med to s-slyngede arme med mandsprofil i de indre slyng. På langvæggene. 2) Tre barokkopier, hver med tre s-svungne arme med dyreprofil i de indre slyng og balusterskaffet. I tårnrummet. 3) To nyere, trearmede lampetter af messing på våbenhusets langvægge.

†*Ildkar*; i inventariet 1576 beskrevet som et 'kobber-ildkar' (til hentning af trækul til tænding

Fig. 82. »Mindet«. Kirkeskib nr. 2, o. 1850 (s. 1806). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – "Mindet". Church ship no. 2, c. 1850.

af alterlysene, jf. *DK Ribe* 1553 og 2022).⁶² Muligvis identisk med et $\dagger$ røgelseskar, omtalt 1810 (jf. s. 1787).

Kirkeskibe. 1) (Fig. 81), o. 1801-02, ophængt af »Kestein« (Kirsten?) Nielsen.¹³⁹ Uden navn. Fregat med otte kanoner i hver side; galionsfiguren er en løve. Skroget er brunt med sort vandlinje og hvid bund, hvorpå indskrift med sort skrift; på den ene side: »Rasmus Nelsen. af Skorhor Døde Ao. 1801«, på den anden: »Kestein Nelsen. insat. Dette Ao 1802«. Kanonerne er sølvmaledede, galionsfiguren forgyldt. Skibet er formentlig et mindesmærke for den i indskriften omtalte Rasmus Nielsen.¹⁴⁰ 1855 og 1921 hang det i korsarmen.¹³⁵ Det hænger nu i åbningen til samme.

2) (Fig. 82), o. 1850,¹⁴¹ »Mindet«. Orlogsfregat. Skroget er sort med lukkede, påmalede, hvide kanonporte og bronzefarvet bund. I agterstavnen læses navnet med forgyldte versaler. 1921 hang skibet i korsarmen.⁶⁶ Nu i vestenden.

$\dagger$ *Ligbåre*, omtalt 1808. Båren opbevarede i våbenhuset.¹⁹

Klokker. Kirken afleverede en klokke ved opkrævningen af klokkeskatten 1528-29. 1576 havde kirken 'en god klokke i tårnet og to små'.⁶² Også Jacob Madsen 1589 omtaler tre klokker,⁹ og samme oplysning findes i præsteindberetnin-

gen 1755,⁹⁰ samt i *Danske Atlas* 1774, hvor det præciseres, at de to var med 'munkebogstaver', dvs. middelalderlige.¹²⁵ 1818 var den mellemste af de tre klokker revnet, og 1833 blev den omstøbt til nr. 1;¹⁴² de to andre klokker omstøbtes hhv. 1837 og 1856 til nr. 2 og 3. Klokkerne blev omhængt 1954-55.¹⁴³

1) (Fig. 83), 1833, støbt af I. C. og H. Gamst. Klokken måler 71 cm i tværmål og har om halsen en bort med fligede bladranker, indrammet af perlestav. Derunder versalindskrift: »Støbt af I. C. & H. Gamst Kiøbenhavn anno 1833«. Ophængt i slyngebom østligst i klokkestolen.

2) (Fig. 84), 1837, støbt af I. C. og H. Gamst. Klokken, der måler 53 cm i tværmål, har om halsen en palmetbort, hvorunder versalindskrift: »Støbt af I. C. & H. Gamst Kiøbenhavn anno 1837«. Ophængt i slyngebom vestligst i klokkestolen.

Fig. 83. Klokke nr. 1, 1833, støbt af I. C. og H. Gamst, København (s. 1806). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Bell no. 1, 1833, cast by I. C. and H. Gamst, Copenhagen.

Fig. 84–85. Klokker. 84. Nr. 2, 1837, støbt af I. C. og H. Gamst, København (s. 1806). 85. Nr. 3, 1856, støbt af Gamst og Lunds efterfølgere, dvs. P. J. Winstrup og Victor Gamél, København (s. 1807). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Bells. 84. No. 2, 1837, cast by I. C. and H. Gamst, Copenhagen. 85. No. 3, 1856, cast by Gamst and Lund's successors, i.e. P. J. Winstrup and Victor Gamél, Copenhagen.*

3) (Fig. 85), 1856, støbt af Gamst og Lunds efterfølgere, dvs. P. J. Winstrup og Victor Gamél, København, af $\dagger$ klokke nr. 2. 107 cm i tværmål. Om halsen er en bort af palmetter, hvorunder versalindskrift: »Omstøbt af Gamst og Lunds efterfølgere. Kjøbenhavn. Aar 1856«. Ophængt i slyngebom som den midterste af de tre klokker.

$\dagger$ Klokker. 1) Senmiddelalderlig, afleveret ved klokkeskatten 1528–29. Klokken vejede 584 kg.¹⁴⁴

2) Senmiddelalderlig, kirkens største klokke. På klokken var en indskrift med minuskler, der skulle læses bagvendt, dvs. fra højre mod venstre: »Alpha. et. o. bndic. ds. et. ho. o. rex. gle. veni. cum. pace. amen.« (Alpha et omega! Benedicte deus et homo! O rex gloriæ veni cum pace! Amen). (Alfa og omega. Du velsignede gud og menneske. O, ærens konge, kom med fred. Amen). Klokken var

uden årstal.¹⁴⁵ 1855 var den revnet, og året efter blev den omstøbt til nr. 3.⁵⁴

3) En senmiddelalderlig klokke med indskrift med 'munkebogstaver', dvs. minuskler. Klokken må være omstøbt enten 1833 eller 1837 til nr. 1 eller 2.

4) 1584, støbt i Lübeck, bekostet af Johan Bockholt og Lisbeth Urne. Ifølge Høyen bar klokken følgende indskrift:

»Johan Bokholdt og Frue Elsebeth Baade[!]

Hafver mig ij Libke[!] (Lübeck) støbe laade,

I Skaarup Kirke de lod mig hænge

At ringe til Kirke Foleck Frateres[!] (fra deres) Senge«.

Under indskriften stod ægteparrets initialer: »IB« og »LW« samt årstallet for donationen: »1584«.¹⁴⁶ Klokken må være omstøbt enten 1833 til nr. 1 eller 1837 til nr. 2.

Fig. 86. Mindetavle, o. 1732, over sognepræst Knud Hansen Trochmann (†1732) og hustru Ellen Pedersdatter (†1731) (s. 1809). Foto Arnold Mikkelsen 2017. — Memorial tablet, c. 1732, to Parson Knud Hansen Trochmand (†1732) and his wife Ellen Pedersdatter (†1731).

GRAVMINDER

Mindetavle (fig. 86), o. 1732. »Saa hastig som een raa, saa fast som fuglen fløyer/ som sandet hastelig, sit timeglas udpløyer/ saa hastig løber bort vor leve tiid og aar/ det viidner disse som her neden under staar/ nemlig,« Knud Hansen Trochmand (Trochmann), sognepræst i Skårup i 52 år og tillige i Tved i 36 år, †27. jan. 1732 »i hans alders 75de aar«, og hustru Ellen Pedersdatter, †23. okt. 1731, 70 år gammel. Parret var gift i 50 år og fik syv sønner og fire døtre.

Rød, poleret kalksten, 130×97 cm. Det let op-højede skriftfelt, hvorpå indskrift med reliefver-saler (navnene kursiverede) i forsænkede bånd, er anbragt under et svejftet bueslag, og indrammes langs siderne af søjler med bladkapitæler, hvori mandshoved. De øvre hjørner udfyldes af fligede bladornamenter, over indskriften er en blomst og nederst et relief af Tiden, vist som en gammel mand, der med venstre hånd under hovedet hviler på et kranium på krydslagte knogler, mens han med højre hånd holder en le; på højre

Fig. 87. Gravsten nr. 1, romansk (s. 1810). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tombstone no. 1, Romanesque.*

Fig. 88. Gravsten nr. 2, o. 1634, over Niels Andersen (s. 1810). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tombstone no. 2, c. 1634, of Niels Andersen.*

knæ balancerer et timeglas. Under relieffet et opbyggeligt vers:

»Tench læser tench at og saa du
skal blive støv som ieg er nu
thi ieg og før har været dig
i fœrlighed og styrche liig.«¹⁴⁷

Stenens ramme, søjler og skriftfelt står i kalkstens røde farve, de forsænkede felter og skriftbåndene har sort bund, indskriften er forgyldt ligesom planteornamenterne, hvortil også er anvendt sølv. Fremstillingen af Tiden er malet med lys grå, kraniet er hvidt.

1830 hang mindetavlen ved prædikestolen, antagelig på sin oprindelige plads.¹⁴⁸ 1955 blev den opsat på tårnrummets vestvæg, syd for døren.

Fig. 89. Våbentavle, 1707/08, med våbenskjolde og initialer for Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle, opsat over indgangen til tgravkapel (s. 1811). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Armorial tablet, 1707/08, with arms and initials of Jørgen Henning Valkendorf and Helle Trolle, set up over the entrance to the tsepulchral chapel.*

En tmindetavle, o. 1564, over ridder Peder Lykke (til Skovsbo (Rynkeby Sogn, Bjerger Hrd.)), Jacob (Joachim) Lykkes søn, t1564 (1563) i København og begravet i Nikolaj Kirke sammesteds, omtales 1774.¹⁴⁹ Af indskriften fremgik, at tavlen var opsat af hans hustru, Elisabeth (Lisbeth) Johansdatter Urne, og parrets otte børn; det øvrige kunne ikke læses.

Gravsten. 1) (Fig. 87), romansk, af rødlig granit, 70×34 cm.¹⁵⁰ Stenen er revnet over øvre venstre hjørne, og nederste højre hjørne er repareret

med cement. Langs de lodrette sider er en ganske svag rundstav; fladen udfyldes af et latinsk kors, angivet med fordybede konturlinjer. Stenen er indmuret i våbenhusets sydvæg vest for døren.

2) (Fig. 88), »Vnder dene kampesten hviler Niels Andersens ben«, t1634 i Holmdrup. Rød granit, 143×53 cm. Indskriften med fordybede versaler udfylder næsten hele fladen. Stenen er indmuret i våbenhusets sydvæg, øst for døren.

3) 16-1700-tallet, rød kalksten, 138×76 cm. Indskriften, med fordybede versaler, er næsten

Fig. 90. *Kisteplade nr. 1, 1688, over Elisabeth Margrethe Bille (†1688) (s. 1813). I Skårup Lokalhitoriske Arkiv. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Coffin plate no. 1, 1688, of Elisabeth Margrethe Bille (†1688).

helt udvisket. Stenen, der lå i midtergangens gulv, ligger siden 1955 som trædesten foran indgangsdøren i vest. Muligvis identisk med en gravsten over Erica Anna Beate, eneste datter af sognepræst Peder Knudsen Trochmann, †1736, der lå i gulvet ud for prædikestolen.¹⁵¹

†*Gravkapel*, opført 1707 eller 1708¹⁵² af Jørgen Henning Valkendorf og Helle Trolle som en tilbygning ved korets nordside (jf. s. 1765). Fra kapellets oprindelige indretning er bevaret et sæt dørfloje og en våbentavle (jf. ndf.) samt muligvis to små ruder med glasmalerier (s. 1771). I rummet fandtes et antal kister af træ, hvoriblandt kisterne med Jørgen Henning Valkendorf og hans to hustruer, Elisabeth Margrethe Bille og Helle Trolle. Ved hovedreparationen 1803 blev kisterne taget ud og nedsat i en †gravkrypt under koret (s.d.).¹⁵³ Kapellet tjente derpå bl.a. som sakristi og skriftestol. Det blev nedbrudt 1863.¹⁵³

Dørflojen (jf. fig. 29), 1707/08, af træ, er en dobbeltfløj med en højrektangulær, profileret fylding

forneden. En påsat, profileret gesimsliste markerer overgangen til den øverste, åbne fylding med gitter af smedjærn, bestående af lodrette og vandrette rundstave, hvorimellem oprullede ornamenter. Fløjene, med bukkehornsbeslag og firkantet, svejftet låseblik, sidder på deres oprindelige plads i åbningen mellem koret og sakristiet.¹⁵⁴

Over døren er opsat en samtidig *våbentavle* (fig. 89), af eg, ca. 120×135 cm, med indskrift med reliefversaler. Langs den svejfedes overkant og de lodrette sider er guirlander af blomster og frugter. Midt på tavlerne er våbenskjolde for Valkendorf og Trolle med ledsagende initialer: »IHW« for Jørgen Henning Valkendorf og »HT« for Helle Trolle. Ved siden af Valkendorfvåbenet ses en ligbåre samt indskriften: »Korset i Tiden, Kronen i Evigheden«, ved siden af Trollevåbenet en katafalk samt to ansigter i strålelignende indramning som to sole og indskriften: »Gud i Øie, Salighed i Eie«. Øverst er et vinget dødningshoved på krydsede knogler samt et udrundet timeglas. Under skjoldene står et vers:

»Velkommen søde død som svck til fryd forandre
lycksalig dag, da vi til roe i grafven vandret
for kaars vi ærens krands og lifsens krone fick
da døden rackte os dend sidste dvale drick
vi daglig døde her, vor død et lif er blefven
oc siælne af Gvd i englæ orden skrefven
vnd grav vor aske kvn et lidet giemmerom
dend dog indhimlis skal ved Herrens store dom
vi dødelighed self i døden ofverstiger
og til Gvds paradys igiennem iorden fl[.]iger
vel byttet livs for mørck for strid bestandig roe
for grafvens fæle vraa en himmel at beboe«.

Tavlen er bejdset, våbenskjoldene malet med rødt, hvidt og lysegråt samt forgyldte hjelme. Den stod tidligere med en cementgrå overmaling, der afrensedes 1954.¹⁵⁵ Tavlen er opsat på sin oprindelige plads over døren i nordsiden af korets første fag.¹⁵⁶

I kapellet var kister for følgende: Jørgen Henning Valkendorfs første hustru, Elisabeth Margrethe Bille, †16. jan. 1688 (kisten flyttet til kapellet);¹⁵⁷ Jørgen Henning Valkendorf †24. dec. 1724;¹⁵⁸ hans anden hustru, Helle Trolle, †13. april 1741.¹⁵⁹

†*Gravkrypt*, formentlig 1600-tallet eller muligvis tidligere, indrettet under korets første fag, i kirkebogen betegnet 'herrefolkenes begravelse', dvs. for beboerne på Klingstrup.²⁰ Den hvælvede krypt, der strakte sig fra korfagets vestre udkant til alterets forkant, målte fra vest til øst 10 fod 6 tommer, fra nord til syd 13 fod og i højden 6 fod 2 tommer (ca. 3,3×4,1 m, højde 1,9 m). Gulvet var af sten. Der var adgang via en trappe af sten i skibets midtergang. Foroven var trappen lukket med en lem i gulvet, forneden med en dør.¹⁶⁰ I sydturen var en luftkanal ud til kirkegården.

1803 blev kisterne fra †gravkapellet nedsat i krypten, til dels oven på de allerede derværende kister. Derpå blev nedgangen kastet til og luft-hullet i sydturen tilmuret. I forbindelse med arbejderne i koret 1878 stødte man tilfældigt på krypten, der blev åbnet og undersøgt, bl.a. af sognepræst J. C. Schurmann, som skrev en beretning om fundet.¹⁶¹ Tilstanden i krypten var 'temmelig uhyggelig'. Gulvet var dækket af et tykt lag muld og grus, kisterne formuldede og kisteplader og -ornamenter tærede af rust. Efterfølgende blev gulvet rensat og krypten hvidtet. De forholdsvis

velbevarede lig blev samlet og svøbt i nye ligklæder, førend de anbragtes i et nyindrettet *gravkammer*, opført i tilslutning til østvæggen af røde mursten, ind- og udvendig pudset med cement, og med et dække, der omtrent lignede tre kiste-låg. På gemmet blev der lagt en lille oval plade af metal med en indskrift 'om opførelsen af denne fællesgrav i år 1878 som hvilested for de sidste af slægten Valkendorf'. Døren til krypten blev tilmuret ligesom åbningen i kirkegulvet.

Fig. 91. *Kisteplade nr. 2, 1699, over Christian Oldeland (†1699) (s. 1813). I Skårup Lokallhistoriske Arkiv. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Coffin plate no. 2, 1699, of Christian Oldeland (†1699).

Fig. 92. *Kisteplade nr. 3, 1704, over Pernille Valkendorf (†1704) (s. 1814). I Skårup Lokalhistoriske Arkiv. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Coffin plate no. 3, 1704, of Pernille Valkendorf (†1704).

Blandt de begravede i krypten er: Claus von Rønnow (jf. †lukket stol(?) s. 1798.) begr. 24. juli 1674, vist nok flyttet til Tved Kirke (s. 1897);¹⁶² Elisabeth Margrethe Bille †16. jan. 1688 (*kisteplade nr. 1); Christian Oldeland †1. sept. 1699 (*kisteplade nr. 2); Mette Lisbeth Valkendorf †21. april 1700 (†kisteplade nr. 1); Pernille Valkendorf †27. jan. 1704 (*kisteplade nr. 3); Jørgen Henning Valkendorf †24. dec. 1724, nedsat 1803 (†kisteplade nr. 2); Erica Anna Beate Pedersdatter Trochmann †1736 (jf. gravsten nr. 3); Henning Christopher Valkendorf †13. juli 1740;¹⁶³ Helle Trolle †13. april 1741, nedsat 1803; Anna Margrethe von Halem †2. aug. 1773;¹⁶⁴ Charlotte Maria von Halem †1. maj 1791.¹⁶⁵

†Kister, af eg og fyr, til dels med læderbetræk. Kisterne, der var sammenfaldne og smuldrede ved berøring, blev undersøgt 1878; de var fyldt med humlekopper og rughalm med aks, og i en barnekiste fandtes en lavendelkrans.¹⁶⁶ Der fandtes levninger af mindst 20 lig, heraf 15 voksne,¹⁶¹ som blev nedlagt i en nymuret fællesgrav (jf. ovf.).

Oven på og ved siden af kisterne lå et antal kisteplader af metal fra slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet, nogle fortærede af rust, andre med lange og tydelige indskrifter, som

blev delvist afskrevet. Ved undersøgelsen 1878 blev pladerne taget op med henblik på restaurering og senere ophængning i kirken.¹⁶⁷

*Kisteplader. 1) (Fig. 90) 1688, over Lisbeth Margrete (Elisabeth Margrethe) Bille til Broløkke, datter af Knvd (Knud) Bille til Skerrildgård og Mette Gyldenstiern (Gyldenstjerne) til Broløkke, *1. dec. 1661 på Skerrildgård, g.m. Iørgen (Jørgen) Henning Valckendorph (Valkendorf) til Klingstrup i 16 uger og fem dage, †16. jan. 1688 på Klingstrup.

Tværoval plade af messing, 28×33,5 cm, med indskrift med fordybede, konturerede versaler. I Skårup Lokalhistoriske Arkiv.

2) (fig. 91), 1699, over Christian Oldeland, til »Cappedro.(?)«, *21. sept. 1666 på Uggerslevgård, søn af afdøde Hans Oldeland til Uggerslevgård, landsdommer på Fyn, og Helvig Krvvse (Krusse), »levtenant vnder lifgvarden til fods«, †1. sept. 1699 i København, »effter at hand hafde fvlndt et fvlkommen dydfvld lefnet her i verden til sin herris og kongis fornøvelig tienniste, sine venner til stor trøst og glæde«.

Fig. 93-94. *Kisteornament nr. 1-2, o. 1700, med våbenskjolde for Kruse og Bille (s. 1814). Foto Arnold Mikkelsen 2017. I Skårup Lokalhistoriske Arkiv. – *Coffin ornaments nos. 1-2, c. 1700, with Kruse and Bille arms.

Af messingblik, 58×24 cm; halvdelen af rammen er afbrækket, og selve pladen har flere huller. Det ovale skriftfelt med indskrift med fordybede versaler er indsat i en bred, drevet ramme af akantusblade og blomster; foroven er våbenskjold for Kruse. I Skårup Lokalhistoriske Arkiv.

3) (Fig. 92) 1704, over Pernille Valchendorph (Pernille Valkendorf), *19. maj 1696 på Klingstrup, datter af Jørgen Henning Valchendorph (Valkendorf), amtmand over Rugård Amt, og Helle Trolle, †27. jan. 1704 »om aftenen ved 8 slet vdi sit alders ottende aar«.

Plade af messing med ramme af messingblik, 34×41,5 cm. Indskrift med fordybede versaler. Den ovale plade er indsat i en tilsvarende, drevet ramme med akantusblade og blomster i gennembrudt arbejde. I Skårup Lokalhistoriske Arkiv.

†Kisteplader. 1) 1700, over Mette Lisbeth Valchendorph (Valkendorf), *14. marts 1700 på Klingstrup, datter af Jørgen Henning Valchendorph (Valkendorf), amtmand over Rugård Amt, og Helle Trolle, †21. april 1700 på Klingstrup »i dend 6te Uge efter sin Fødsel«. ¹⁶⁸

2) 1724, over Jørgen Henning Valchendorph (Valkendorf), fordum herre til Klingstrup og amtmand over Rugård Amt, *8. febr. 1661 på Klingstrup, søn af afdøde Henning Valchendorph (Valkendorf) til Klingstrup og Kirstine Kruuse (Kirsten Kruse), †24. dec. 1724 »ved 6 slet« i Svendborg, i sit 64. år. ¹⁵⁸

*Kisteornamenter. 1) (Fig. 93), o. 1700, af messingblik, 25,5×57,5 cm. To kronede, sammenstilte våbenskjolde for Kruse og Bille, flankeret af småengle og indrammet af akantusløv. I Skårup Lokalhistoriske Arkiv.

2) (Fig. 94), o. 1700, svarende til nr. 1, dog er våbenskjoldene byttet om. I Skårup Lokalhistoriske Arkiv.

3) (Fig. 95), o. 1700, af messingblik, 55,5×44,5 cm. Den ovale plade har overalt rig, drevet udsmykning af blade, blomster og frugter. Øverst er brystbillede af afdøde, vist i trekvartprofil med bladkrans om panden og derunder et tomt felt. I Skårup Lokalhistoriske Arkiv.

4) (Fig. 96), 1704, af messingblik, 24×31,5 cm. Kronet spejlmonogram i gennembrudt arbejde med initialerne »PW« for Pernille Valkendorf (jf. *kisteplade nr. 3), indrammet af palmegrene og flankeret af småengle. Nederst akantus. I Skårup Lokalhistoriske Arkiv.

*Gravudstyr. I forbindelse med tømningen af krypten 1878 fandt man i fyldet en cylindrisk glasstang, 61,5 cm lang, 2-2,4 cm i tværmål, buet afhugget i den nedre ende og spidst i den øvre. Et enkelt sted er svagt spor af forgyldning. Ukendt anvendelse. Siden 1912 i NM (inv.nr. D8069).

Fra kirken kendes enkelte andre, formentlig *mu-rede* †begravelser. 1) En begravelse inden for kirkegården under afdøde Claus von Rønnows stol, dvs. ved gangen til våbenhuset (jf. s. 1798).

Begravede: Peder Jørgensen af Maegård, 68 år gammel, begr. 22. maj 1704; hans hustru Birgitte Jensdatter, 73 år gammel, begr. 5. dec. 1712. ¹⁶⁹

2) Antagelig begyndelsen af 1700-tallet, uvis placering. I begravelsen var skovrider Ole Hansen nedsat. ¹⁷⁰

Lyse- eller mindeskjold, 1891, over I. C. Schurmann, professor, dr.theol., *16. juni 1812, †10. dec. 1891. Af jernblik, 62×47,5 cm, helt rustent,

med ovalt ornament forneden, kors foroven og spiraloprullede bånd ved hjørnerne. Indskrift med sort antikva. Skjoldet, der oprindeligt var monteret på alterlyset, opbevares i tårnets mellemstokværk.

Mindekrans, (jf. fig. 113), 1891, af sølv. To egegrene bundet med en sløjfe. På båndets ender er graveret indskrift med fordybet fraktur: »Professor Dr. Theol. J. C. Schurmann R(idder) af D(annebrog) D(annebrogs)M(and) Sognepræst for Skaarup Menighed 1852-1891 Med Kiærlighed og Høiagtelse fra Mænd og Kvinder i Skaarup Sogn«. Kransen er ophængt i en montre på vestsiden i åbningen til korsarmen.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 97), o. 1842, over Peter August Wedel, seminarieforstander, dr., Ridder af Dannebrog og dannebrogsmænd, *26. jan. 1768, †23. maj 1842. Efter personalia hædrende omtale: »Ordets sande forkynder, oplysningens ivrige beforder, den nidkære lærer helliges dette minde af hans taknemmelige disciple«. Monumentet er udført af jernstøber Rasmussen i Assens.¹⁷¹

Fig. 95. *Kisteornament nr. 3, o. 1700 (s. 1814). I Skårup Lokalhitoriske Arkiv. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Coffin ornament no. 3, c. 1700.

Fig. 96. *Kisteornament nr. 4, 1704, med kronet spejlmønogram »PW« for Pernille Valkendorf (s. 1814). I Skårup Lokalhitoriske Arkiv. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Coffin ornament no. 4, 1704, with crowned back-to-back monogram "PW" of Pernille Valkendorf.

Monument af støbejern, ca. 250×77×44 cm; der er flere revner og malingen skaller af. Indskrift med reliefversaler. Monumentet, i nygotisk stil med klassicerende reliefudsmykning, har spidsbuede nicher på for- og bagside. På de fire hjørner er slanke pilastre, der hviler på høje søjlepostamenter og afsluttes med fialer foroven. Storstykket har i for- og bagsiden en stor niche. I forsídens niche er et relief af Clio, historiens muse; en siddende kvinde, der skriver på en tavle. Foran hende er en søjle med en portrætbuste af afdøde. I bagsídens niche ses Dødens genius, med nedadvendt, slukket fakkel, stående ved et korsprydet gravmæle, kronet af en urne. På storstykkets sider er en vedbendomslyngstæv, hvorunder bibelsteder (Joh. 6,63 og Matt. 13). Postamentet, på profileret sokkel, har på forsíden indskrift (personalia), på bagsíden et skriftsted (Fil. 1,6), hvorunder Wedelslægtens emblem;¹⁷² en ligesidet trekant indskrevet i en cirkel og delt i tre felter med relieffer af et brændende alter, en blomstrende gren og en slange, der bider sig selv i halen. Motiverne ledsages af bogstaverne »D« (Deus (Gud)), »S« (Sanitas (sundhed)) og »T« (Tempus (tid)), og omkring cirklen læses »Coelvm vndiqve et vndiqve coelvm« (Himlen overalt og overalt himlen). På postamentets sider er en amfora. Topstykket er en trekantgavl med gennembrudt stavværksbaldakin, kronet af et kors og et lille spir og kantet af krabbeblade.

Fig. 97. Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1842, over seminarieforstander Peter August Wedel (†1842) (s. 1815). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Churchyard monument no. 1, c. 1842, to training college principal Peter August Wedel (†1842).

Rammeværket er sortmalet med grå felter og røde profiler; nicherne har grå bund og hvide relieffer. Til bagsidens våben er anvendt blå, rødt, hvidt, sort og forgyldning. Tidligere var de forsænkede felter røde og blågrønne, nicherne blågrønne og indskrifterne guldmaledede.¹⁷³

Monumentet er opstillet i kirkegårdens sydøsthjørne. 1890 var gravstedet hegnet af et *†støbejernsgitter*.¹⁷⁴

2a-b) (Fig. 98), 1845-46, dobbeltmonument over to søskende. a) Michael Mayntz, *..., †[16. marts 1845, $\frac{3}{4}$ år gammel].¹⁷⁵ Efter personalia et ulæseligt vers. b) Julie Mayntz, *1. april 1843, †2. febr. 1846. Efter personalia et vers:

»Her er vor kiære Julies grav
Vi den med taarer væde
Hun kiærligheden eie og gav
Hun var vort haab vor glæde«.

Blok af grå kunststen med to indfældede tavler samt ornamenten af hvidt marmor, 76×54 cm, 36,5 cm dyb. Indskriften med fordybede versaler er på den ene tavle næsten helt udvisket. Over hver tavle er et indfældet håndtryk og øverst

Fig. 98. Kirkegårdsmonument nr. 2a-b, o. 1845-46, over Michael Mayntz (†1845) og Julie Mayntz (†1846) (s. 1817). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2017. – *Churchyard monument no. 2a-b, c. 1845-46, to Michael Mayntz (†1845) and Julie Mayntz (†1846).*

Fig. 99. *Kirkegårdsmonument nr. 3, formentlig o. 1850, over ukendt (s. 1817). I Svendborg og Omegns Museum. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Churchyard monument no. 3, presumably c. 1850, to unknown deceased.*

spor af en nedfældet topprydelse. På kirkegårdens nordvestlige del.

*3) (Fig. 99), formentlig midten af 1800-tallet, over ukendt. Af sortmalet støbejern, 104×51 cm, bestående af en nærmest dråbeformet plade, kantet af et smalt bånd, hvis ender er oprullet i spiraler, og kronet af et hjerte samt to kors. Pladen er anbragt oprejst på en kvadratisk ramme med fire ben. I Svendborg og Omegns Museum (inv.nr. SOM 8.774).

4) (Fig. 100), o. 1871, over Karen Pedersdatter, gårdmand Peder Rasmussens hustru, Holmdrup, *4. april 1799, †3. sept. 1871.

Grotte af grå kunststen, 75×58 cm. Indskriften med fordybede versaler står på et let ophøjet, tværovalt skriftfelt, indrammet af to laurbærgrene, der forneden er bundet sammen med en

Fig. 100. Kirkegårdsmonument nr. 4, o. 1871, over Karen Pedersdatter (†1871) (s. 1817). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2017. – *Churchyard monument no. 4, c. 1871, to Karen Pedersdatter (†1871).*

sløjfe. Over skriftfeltet er spor efter en indfældet $\dagger$ medaljon, og øverst er stammen af en $\dagger$ toppyrdelse, antagelig et kors. Ved kirkegårdens nordside.

5) (Fig. 101), o. 1874, over Peder Bertelsen, gårdejer i Holmdrup, *16. april 1837, †18. maj 1874, og hustru Mette Marie Hansdatter, *25. dec. 1838, †26. okt. 1888.

Cippus af grå kunststen med tavle og kors af hvidt marmor samt medaljon af biskuit, 115×60 cm. Indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort. Monumentet, der hviler på en hulkelprofileret sokkel, afsluttes foroven af en segmentgavl med akroterier. I forsiden er indfældet en retkantet indskrifttavle, i gavlen en medaljon med motiv af Thorvaldsens Dagen. Monumentet krones af et kors med trepasender, nedfældet i en bladkrans. Ved kirkegårdens vestside.

6) (Fig. 102), slutningen af 1800-tallet, Christian Rasmussens familiegravsted.

Stele af grå kunststen med tavle og topprydelse af hvidt marmor samt medaljon af biskuit, 78×41 cm. Indskrift med fordybede versaler. Stelen har

svejfet afslutning foroven, og langs de forreste kanter er indsnit med reliefhuggede, nedadvendte og brændende fakler. I forsiden er en indfældet indskrifttavle med svejft overkant, og derover en medaljon med motiv af Natten efter Thorvaldsen samt spor af to $\dagger$ ornamenter. Øverst er en bladkrans med en trepasformet topprydelse. I kirkegårdens nordøsthjørne.

7) (Fig. 103), o. 1891, over J. C. Schurmann, professor, dr. th(eol)., kommandør af Dannebrog, Dannebrogsmænd, sognepræst fra 1851, *16. juni 1812, †10. dec. 1891. Monumentet er rejst af »venner i menigheden«.

Stele af poleret, grå granit på postament og sokkel af grå og rødgrå granit, 152×56 cm, indskrift med fordybede versaler. Over indskriften er et fordybet kors. Ved kirkens nordside.

Fig. 101. Kirkegårdsmonument nr. 5, o. 1874, over gårdejer Peder Bertelsen (†1874) og hustru Mette Marie Hansdatter (†1888) (s. 1818). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2017. – *Churchyard monument no. 5, c. 1874, to the farm owner Peder Bertelsen (†1874) and his wife Mette Marie Hansdatter (†1888).*

Fig. 102. Kirkegårdsmonument nr. 6, 1800-tallets slutning, over Christian Rasmussens familie (s. 1818). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2017. – *Churchyard monument no. 6, end of 1800s, to the family of Christian Rasmussen.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Skårup Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Svendborg Amt i almindelighed, jf. også s. 59 ff. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933-, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Svendborg Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, Odense (RAO). *Fyns bispearkiv*: Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695–1786. – Synsforretninger over kirker med uddrag af regnskab 1631–35. – Synsforretninger over kirker 1718–35 (*Bispeark.* Syn over kirker). – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872–98 (*Bispeark.* Syn over kirker og pr. gårde). – Visitatsprotokol 1732–1803. – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812–43 (*Bispeark.* Indb. om kirker og kirkegårde). – Sunds Herreds breve 1541–1805, 1805–1968 (*Bispeark.* Sunds Hrds. breve). – Sunds og Sallinge Herreder 1853–67 (*Bispeark.* Sunds og Sallinge Hrdr.). *Sunds Herreds provstiarkiv*: Register over kirkernes indkomster 1576 (*Provstiark.* Reg. over kirkernes indk.). – Kirkeregnskaber 1645–75. – Justitsprotokol m.m. 1690–1824 (heri kirkesyn 1760–1824) (*Provstiark.* Justitsprot. m.m.). – Breve fra biskop, amt-

mand, stiftsøvrighed og forskellige 1727–1812. – Forskelligt 1851–75 (*Provstiark.* Forsk.). – Sager vedr. de enkelte sogne 1935–80 (*Provstiark.* Sager). – Synsprotokol for kirker 1935–81 (*Provstiark.* Synsprot.). *Svendborg Amtspræst*: Synsprotokol for Sunds og Sallinge Herreder 1824–39 (*Svendborg Amtspræst.* Synsprot.). *Skårup Sogn*: Breve og dokumenter vedr. embedet 1723–1996. – Embedskorrespondance 1810–85 (*Sogneark.* Embedskorr.). *Fyn i almindelighed. Topografica*: 13. Fyn I-K. 1859–85 (*Fyn i alm.* 13. Fyn I-K. 1859–85).

Skårup Lokallhistoriske Arkiv. Afskrift af synsprotokol 1862 ff. m.m.

Det Kongelige Bibliotek (KB). Kallske samling, 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755.

Nationalmuseet (NM). Notebøger: Søren Abildgaard II, 47 (1762). – N. L. Høyer VIII, 8 f. (1830). – Henry Petersen XVII, 80 (o. 1877). – V. Koch I, 17 (1890). *Indberetninger*: Emil Rostrup 1878 (gravkrypt). – J. C.

Fig. 103. Kirkegårdsmonument nr. 7, o. 1891, over professor, sognepræst J. C. Schurmann (†1891) (s. 1818). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2017. – *Churchyard monument no. 7, c. 1891, to Professor and Pastor J. C. Schurmann (†1891).*

Schurmann 1890 (kirkegård). – Poul Nørlund 1914 (altertavle, korbuekrucifiks, prædikestol). – Johs. Malling 1915 (korbuekrucifiks). – Chr. Axel Jensen 1921 (glasmalerier, inventar, gravminder). – Harald Munk 1930 (altertavle). – Jens Johansen 2006 (stolestader). – Ole Beldgaard Larsen 2007 (korbuekrucifiks).

Tegninger og opmålinger. *Nationalmuseet* (NM). K. Lehn-Petersen 1922 (opmåling af kirkeladen med plan, snit og opstalt). – D. Rasmussen og E. Mindedal Rasmussen 1930 og 1934 (opmåling af kirkeladen samt restaureringsforslag med plan, snit og opstalter). – E. Mindedal Rasmussen 1951-52 (opmåling af kirken med plan, snit og opstalter samt restaureringsforslag af kirken med plan og snit). – L. Mindedal 1979 (restaureringsforslag af kirkeladen, plan, snit og opstalter).

Litteratur. J. Schurmann, »Valckendorferne paa Klingstrup, deres Donationer og Stiftelser. Med Bidrag til Gaardens Historie 1530-1880«, *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, Fyens Stifts literære Selskab (udg.), 9, 1884 (Schurmann 1884). – V. Schou-Petersen, »Kirkerestaureringen i Skaarup«, *Skorpionen* 1955, 4-8 (Schou-Petersen 1955). – Johs. J. Hansen, »Sct. Hans Kirke i Skaarup«, *Skaarup Sogns Historie*, Svendborg 1977, 17-42 (Hansen 1977). – Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Skårup kirke, Svendborg Amt*, NNU rapport nr. 45, Nationalmuseet 2017 (Hylleberg Eriksen 2017).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen, kirkens omgivelser og bygning ved Pia Katrine Lindholt, glas- og kalkmalerier, inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Marie Louise Blyme, Rasmus Christensen, Bjørn Westerbeek Dahl, Kathrine Faust Larsen og Andreas Broby Åberg-Jensen m.fl. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet februar 2018.

¹ De udvalgte festdage omfattede ikke blot de store højtider for Kristus og Jomfru Maria, apostlene og evangelisterne, men gjaldt også dagene for en række udvalgte helgener (ærkeenglen Michael, Johannes Døberen, Skt. Laurentius, Skt. Martin, Paulus, Maria Magdalene, Skt. Katharina, Skt. Margrethe, Skt. Barbara, Skt. Agathe og de 11.000 jomfruer) samt for de helgener, hvis relikvier opbevaredes i kirken (ej specificeret). Fritagelse tilfaldt desuden dem, der gik rundt om kirkegården, fulgte Kristi legeme (dvs. hostien), når det blev båret til de syge, eller som overværede andre kirkelige handlinger i kirken eller på kirkegården; endvidere gjaldt det dem, der bad tre Ave Maria'er ved aftenringningen eller knælede ved Vor Frues alter i kirken, når der blev sunget *Salve Regina*. *Diplomatarium Danicum*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.), 2, VIII, Kbh. 1953, nr. 84 (februar 1319).

² *Danske Magazin* IV, 2, 1873, 51.

³ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765 I*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1892, 263 (30. april 1583); *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885-2005 (27. juli 1583).

⁴ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde; Sunds Hrds. breve; *Provstiark*. Forsk.; jf. også Schurmann 1884 128 f. og 136 f.

⁵ Hansen 1977 20.

⁶ *Kancelliets Brevbøger* (note 3) (10. juni 1558).

⁷ S.V. Wiberg, *Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie* 3, Kbh. 1871, 49 og 385.

⁸ G. Strøm, »Smaastykker af den fynske Præstehistorie«, *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, 1, Odense 1861, 80 ff. Den aldrende sognepræst, Jens Gregersen, boede i Svendborg (jf. også Tved, s. 1833).

⁹ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.), Odense 1995, 203.

¹⁰ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger over kirker med uddrag af regnskab 1631-35.

¹¹ *Kancelliets Brevbøger* (note 3) (18. maj og 19. aug. 1646).

¹² Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve* VI, Kbh. 1760, 82 ff.

¹³ Schurmann 1884 99 ff.

¹⁴ Hansen 1977 28 og 34.

¹⁵ Wiberg 1871 (note 7), 50.

¹⁶ »Sagn fra Skaarup«, *Fynsk Hjemstavn. Maanedsskrift for den fynske Øgruppe*, 1932, 156 ff.

¹⁷ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde.

¹⁸ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde; Sunds Hrds. breve; *Provstiark*. Synsprot.

Fig. 104. Skitse af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. I RAO. – *Sketch of the church in Bishop Jacob Madsen's book of visitations 1588-1604*.

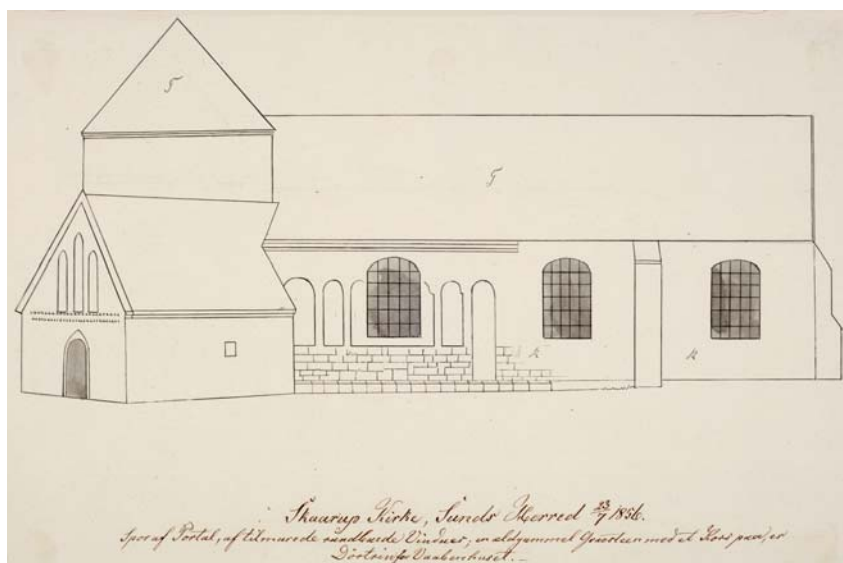

Fig. 105. Kirken set fra syd. Tegnet af J. G. Burman Becker 23. juli 1856. I KB. – The church seen from the south.

¹⁹ RAO. Provstiark. Justitsprot. m.m.

²⁰ RAO. Bispeark. Sunds Hrds. breve.

²¹ Korrespondance i NM.

²² RAO. Provstiark. Synsprot.

²³ Skårup Lokalhitoriske Arkiv. Fotografier fra 1940 og 1949.

²⁴ RAK. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. 1. Kontor. Journal 1849 A.

²⁵ Tagværkets sammenhæng med murkronen og eventuelle bindbjælker kan ikke ses på kirkeladens loft, da der ligger isoleringsmateriale over hele loftet.

²⁶ Michael Manøe Bjerregaard: »Middelalderlige kirkelader i Danmark«, *Kuml*, 2003, 262.

²⁷ Gustav Ludvig Wad: »Træk af Vandalismen i Fyen«, *Historiske Aarbøger for Odense Amt*, IV, 1926–30, 375.

²⁸ Hylleberg Eriksen 2017.

²⁹ Jakob Tue Christensen og Kaare Lund Rasmussen: »Skårup Kirkelade«, *Årbog for Svendborg & Omegns Museum*, 1999, 35.

³⁰ Christensen og Rasmussen 1999 (note 29), 37.

³¹ Christensen og Rasmussen 1999 (note 29), 35.

³² Hansen 1977 25–26; Hofman 1760 (note 12), 82 ff.

³³ RAO. Provstiark. Justitsprot. m.m.; NM. Restaureringsforslag af L. Mindedal Rasmussen 1979.

³⁴ Christensen og Rasmussen 1999 (note 29), 33.

³⁵ Fyens Stiftsbog, 1989, 178.

³⁶ RAO. Bispeark. Syn over kirker og pr. gårde.

³⁷ Skårup Lokalhitoriske Arkiv: »Beskrivelse af Arbejderne af det gamle Valkendorffske Kloster til Ligkapel ved Skaarup Kirke« ved D. Rasmussen og E. Mindedal Rasmussen april 1931.

³⁸ Hansen 1977 136–148.

³⁹ Det romanske murværk, som kan ses fra våbenhusets loft, er lagt med en mørtel med forekomst af knust frådsten.

⁴⁰ Kirkerne i Frørup (Vindinge Hrd.) og Tved (s. 1835) har blændingsdekorationer lignende Skårups.

⁴¹ Lignende kurvehanksformede vinduer fandtes i højkirken på Assens Vor Frue Kirke, dateret til o. 1490 (DK Odense 2465).

⁴² NM. C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyens Stift*.

⁴³ Langhuskoret har intet østvindue, hvilket kan skyldes, at kirken fik sin senmiddelalderlige altertavle (s. 1775) i forbindelse med opførelsen af koret. Dateringen af korets tagværk til o. 1482 (note 59) stemmer overens med altertavlens datering o. 1480–1500.

⁴⁴ Schou-Petersen 1955 7.

⁴⁵ Schurmann 1884 140.

⁴⁶ Lignende piller kendes fra andre fynske landsbykirker eksempelvis Tved (s. 1842), Egense (s. 1911) og Øster Skerninge (s. 1969).

⁴⁷ Engelstoft (note 42). I tårnet ses dog ikke spor efter en sådan brand.

⁴⁸ Udvendige, murede trappetårne var meget almindelige ved de fynske kirker, f.eks. Tved (s. 1839), Brylle (DK Odense 3307) og Fraugde (DK Odense 3517).

⁴⁹ R. Nyerup, R. Nyerups antiquariske Fodrejse i Fyen i August 1805, som er Fortale foran hans 1806 udgivne Oversyn over danske og norske Antiquiteter, Kbh. 1806, 14; Engelstoft (note 42).

⁵⁰ RAO. Bispeark. Sunds og Sallinge Hrdr.

⁵¹ RAO. Bispeark. Syn over kirker og pr. gårde; Provstiark. Forsk.

⁵² Hansen 1977 18.

Fig. 106. Opstalt af facader, plan og tværsnit af kirke-laden med indretning som hospital (s. 1745). 1:300. Målt og tegnet af D. Rasmussen og E. Mindedal Rasmussen 1930. I NM. – *Elevation of facades, plan and cross-section of the tithe barn with disposition as a hospital.*

⁵³ Brev fra billedhugger Vitus Nielsen 20. febr. 1977; i NM.

⁵⁴ RAO. *Sogneark.* Embedskorr.

⁵⁵ RAO. *Provstiark.* Forsk.

⁵⁶ Skårup Lokalhistoriske Arkiv. Forslag til nye vinduer, tegning ved E. Mindedal Rasmussen 1951.

⁵⁷ *Schurmann 1884* 141.

⁵⁸ Benhusets placering er ret usædvanlig, da de oftest var mindre bygninger på kirkegården eller en tilbygning til kirken. Kai Uldall, »Benhus og benkiste«, *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1950, 171-172.

⁵⁹ *Hylleberg Eriksen 2017*. Der blev i alt udtaget 18 prøver fra tagværkerne over koret, skibet, vestforlængelsen og kirkeladen, som alle kunne dateres. Alle boreprøverne er udtaget gennem splintveddet, og der var splintved bevaret på ti prøver. De fem daterede prøver fra koret giver en fældningsdatering til o. 1482 (prøve nr. 41393019-59). De fem prøver er sammenfaldende, og den yngste årring er dannet 1467 (prøve nr. 41393059). De fem daterede prøver fra skibet giver en datering på o. 1500-10 (41392019-59). Fire prøver er sammenfaldende, og den yngste årring er dannet 1490 (prøve nr. 41392049). De fem daterede prøver fra vestforlængelsen giver en datering på o. 1448 (41391019-59). De fem prøver er sammenfaldende, og den yngste årring er dannet 1434 (prøve nr. 41391049). De tre daterede prøver fra kirkeladen giver en datering på

o. 1462 (41390019-59). De tre prøver er sammenfaldende, og den yngste årring er dannet 1448 (prøve nr. 41390039).

⁶⁰ Ruderne ('nogle ruder') er tidligst omtalt med denne placering o. 1855; RAO. *Sogneark.* Embedskorr. 1871 fremgår, at der var i alt fem ruder. RAO. *Fyn i alm.* 13. Fyn I-K. 1859-85.

⁶¹ NM. Brev fra konservator Egmont Lind 30. aug. 1954.

⁶² RAO. *Provstiark.* Reg. over kirkernes indk.

⁶³ Det kan ikke afgøres, om grænsen mellem koret og skibet på dette tidspunkt som i dag var mellem langhusets andet og tredje fag eller mellem langhusets første og andet fag, som det var tilfældet i hvert fald fra 1800-tallet til 1955.

⁶⁴ RAO. *Fyns Bispearkiv*. Visitatsprotokol 1732-1803.

⁶⁵ *Hansen 1977* 21; *Svendborg Avis* 2. april 1955.

⁶⁶ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1921.

⁶⁷ *Diplomatarium Danicum* (note 1), nr. 84 (februar 1319).

⁶⁸ Standfløjene er for brede til at have været indsat i rammeværket bag de forreste fløje og kan således næppe være identiske med de bageste, bevægelige fløje, om end mindre udsvævninger foroven på indersiden af fløjene muligvis kunne være spor efter hængsler; tilsvarende udskæringer savnes dog forneden (jf. fig. 49).

⁶⁹ Oprindeligt var der muligvis små blade mellem de store. NM. Indb. ved Harald Munk 1930.

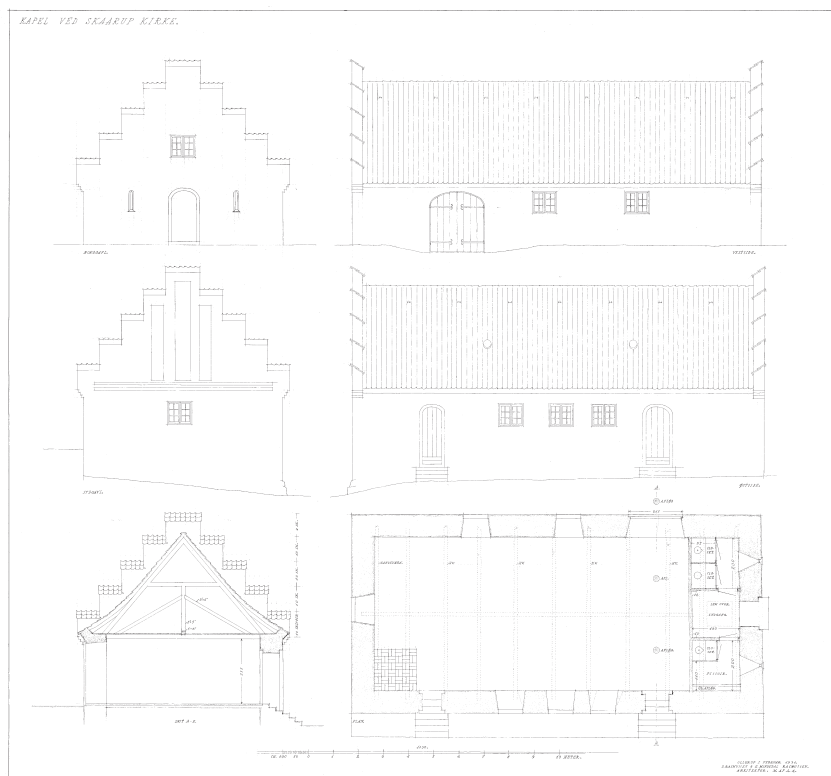

Fig. 107. Opstalt af facader, plan og tværsnit af kirkeladen med forslag til ny indretning (s. 1745). 1:300. Målt og tegnet af D. Rasmussen og E. Mindedal Rasmussen 1931. I NM. – Elevation of facades, plan and cross-section of the tithe barn with suggested new disposition.

⁷⁰ Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler – og anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt 1–2*, 2010, 914 f.

⁷¹ NM. Indb. ved Harald Munk 1930.

⁷² Således anført i præsteindberetningen fra 1810, jf. *Danske Præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. 3: Bornholm, Lolland-Falster og Fyn*, Christian Adamsen og Vivi Jensen (red.), Højbjerg 1997, 279 f.

⁷³ Jf. f.eks. den femfløjede altertavle i Løjt (DK Sjyll 1789 ff., om fløjenes malerier se s. 1792)

⁷⁴ Samme forlæg er anvendt bl.a. på den lidt yngre altertavle i Rønninge (DK Odense 3741 ff.).

⁷⁵ Alan Shestack, *Fifteenth Century Engravings of Northern Europe from the National Gallery of Art Washington, D.C.*, Washington, D.C. 1967, nr. 186.

⁷⁶ Shestack 1967 (note 75), nr. 187.

⁷⁷ Shestack 1967 (note 75), nr. 190.

⁷⁸ Shestack 1967 (note 75), nr. 62 (Schongauer) og nr. 193 (Meckenem).

⁷⁹ Bjerreby-tavlen er i Plathe og Bruun 2010 (note 70), 119, henført til Lübeck.

⁸⁰ En pentaptych med faste standfløje er illustreret i DK Odense 475 fig. 353. Jf. også Plathe og Bruun 2010 (note 70), 21 ff.

⁸¹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1921 og Harald Munk 1930.

⁸² Indb. til Oldsagskommissionen 1807 (note 72), 279 f.; RAO. Provstiark. Justitsprot. m.m.

⁸³ Til arbejdet medgik endvidere fire rosetter af messing, 100 'dukker' og 50 søm. RAO. Bispeark. Sunds Hrds. breve.

⁸⁴ NM. Indb. ved Poul Nørlund 1914.

⁸⁵ RAO. Bispeark. Sunds Hrds. breve; Engelstoft (note 42); jf. også Kirkehistoriske Samlinger, I, 2, 1853–56, 489 f. (indberetning fra sognepræst J. C. Schurmann, hvoraf fremgår, at altertavlen var blevet malet med tyk perle- og stenfarve ca. 10 år tidligere).

⁸⁶ RAO. Bispeark. Sunds Hrds. breve; NM. V. Koch notebog I, 1890, 17.

⁸⁷ En af figurene i midtfeltet fik nyt hoved, den ene røver ny underarm, to figurer en ny hånd og to figurer spyd og lanse. NM. Indb. ved Harald Munk 1930.

⁸⁸ Jacob Madsens visitatsbog (note 9), 203, Erich Pontopidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas VI*, Kbh. 1774, 719.

⁸⁹ Den oprindelige knop, der fremstår med flere gennemtæringer, opbevares i kirken (fig. 110).

⁹⁰ KB. Kallske samling. 377. 4°.

⁹¹ Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk Kirkesølv*, Odense 1983, 60.

⁹² RAO. Provstiark. Sager.

⁹³ I forbindelse med restaureringen af kirkens gamle

Fig. 108. Senmiddelalderligt vinduesstik set fra sakristiets loft (s. 1757). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Late Medieval window arch seen from the sacristy loft.

alterkalk påpegede Nationalmuseet, at der burde anskaffes yderligere en kalk til daglig brug.

⁹⁴ Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølv smedemærker før 1870*, II, Kbh. 1982, nr. 4454, *Grandt-Nielsen 1983* (note 91), 110.

⁹⁵ Bøje 1982 (note 94), nr. 4279.

⁹⁶ Bøje 1982 (note 94), nr. 4040.

⁹⁷ If. Engelstoft (note 42) var stagerne foræret af 'en student og en kapellan(?)'.

⁹⁸ Christian Waagepetersen, *Dansk sølvplet før 1900. En foreløbig oversigt med to facsimilerede kataloger fra H. C. Dreusen 1861 og 1883*, Kalundborg og Omegns Museums skrifter, 3, 1975.

⁹⁹ RAO. *Provstiark. Reg. over kirkernes indk.*; jf. også *Jacob Madsens visitatsbog* (note 9), 203.

¹⁰⁰ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1921. Formentlig er der tale om stager af samme type, som kendes fra bl.a. Hurup (o. 1625-50, *DK Tisted* 681) og Tranbjerg (skænket 1633, *DK Århus* 2228).

¹⁰¹ Indb. til *Oldsagskommissionen 1807* (note 72), 280.

¹⁰² Anne-Grete Thestrup, »Messehageler i Svendborg Provsti«, *Årbog for Svendborg & Omegns Museum*, 1991, 108.

¹⁰³ Thestrup 1991 (note 102), 108.

¹⁰⁴ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 122 og 142. Dekorationerne var tidligere fremhævet med maling. RAO. *Fyn i alm.* 13. Fyn I-K. 1859-85.

¹⁰⁵ Breve fra E. Mindedal Rasmussen til Knud Lehn Petersen 24. nov. 1954 og Nationalmuseet 25. april 1955; korrespondance i NM.

¹⁰⁶ *Danske Atlas 1774* (note 88), 719; KB. *Kallske samling* 377. 4°.

¹⁰⁷ Indskriften, der består af 11 tegn (»RAHE-WISHNBI«, 'N' er spejlvendt), gentaget fire gange, er aftegnet o. 1877 af Henry Petersen (notebog XVII, 80, i NM). En tilsvarende indskrift er afbildet som fig. 24 i Helge Kjellin, »Ornerade mässingsfat och deras inskrifter«, *Äldre kyrklig Konst i Skåne*, Otto Rydbeck og Ewert Wrangel (red.), Lund 1921, 234 ff. Et fad med tilsvarende motiv og indskrift findes i Vester Vedsted (*DK Ribe* 3468).

¹⁰⁸ Skårup Lokalhistoriske Arkiv. Afskrift af synsprotokol 1862 ff. Den originale synsprotokol er bortkommet, men de indledende sider med beskrivelse af kirken og dens inventar findes i afskrift.

¹⁰⁹ NM. Indb. ved Ole Beldgaard Larsen 2007.

¹¹⁰ En farveundersøgelse af korstræet udført i forbindelse med restaureringen viste, at der over det oprindelige farvelag lå et okkerfarvet lag og derpå et lag af rødbrun lasur på hvid bund, antagelig en mahogni-ådring. Øverst den sorte farve, som var synlig forud for restaureringen 1915. På Kristusfiguren, der kun havde yderst sparsomme rester af den oprindelige bemaling, konstateredes to farvelag, som ikke er nærmere beskrevet. NM. Indb. ved Johs. Mallings 1915. En undersøgelse 2007 bekræftede, at der på Kristusfiguren kun var få spor af den oprindelige farve. Over en grå grundfarve lå et hvidt lag og derpå et hudfarvet (fra 1915). NM. Indb. ved Ole Beldgaard Larsen 2007.

¹¹¹ Engelstoft (note 42); Skårup Lokalhistoriske Arkiv.

Afskrift af synsprotokol 1862 ff.; NM. Indb. ved Poul Nørhøj 1914.

¹¹² Relieffet er beslægtet med et stik af Jost Amman (1539-91) uden dog at have direkte forlæg i dette. Georg Garde, *Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede*, Kbh. 1961, 278.

¹¹³ Skårup Lokalhistoriske Arkiv. Afskrift af synsprotokol 1862 ff.

¹¹⁴ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1921; Brev fra sognepræst H. C. Rørdam til NM 15. jan. 1929.

¹¹⁵ Marie Louise Jørgensen, »Lektorieprædikestole i Østdanmark. Udbredelse og forudsætninger«, *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elina Møller, Hugo Johannsen* (red.), Kbh. 1983, 89 ff.; Ebbe Nyborg, »Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornyelse i de sydvestjyske kirker i reformationsårhundredet«, Martin Blindheim m.fl. (red.) *Tro og bille i Norden i Reformasjonens århundre*, Oslo 1991, 223-50.

¹¹⁶ Sml. med stolegavle med halvrosen i f.eks. Tilst, dateret 1584 (DK Århus 1582) og Nørre Snede, dateret 1588 (DK Århus 4238).

¹¹⁷ Sidstnævnte er formentlig 1955 overført fra korsarmen; således anførte Chr. Axel Jensen 1921, at stolegavlene især i korsarmen fremstod med så stærkt beskåret snitværk, at næsten intet var levnet (jf. fig. 111). NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1921.

¹¹⁸ Det kunne ikke afgøres, om det mønjerode lag blot dannede grund for det sorte. NM. Indb. ved Jens Johansen 2006.

¹¹⁹ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker.

¹²⁰ Brev fra arkitekt Lars Mindedal til Fyns Stiftsøvrighed 21. okt. 1977; korrespondance i NM.

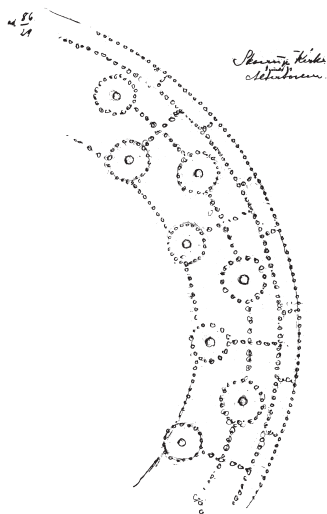

Fig. 109. Punslede gloriemærker på bagsiden af den senmiddelalderlige altertavles inderfløje (s. 1781). Kalke ved Harald Munk 1929. I NM. – Punched halo markings on the back of the inner panels of the Late Medieval altarpiece.

Fig. 110. Oprindelig knop fra altersæt nr. 1, 1588 (s. 1784). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Original knob from Communion set no. 1, 1588.

¹²¹ Sml. med stolegavle i Allerslev fra o. 1635-45 og med en *gavl fra Himmelev o. 1625 (nu i NM) (DK Kbh Amt 812 og 657).

¹²² NM. Indb. ved Jens Johansen 2006.

¹²³ Schurmann 1884 77.

¹²⁴ Engelstoft (note 42); Skårup Lokalhistoriske Arkiv. Afskrift af synsprotokol 1862 ff.

¹²⁵ *Danske Atlas 1774* (note 88), 719.

¹²⁶ Iflg. P. Bruhn & Søn rummer Rørføjte 8' og Dækføjte 4' piber, bygget af hhv. A. H. Busch-firmaet, og P. M. Gudme, jf. orgelbyggeriets annonce i *Orglet* 1/1977, 56.

¹²⁷ Hofman 1760 (note 12), 48; *Danske Atlas 1774* (note 88), 719; jf. også Schurmann 1884 103. I en til formålet oprettet fundats blev det statueret, at instrumentet »saalænge Verden staaer« skulle vedligeholdes af Klingstrups og Skårup Kirkes ejere, samt at samme om nødvendigt en gang i fremtiden skulle lade det udskifte med et nyt orgelværk »af samme Størrelse, Bonité og med lige saa mange Stemmer«; Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve* XI, Kbh. 1780, 192 f.

¹²⁸ 1772 fremgår, at der til orglet var to vindlader af egetræ bestående af manual og pedal og to bælg af samme materiale. Endvidere to klaverer, manual og pedal, ligeledes af egetræ, manual-klaveret indlagt med oliventræ og sort ibenholt. RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. breve; jf. også Hofman 1780 (note 127), 193.

¹²⁹ Gudmes værksted i Svendborg etableredes o. 1835. I en oversigt over udførte arbejder oplyste P. M. Gudme 17. aug. 1838, at han bl.a. havde foretaget hovedreparation af orglet i Skaarup Kirke; RAO. *Bogensse Kirkeinspektion*. Indkomne breve 1833-1901. Det oplyses, at Gudme undersøgte orglet i 1869 og fandt, at 'de fleste piber slet ikke duede mere, at vindladen i håndmanualet

Fig. 111. Korbuekrucifiks, o. 1475-1500, ophængt på korsarmens østvæg (s. 1790). Foto Poul Nørlund 1914. I NM. – *Chancel arch crucifix, c. 1475-1500, hung on east wall of transept.*

var utæt og at tonerne i orglet slog så højt, at menigheden ikke kunne synge efter det'. Han skønnede derfor, at orglet ikke kunne tages i brug uden en gennemgribende hovedforbedring. RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. breve. Ved en undersøgelse, foretaget 1976 af Den

Danske Orgelregistrant, fandtes tre generationer af piber i orglet: 1) Anonym mester 1755, 2) P.M. Gudme (o. 1835?), 3) A. H. Busch-firmaet (o. 1880-1920).

¹³⁰ If. orgelbyggeriets leveringsliste.

¹³¹ Prospektpiberne i de tre tårne skyldtes Peter Mor-

tensen Gudme (o. 1835?); i de to små felter sad stadig originale piber fra 1755. Ingen af prospektpiberne var klingende i Marcussen-orglet.

¹³² 15 prospektpiber og syv andre piber (principalpiber) blev ved orglets nedtagning overdraget til Det Danske Orgelselskab. De opbevares nu i Danmarks Orgelmagasiner. Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

¹³³ If. brev fra arkitekt Lars Mindedal af 19. juni 1975; korrespondance i NM.

¹³⁴ Et torgelpulpitur, udsmykket med malede musikanter, kendes fra Nyborg Vor Frue (s. 1018 med note 550). Fra Brande Kirke er bevaret den nordre *vinge fra et torgel fra 1749 med en malet gengivelse af kong David med harpen; på den forsvundne søndre vinge sås en kvinde med et strengeinstrument (DK Vejle 2594).

¹³⁵ Engelstoft (note 42); Indb. ved Chr. Axel Jensen 1921.

¹³⁶ RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. breve; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1921.

¹³⁷ Schou-Petersen 1955 6; Svendborg Avis 2. april 1955.

¹³⁸ Jf. også Hansen 1977 24.

¹³⁹ Henning Thalund, *Fynske kirkeskibe*, Svendborg 1989, 76.

¹⁴⁰ Jf. også Henning Henningsen, *Kirkeskibe og kirkeskibsfester*, Kbh. 1950, 25. Det er foreslået, at Rasmus Nielsen kunne være skibets bygmester, jf. Thalund 1989 (note 139), 76.

¹⁴¹ Thalund 1989 (note 139) 76.

¹⁴² RAO. *Provstiark*. Justitsprot. m.m.; Svendborg Amtssprovti. Synsprot.

¹⁴³ Hansen 1977 25.

¹⁴⁴ Victor Hermansen, *Klokkeskatterne af 1526 og 1601* (manuskript uden år i NM), 20. Af herredets øvrige kirker gav Ollerup en klokke på 512 kg og Kværndrup en klokke på 264 kg. Om klokkeskatterne, se også Poul Grinder-Hansen, »Danske klokkekonfiskationer i 16. og 17. århundrede«, *Arv og Eje* 1983-84, 213-28.

¹⁴⁵ Således læst af sognepræst J. C. Schurmann o. 1855, jf. J. G. Fenger, »Klokke-Indskrifter«, IV, *Kirkehistoriske Samlinger* I, 2, 1853-56, 93 og 489; jf. også Engelstoft (note 42), i NM. Indskriften blev også søgt tydet af Høyen (notebog VIII, 1830, 9: »Alpha et o(mega) dei nale deus et homo o rex glorie veni cum pace amen«), og før dette, 1805, af Nyerup, der dog ikke kunne læse den; »aldrig har jeg set mage til så trang og besværlig en opgang; der var intet rigtigt fodfæste, men man måtte kravle på hænder og fødder. Efter meget besværlighed (...) nåede jeg målet, kom til at stå tæt ved klokken, og læste – ingenting. Løselig aftegnet står der således som på hoshæftede træsnitsfigur, det jeg ikke ved bedre at benævne end med det navn krimskrams«; jf. Nyerup 1806 (note 49), 14. På grundlag af aftegningen er klokken i *Trap*, 5. udg., 668, tilskrevet klokkestøberen Johannes Henrici o. 1475.

¹⁴⁶ NM. Høyen, notebog VIII, 1830.

¹⁴⁷ Tavlen er beslægtet med en mindetavle fra o. 1699 i Nyborg Vor Frue (s. 1098), der har tilsvarende hjørneornamenter og nederst en liggende putto med forkrænkethedssymboler, ligesom indskriften indledes og afsluttes med de samme vers; på Nyborgstenen er udsmykningen dog udelukkende malet, ikke hugget.

¹⁴⁸ RAO. *Svendborg Amtssprovti*. Synsprot.; *Sogneark*. Embedskorr.

¹⁴⁹ *Danske Atlas 1774* (note 88), 719, jf. også Schurmann 1884 13 ff.

¹⁵⁰ Torkild Hinrichsen, *Corpus der »romanischen« Grabsteine Dänemarks V*, Hamburg 1988, 1284 (nr. 587).

¹⁵¹ RAO. *Fyn i alm.* 13. Fyn I-K. 1859-85.

¹⁵² *Danske Atlas 1774* (note 88), 719, anfører årstallet 1708. Såfremt de to ruder med glasmalerier stammer fra kapellet er opførelsesåret snarere 1707 (jf. s. 1771).

¹⁵³ RAO. *Provstiark*. Forsk.; Schurmann 1884 93.

¹⁵⁴ NM. Engelstoft (note 42); RAO. *Sogneark*. Embedskorr.; *Provstiark*. Forsk.; Schurmann 1884 93.

¹⁵⁵ Hansen 1977 23.

¹⁵⁶ Schurmann 1884 93.

¹⁵⁷ Schurmann 1884 85.

¹⁵⁸ Schurmann 1884 92 f.

Fig. 112. Stolestadegavl, 1929, med topstykke fra slutningen af 1500-tallet (s. 1795). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Pew end, 1929, with top piece from end of 1500s.

¹⁵⁹ Schurmann 1884 85 f.

¹⁶⁰ En muret karm med dørstabler konstateredes 1878. RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. breve.

¹⁶¹ Schurmanns beretning findes i RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. breve; en forkortet beretning er trykt i Schurmann 1884 141.

¹⁶² Schurmann 1884 68 f.; jf. også S. Jørgensen, »Kaptajn Claus v. Rønnow til Holmdrupgaard«, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2, 1881, 73–77.

¹⁶³ Schurmann 1884 119; *Danske Atlas* 1774 (note 88) 719; formentlig her, if. præsteindberetningen 1755 var han dog begravet 'i jorden under sin kirkestol'; KB. *Kallske samling* 377. 4°.

¹⁶⁴ Schurmann 1884 119.

¹⁶⁵ Schurmann 1884 123.

¹⁶⁶ NM. Indb. ved Emil Rostrup 1878.

¹⁶⁷ NM. Indb. ved Emil Rostrup 1878; RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. breve.

¹⁶⁸ Schurmann 1884 87 f.

¹⁶⁹ Schurmann 1884 77 efter kirkebogen.

¹⁷⁰ *Danske Atlas* 1774 (note 88), 719. Hans første hustru blev 1708 begravet 'i kirken'; jf. RAO. *Skårup Sogn*. Kirkebog.

¹⁷¹ NM. Indb. ved J. C. Schurmann 1890. If. indb. ved Chr. Axel Jensen 1921, i NM, er monumentet signeret »Hans Rasmussen Assens 1843«. Signaturen er ikke synlig i dag.

¹⁷² Per Hougaard, »Om Anders Sørensen Vedels mærke«, *Heraldisk Tidsskrift*, 16, 1967, 249–60.

¹⁷³ Aase Faye, *Danske Støbejernskors*, Kbh. 1988, nr. 338.

¹⁷⁴ NM. Indb. ved J. C. Schurmann 1890.

¹⁷⁵ RAO. *Skårup Sogn*. Kirkebog.

Fig. 113. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Interior looking west.

SKÅRUP CHURCH

East of the church stands the Late Medieval tithe barn, which has been dendrochronologically dated to c. 1462 (cf. below). The barn was built in raw and split fieldstone and medieval brick, and stands with rebuilt corbie gables (fig. 1). It is used as an activity house and Confirmation classroom, but has been used for craft work and from 1652 until the 1920s it was the †hospital for ‘five poor people’ (fig. 5).

Building. The Romanesque church consisted of nave and †chancel, built in granite and travertine ashlar on a bevelled granite footing. The long walls of the nave were decorated with round-arched recesses of varying sizes (figs. 10–11). The south door is preserved in rebuilt form (fig. 14), while the side members of the bricked-up north doors are visible both in the facade and on the back wall. The nave had two round-arched, double-bevelled windows in each long wall; in the south they were located in two of the recesses (fig. 11).

Around 1448 the nave was extended towards the west with walls in raw fieldstone and details in medieval brick (cf. below). A triple-rabbeted, segmentally arched door in the west gable gave access to the nave, and in the south a basket-handle-formed window let light into the interior.

Afterwards the Romanesque †chancel was demolished and a nave-chancel was built around 1482 (cf. below) in fieldstone and medieval brick. The chancel had a priest’s door and three segmentally-arched rabbeted windows. One of these in the north, now used as a door to the sacristy, has its arch preserved. At the same time the chancel and the nave were vaulted (figs. 57, 113) with a cross-vault in the two bays of the chancel, and immediately after this eightfold rib vaults were set up in the nave.

A Late Medieval tower in three storeys with a stairwell on the south side was built outside the west gable of the nave (fig. 22). It had corbie †gables which were demolished in 1803 and replaced with a pyramidal spire.

To the north a †sepulchral chapel in half-timbering was built in 1707/08. A door was broken through the masonry of the first bay and a Late Medieval window was rebuilt as a door opening (figs. 29 and 108). The wood-built sepulchral chapel was replaced in 1862 by a brick-built sacristy in yellow standard bricks.

In 1754 a transept on the north side of the nave and a family gallery in the second bay were paid for by Anna Margrethe v. Halem (fig. 27). The transept was built on a foundation of fieldstone, possibly from an older †transept.

The church was restored several times in the course of the 1800s, with the restoration of 1803 as the most significant one, when the †crenellations of the chancel, porch and tower were removed. The most recent major refurbishing took place in 1954–55, when everything from the floors to the west portals was rebuilt.

The roofing of the church and the tithe barn were dendrochronologically dated in 2017. This assigned the earliest dating, c. 1448, to the western extension, after which the Late Medieval chancel was built around c. 1482. The roofing of the nave was replaced c. 1500–10. The roofing of the tithe barn was dated to c. 1462.

Furnishings. The oldest items of furnishing in the church are the two Romanesque fonts, one of which, never finished, served until 1954 as the base for the other one (fig. 58–59). From the Late Middle Ages, c. 1480–1500, comes the altarpiece (figs. 39–50), which today appears as a three-part cabinet altarpiece with fixed back or stand panels, but which in its original form by all indications took the form of a five-panelled altarpiece (pentaptych) with two sets of hinged and movable panels and a set of fixed back or stand panels. It has a figure-rich Calvary scene in the central panel (figs. 40–42) and four scenes from the Passion in the flanking panels (figs. 43–46). The chancel arch crucifix is from the same period (figs. 61–63).

A †lectorium pulpit was set up in front of the chancel arch in the second half of the 1500s. The Communion set is from 1588 with later additions, and was donated by the church owner Johan Bockholt (fig. 51), while the baptismal dish, a Nuremberg work from the 1500s (fig. 60), was donated in 1694 by Miss Anna Beate Valkendorf. The pews include re-used material from the end of the 1500s, but are otherwise from 1929 and 1977 (figs. 26, 38 and 113); the front four ends in each row come from four (†) family pews from c. 1625–50 (figs. 68–69). In the same period the church was given a new pulpit, decorated with Evangelist reliefs, which was set up on the south side of the third bay of the nave (figs. 64–67). The wafer box from 1693 (fig. 52) was made by the goldsmith Ove Mortensen, Svendborg, and donated by the church owners Jørgen Henning Valkendorf and Helle Trolle, who also donated a large, 12-branched chandelier in 1701 (fig. 80). The poor box (fig. 70) probably came around 1650–1700. The organ casing (fig. 72) was donated in 1755 by the church owner Anna Margrethe von Halem along with the church's first †organ; from a contemporary †organ loft four paintings with musicians have been preserved and appear in the present-day organ loft from 1977 (fig. 73–76). A chasuble of red velvet with an embroidered back-crucifix of gilt and non-gilt silver wire (fig. 56) was donated by the same person. Two church ships were hung up in 1801 and c. 1850 (figs. 81–82). The three bells (figs. 83–85) were recast in 1833, 1837 and 1856 by I. C. and H. Gamst, Copenhagen, and by Gamst and Lund's successors (P. J. Winstrup and Victor Gamél, Copenhagen). Altar candlesticks of silver plate (fig. 55) were made by the electroplate manufacturer H. C. Drewsen, Copenhagen, in 1862 and donated by 'churchgoers', while the Communion set for the sick from the same time is the work of the goldsmith Niels Christopher

Clausen, Odense. From the time around 1850–1900 come among other items a parish meeting board (fig. 78) and an altar jug (fig. 54). In connection with the radical restoration of 1954–55 the Communion table and the altar rail were renewed (cf. fig. 57); at the same time the church was given three new chandeliers, one of which was donated by Christen Mortensen Christensen and his wife Hansigne. The organ is from 1976.

Colour scheme. Since a restoration in 1929 the altarpiece and the pulpit have had a grey framework with red, blue and gilt profiles as well as polychrome reliefs on a greyish-yellow ground. The organ casing was painted red with grey profiles and rich gilding in 1976 while the pews, since the latest restoration of the historical furnishings in 2006, have brown-violet ends and seats and grey backs. In 1878 the furnishings were painted in imitation oak with gilt details.

Sepulchral monuments. A memorial tablet to the pastor Knud Hansen Trochmann (†1732) and his wife Ellen Pedersdatter was set up in the tower interior (fig. 86), while a Romanesque tombstone is set in the wall of the porch along with a tombstone from c. 1634 (figs. 87–88). From the †sepulchral chapel built in 1707/08 by Jørgen Henning Valkendorf and Helle Trolle, a set of door leaves is preserved (fig. 29) as well as an armorial tablet (fig. 89) and possibly two small windowpanes with stained glass (figs. 34–35). Beneath the first bay of the chancel there was a †crypt for the residents of the manor of Klingstrup; some ★coffin plates and fittings found in the crypt in 1878 are stored at the Skårup Local History Archive (figs. 90–96).

Churchyard monument. In the churchyard there is a large cast-iron monument in neo-Gothic style with classicizing relief decorations commemorating the training college principal Peter August Wedel (†1842) (fig. 97).